COLECTIA CAPODOPERE

Cred că atingem cu "Spiritul subteran" culmea carierei lui Dostoievski. Consider această carte (şi nu sînt singurul) cheia de boltă a întregii sale opere.

(Andre Gide)

I.S.B.N. 973-9210-36-8

PRET 8400 Lei

ÎNSEMNĂRI DIN SUBTERANĂ

DOSTOIEVSKI

F.M. DOSTOIEVSKI

ÎNSEMNĂRI DIN SUBTERANĂ

Coperta: **Doina BUCIULEAC**

Traducere după: F.M.Dostoievski, ***Sobranie socinenii****, t.4, Izd-vo Hudojestvennoi literaturî, Moskva, 1956*

I.S.B.N.: 973-9210-36-8

F.M. DOSTOIEVSKI

ÎNSEMNĂRI DIN SUBTERANĂ

Traducere de Emil IORDACHE
Prefață de Sorina BĂLĂNESCU

EDITURA TIMPUL
IAŞI - 1996

CUPRINS

OMUL CARE S-A VOIT MUSCĂ

Dintre guralivii joviali şi vorbăreţii cinici ai literaturii universale unul urlă mai tare ca toţi. Face spume la gură, zbiară pînă ce simte că-şi pierde suflul, apoi se caină, de-ai crede că toate năpastele lumii acesteia îl înghesuie. Este Omul din Subterană, care, cu o amară voluptate, se ia la trîntă - în vorbe - cu idolii trăirii raţionale. În pornirea lui polemică el pretinde că ştie dinainte ce gîndesc ***Ceilalţi*** *şi că nimic nu-i poate scăpa din obiecţiile preopinenţilor săi. Aceşti* ***Ceilalţi****, o dată sau pe rînd, pătrund în ciudatul discurs-confesiune, insolit monolog, mai degrabă dialog - cu lumea şi cu sine. Pentru că insul nostru se prinde, după o lungă, prea lungă deliberare cu sine însuşi, într-o rostire ce are rostul de a-l lămuri cine este cu adevărat; vorbe bolovănoase îi ies din gură şi se lovesc neputincioase de zidul imaginar, obsesie a Omului revoltat pînă la un punct şi pînă nicăieri. Exasperat de limbuţia personajului său, Naratorul care răspunde la numele de* ***Feodor Dostoievski*** *îl opreşte destul de brutal, în plină peroraţie. De altfel, oprirea se putea produce oriunde pe firul litaniei, fiindcă mişcarea de înaintare - de retragere în încercarea de învăluire a Celorlalţi nici pierde şi nici cîştigă dacă o secvenţă vine în plus sau în minus. Zice Naratorul: „Însemnările acestui paradoxalist nu se sfîrşesc aici. N-a rezistat şi le-a continuat. Dar şi nouă ni se pare că ne putem opri aici".*

Buimăciţi de-atîta elocinţă, unii critici îşi declară stupefacţia de a se afla „faţă în faţă" cu o persoană atît de imorală, alţii îl confundă pe insul ce scoate paradoxuri cu uşurinţa prestidigitatorului căruia iepuraşii îi ies din joben şi din mîneci

firesc şi cu aplomb; alţii - mai puţini la număr - dau studii despre ciudat-sinuoasa naraţiune-confesiune, separînd cu grijă „cuvîntul" personajului de „cuvîntul" trecut în alteritate. Lucruri profunde despre intimitatea textului dostoievskian se articulează astfel în cartea lui Mihail Bahtin - ***Problemele poeticii lui Dostoievski,*** *(tradusă de S. Recevski, Editura Univers, Bucureşti, 1970), unică în felul ei. Porniţi la drum, cu cartea lui Mihail Bahtin servindu-ne de fir al Ariadnei prin labirintul imprecaţiilor disperatului Om al Subteranei, să nu ne arătăm surprinşi că vocea personajului care se mărturiseşte cu atîta lipsă de pudoare cunoaşte, încă din primul paragraf, o frîngere crispată; lucrează, de la bun început, puterea anticipatorie a obiecţiei străine. Nici nu apucă dumnealui să se vaiete că e bolnav, pentru ca imediat, adică după nişte puncte de suspensie care au ce anunţa, Omul Subteranei să-şi schimbe brusc atitudinea. Vezi Doamne, prima sa afirmaţie - „Sînt un om bolnav" - ar putea să inducă publicului ascultător mila, creştineasca milă, cînd dumnealui nu are nevoie de compasiunea nimănui, aşa că atenţie la ce urmează: „Sînt un om rău... Un om lipsit de farmec..." Un individ şi rău şi urît - e prea mult, e de-a dreptul respingător! Cînd riscă să scadă prea de tot în ochii ascultătorilor săi; Omul apasă iarăşi pe coarda milei: „Cred că sînt bolnav de ficat". Suferinţa ce o acuză aparţine bolilor fără aură de nobleţe ori tradiţie literară. Să fi fost acolo, o ftizie - boala romanţioşilor ori o melanholie de Inorog, dar aşa! O burgheză şi comună boală de ficat sau, mai încolo, detaliată cu zel maladiv, o durere insuportabilă de măsele, ca orice suferinţă, vrednică de compasiune, dar şi jalnică, ridicolă pentru cei din jurul suferindului.*

Veşnic pusă pe harţă, precuvîntarea - după cum observa M. Bahtin - prin atacurile sale făţişe nu face decît să împingă spre infinit zicerea. Este marcată dorinţa de a avea primul cuvîntul, de

*a rămîne independent față de cuvîntul străin: „Se teme nu care cumva să-și închipuie celălalt că-i este frică de părerea lui” (**Problemele poeticii lui Dostoievski**, p.323) și intră astfel într-un **perpetuum mobile**, din care doar bruschețea Naratorului îl poate scoate.*

*Mai apăsat ca oriunde în creația lui Dostoievski, dialogul rămîne în **Însemnări din subterană** fără concluzie. Dialogul poate continua ori se poate rupe oricînd, ca o ață prea tare întinsă.*

Despre așa-zisa „lipsă de stil” la Dostoievski s-a scris destul, cînd, de fapt, stilul „neîngrijit”, atuul dostoievskian nu e decît o inspirată pliere a formei și tonalităților vocii la capriciile gîndului rostit. Vocea se vrea rea, cinică pînă la respingător, fără farmec (fără stil), provocatoare de perplexități: „Este un fel de estetism, dar cu sens invers”, observa tot Bahtin. E un fel de a-l zădărî pe Celălalt (cine-o fi acesta), autoprezentîndu-se în culori cît mai pronunțat grotești, ca un bufon care a uitat să mai rîdă: „Vă e scîrbă să ascultați gemetele mele ticăloase? N-are decît să vă fie scîrbă; vă trag acuși o înfloritură și mai dezgustătoare...”

Arma veninoasei făpturi care - iarăși paradox! - nu tarantulă ori alt specimen de păianjen periculos, ci o sîcîietoare, bîzîitoare muscă-musculiță se voiește - arma veninoasei făpturi mult vorovitoare este nepotrivirea logică, în ciuda formalei corectitudini, adică paradoxul. Hărțuiala verbală, bombardamentul de paradoxuri trebuie să nu-i dea răgaz adversarului-partener de dialog să se dezmeticească și să-și dea seama de fisura din raționament. Tirul de vorbe și argumente îmbrăcate în vorbe strepezite musai să fie năucitor; replica preopinentului imaginar trebuie să vină și să nu vină la timp; dacă nu vine - semn e de înfrîngere, de renunțare; dacă este renunțare, atunci nici scrutarea sinelui de către Omul subteranei nu poate fi dusă pînă la capăt, acesta fiind scopul ultim, măcar și nerostit: el (Omul) să se afle pe

sine, să-şi găsească un reazem în amalgamul propriilor porniri, dacă nu o certitudine. În disperare de cauză, dumnealui va face apel la arma de rezervă: ceea ce Mihail Bahtin numeşte **cuvîntul cu tertip**, *adică un fel de a se autodefini trăgînd cu urechea la replica posibilă a Celuilalt. Chiar atunci cînd se căieşte, el nu vrea decît să cîştige bunăvoinţa Celuilalt şi, implicit, respectul de sine. Abia se spovedi - orgii şi desfrîuri au fost mărturisite cu lacrimi de căinţă -, pentru ca, în fraza următoare, cu o rotire semeaţă să exclame: „Veţi spune că e o murdărie, o mîrşăvie să scot toate astea la tarabă după atîtea încîntări şi lacrimi, pe care singur le-am recunoscut. De ce să fie o murdărie? Chiar vă închipuiţi că mi-ar fi ruşine după toate astea şi că totul ar fi mai stupid decît orice aspect din viaţa domniilor voastre?"*

Alegerea s-a făcut, şi forma confesiunii hîrşite, cu poticneli şi reveniri în spunerea de sine a personajului, devine o a doua natură a insului, o mască lipită atît de strîns de chipul rostirii, încît felul acesteia devine substanţă, iar ideea nu poate fi concepută decît astfel zisă - cu sinuoase repetiţii, ofuri, ahuri, blesteme şi trivialităţi. Este o permanentă **adresare** *cuiva, cînd* **a vorbi despre** *(adică în absenţa obiectului vorbirii) devine, la Dostoievski (ne-o spune Bahtin) un fel insolit de* **a vorbi cu obiectul vorbirii** *ce devine subiect. Structura formală a Icherzählungului ar fi mai rezistentă decît valoarea filosofică a ideilor puse în joc. E clar că Mihail Bahtin, fascinat de dialogismul intrinsec al discursului dostoievskian, exagerează, punînd accentele pe pragmatica argumentării. Ea - pragmatica - trădează deruta psihologică a personajului, maleabil şi inconstant aproape de disoluţie şi incoerenţă, descoperire mult plăcută psihologilor preocupaţi de abisurile sufletului omenesc. Tenebre deci, care neagă ironic prejudecata unităţii caracterologice a omului. Unităţii organice a lumii nu-i poate corespunde decît*

microcosmosul psihicului uman. Revelația dostoievskiană în materie de ***suflet*** *surprinde antinomia impulsurilor ce organizează firea omenească: „Dincolo de cotidianul imobil, de înfățișarea plăcută a sufletului, se ascund furtuni, se cască tenebre fără fund", - observa Nikolai Berdeaev în cartea sa, fundamentală pentru cunoașterea spiritului dostoievskian -* ***Filosofia lui Dostoievski*** *(traducere de Radu Părpăuță, Institutul European, Iași, 1992). Scriitorul rus se interesează de natura umană, explorată în profunzimile sale, scrutarea psihologiei polarităților fiind, pentru Berdeaev, doar o escală în gnoza ce Dostoievski o întreprinde. Cele două ipostaze, clasice pentru revelația adîncurilor de psihologie, fuseseră anunțate, timid deocamdată, încă în romanul de debut -* ***Oameni sărmani*** *(1846), unde tînărul autor experimentase umilința omului mărunt (situație tipic gogoliană) ce suscită* ***orgoliul*** *pe măsură. Se vede că în sufletul neînsemnatei ființe jignite de toți - de soartă, de șefii departamentului, de femei și de cunoscuți - sămînța de orgoliu anunță pe viitorul tiran. Așa că „răsturnarea copernicoviană" (ap. Viktor Vinogradov) viza nu numai reforma stilului ce trebuia să prindă tatonările eului care ambiționează, vorbind, să se cunoască pe sine (ambiție cu totul străină personajului gogolian, de la mantaua căruia porni și Dostoievski). Era o răsturnare de psihologie, cu urmări incalculabile pentru ambițioșii umiliți - sau umiliții orgolioși de mai tîrziu. Primejduită va fi unitatea eului psihologic mai cu seamă în cazul domnului Goleadkin (****Dublul****, 1846), unde antinomia pulsațiilor contrare atinge expresia paroxistică a sciziunii eului în două personalități ce își revendică, fiecare, întîiietatea. Noutatea de psihologie, tratată în prelungirea tradiției romantice germane, avea darul să neliniștească așteptările literaților și ale criticilor, obișnuiți cu modelul autoritar al lui Gogol. Dar și aici, în* ***Dublul****, antinomia celor două porniri, din adîncuri ivite la suprafața trăirii*

imediate - umilința și orgoliul - se impune ca noutate. Dedublarea, de altfel, îl pîndește îndeaproape pe Omul Subteranei; el poate oricînd împărtăși soarta tragic-hilară a domnului Goleadkin, teama de propria-i instabilitate psihică agitîndu-l deajuns. Nu este exclusă nici ipoteza că personajul trăitor în Subterană este în stare să vorbească pînă la moarte (dacă i s-ar permite), ca să-și mascheze astfel ceea ce Lev Șestov numește nimerit „groaza de vid" a celui în cauză metafizică. Adevărat zice Nikolai Berdeaev cînd, în ***Însemnări din Subterană*** *(1864), deslușește o scriere de răscruce pentru logosul dostoievskian - de acum încolo revelația psihologului și artistului face loc dialecticii geniale: „deja el nu mai este psiholog, e metafizician, el cercetează pînă în străfunduri tragedia spiritului uman"; (...) „destinul omului constituie obiectul exclusiv al interesului". Convingerea insului că el nu este una cu ceilalți, că e mai complicat, atît de complicat încît nu mai știe cine este el-cel-autentic și cînd făptura-duzină se cere încurajată, ca o flacără ce, altfel, se stinge.* ***Ceilalți*** *reprezintă norma tipologică, pe cînd dumnealui este un ghem de contradicții, cu noduri și ițe care nu se lasă ușor descurcate. Dar înainte de a-l asculta perorînd împotriva unora și altora, cată să ne lămurim de unde se iscă antipatica făptură. Subterana se cere, mai întîi, divulgată. Cu extremă curiozitate ne apropiem de adăpostul ce se anunță prea puțin ospitalier. „Rar loc unde sufletul omului să fie supus unor influențe mai întunecate și mai stranii ca la Petersburg" - va exclama posedatul Svidrigaliov, în* ***Crimă și pedeapsă*** *(1866). Să ne mirăm că, în ciuda a tot și toate,* ***aici*** *se încăpățînează să rămînă omul Subteranei? Petersburgul, „cel mai rece și mai calculat oraș de pe glob", își selectează victimele, victimele se lasă devorate cu o anume desfătare. Personajul din Subterană, de pildă, se poate muta oricînd în altă parte, dar nu o face fiindcă, se pare, orașul nefast priește nemulțumirii sale. Și pentru ca urzeala de rele*

şi vicii să se ţeasă în tihnă. mai an, cînd a demisionat de la departament - după ce primise o moştenire - insul s-a statornicit într-un ungher, „într-o odaie mizerabilă, infectă, la marginea orăşului". Se vede că Subterana - cu majusculă, cum o anunţă şi titlul primei părţi a povestirii - nu e nici subsol, nici adăpost sub pămînt, după cum nu e nici loc de conspiraţie. Cele două valori de sens sînt prinse de dicţionarele ruseşti explicative. Ne-am fi aşteptat să aflăm menţionată şi folosirea individuală a Subteranei dostoievskiene, însă lexicografii o vor fi considerat prea particulară pentru dicţionar.

Subterana, pe pămînt zidită, aduce la lumina zilei tenebre de simţire şi cugetare. Subterana este locul unde colcăie mizerabile neputinţe, iar desfătarea orgoliului plămădeşte gust de răzbunare. În Subterană ideile cele mai năstruşnice aşteaptă să izbucnească în monologul-invectivă. Subterana (Ungher-bîrlog) este spaţiul de retragere faţă de lume, care să-i aducă dorita limpezire a „conştiinţei umilirii" sale. În Subterana „infamă şi urît mirositoare" Omul se furişează ca un şoarece să-şi savureze jignirile ce vreme de patruzeci de ani s-au adunat. O jupîneasă rea, slută şi stupidă şi un fecior neghiob şi înfumurat stau ca o privire dojenitoare, afară aruncată mizeriei şi vanitoasei isterii a locatarului.

Are patruzeci de ani, vîrstă rotundă, de bilanţ. De patru zeci de ani, adică din născare, omul nostru se desfată în risipă de umilinţe. Le rumegă duios - doi pe faţă, doi pe dos şi ştie să scoată dintr-asta paradoxuri o mie. Peste pragul celor patruzeci de ani-povară nu au a trece decît stupizii şi ticăloşii. Cînd gîndeşte şi îşi face public gîndul acesta, personajul îşi aduce, pesemne, aminte, că romanticii din stirpea cărora se trage au avut cu toţii parte de o prematură ofilire. Bunăoară, Novalis, ori Lenau, ori Hölderlin, ori Kleist au eşuat, după trecerea pragului de patruzeci

de ani, fie în boală, fie în deznădejde și sinucidere, fie în nebunie. Și pentru ca adevărul să fie și mai sfidător, el le strigă „bătrînilor de peste patruzeci de ani", drept în obraz, cu ciudă și amar: „Am dreptul să vorbesc astfel, pentru că o s-o duc pînă la șaizeci. Pînă la șaptezeci o să trăiesc! Ba pînă la 80!" Am putea spune chiar că paradoxul șocant, ieșit dintr-o irepresibilă pornire polemică îi ține loc de tată și de mamă; uitarăm a pomeni că ciudatul individ nu-și dezminte nici aici descendența romantică: aruncat în lume, lipsit de familie și de iubire, are, în plus față de romantici, o profesie ce nu se cere exersată. De dus s-a mai dus și el pe la slujbă, la departament, cu cinul mărunt de asesor de colegiu - cin plasat undeva, pe la coada ***Tabelului rangurilor*** *și a respectabilității sociale. Dezrădăcinat veritabil, se teme de orice slujbă ori situație stabilă. Peciorin, marele său înaintaș, dintr-un capriciu romantic cu ironie asumat, se retrăgea din fața vieții în interioritatea trăirilor. Idealului eroic, făptuirii, adevăratul romantic îi opunea o viață complicată a sufletului, știind să fie, pe rînd, și bun și rău; și generos și indiferent pînă la cruzime. Din revoltă în revoltă Eroul clasic renunță la grandoarea faptei pentru a înfrunta aventura. Don Quijote știe să păstreze atitudinea eroică fie și atunci cînd înfruntă morile de vînt și burdufurile de vin. Viteazul cavaler rătăcitor săvîrșește o banală faptă, convins fiind că înfruntă uriași. Astfel caracterul exemplar se dezbară de grandoare, cîștigînd în modernitate. Apare poate primul Antierou al literaturii universale (vezi și comentariul Mioarei Apolzan din* ***Dicționar de termeni literari****, Edit. Academiei, București, 1976). Eroul timpului nostru, Peciorin, interesează ca expresie a reflexivității tragice, neputință de a trăi după voia inimii, iar nu a cugetului sceptic; eșecul acțiunii vine din veșnica introspecție. De aici și pînă la Antieroul dostoievskian nu este decît un pas.* ***Antieroul*** *- cum singur se numește Omul din Subterană - este un*

substitut de erou, un fel de romantic demisionar. Eroului îi şedea bine fapta eroică, pe măsură; Antieroului îi vine ca turnată fapta măruntă, banală, vecină cu scandalul. La Peciorin contrariile îşi disputau sufletul însingurat ca succesiune; la eul care se vaietă trăirile contrarii devin, miraculos, simultaneitate. Astfel se insinuează perfid ironia de factură romantică, în stare să clatine orice certitudini întru serios şi patetic. De „omul de prisos" Oneghin ori Peciorin îl desparte conştiinţa dialogic deschisă spre Ceilalţi; cu „omul de prisos" împarte alienarea şi conştiinţa hiperacutizată a propriei individualităţi.

„Cine sînt Eu?" - se întreabă insul dez-orientat. Ca să afle un răspuns cît de cît mulţumitor, anonimul locuitor al Subteranei îşi scrutează chipul din oglindă. Uitasem să spun că Naratorul îi scosese în drum o oglindă-oglinjoară, obiect din recuzita romanticilor, aducătoare de perplexităţi. Şi ce vede eroul nostru? „Un gentleman cu o fizionomie vulgară sau, mai bine zis, retrogradă şi batjocoritoare", adică o figură abstractă, ***arhetipală****, am putea zice, în stare să acopere fizionomii cît de cît individualizate. În altă parte insul mărturiseşte, crud şi neiertător cu mutra ce Dumnezeu i-a dat-o: „„... îmi uram faţa, găseam că e mîrşavă şi chiar bănuiam că ar avea o expresie ordinară şi de aceea de fiecare dată, făcîndu-mi apariţia la serviciu, încercam să mă port cît mai independent, ca să nu fiu suspectat de mîrşăvie, şi să-mi compun o expresie cît mai distinsă cu putinţă". Cînd exerciţiul inducerii în eroare, jocul cu masca îl plictiseşte de-ajuns, Antieroul se retrage iarăşi în faţa oglinzii măiastre: «M-am privit întîmplător în oglindă. Faţa mea răvăşită mi se păru teribil de respingătoare: palidă, rea, abjectă, cu părul vîlvoi. „N-are decît, mă bucur, mi-am zis, chiar mă bucur că o să mă găsească dezgustător, asta îmi face plăcere..."». Cîndva oglinda îl pironise cu privirea ei întoarsă pe dos, malefic-biciuitoare, pe jalnicul domn*

Goleadkin. Dedublarea sa de-acolo începuse, pe scara de onoare ce duce spre sala balului din casele rîvnitei domnişoare Klara Olsufievna: un chip stupid şi speriat şi, mai ales, o redingotă cu un nasture ce se încăpăţînează să se rupă, anunţînd prin semnul dezordinii vestimentare, un lanţ de dramatice întîmplări. Oglinda, răutăcioasă, din vrednic - nevrednic îl face pe privitor, după cum Eroul - Antierou devine.

Cu plăcere va vorbi numai şi numai despre el însuşi, pentru a afla toţi de ce-şi spune ***Antierou****, cînd rîvna tuturora e să aibă măcar ceva din atitudinea eroului tradiţional: „Într-un roman e nevoie de un erou, iar aici sînt* ***înadins*** *adunate toate trăsăturile unui antierou".*

Trist e, din perspectiva celui ce se confesează, că n-a reuşit într-o viaţă trăită subteran să fie rău pînă la capăt ori bun; nici măcar o banală muscă n-ar fi putut fi; deoarece pornirea orgoliului l-a zădărît să nu pară muscă în ochii altora. A fi sau a nu fi... o muscă leneşă, dezgustătoare şi zgomotoasă este dilema, rezumată vulgar-provocator de protagonistul ciudatei spuneri de sine: „Am vrut să fiu insectă", dar cînd confruntarea cu „viaţa vie", realitatea prea des invocată de domnii realişti s-a produs, iar insul riscă să fie tratat drept ceea ce dorise să pară, vanitoasa conştiinţă, luciditatea la pîndă îl face vulnerabil, de un ridicol ce-i repugnă. Hiperluciditatea dublată de vrere (cu tot dinadinsul) îl înalţă deasupra normalilor. De-şi recunoaşte vreo hibă, aceea este „vina" de a fi mai deştept decît Ceilalţi. Dacă se înmormîntează de viu în Subterană, e pentru că: nu se acceptă pe sine şi apoi nu acceptă natura lui ***doi ori doi fac patru****. Insul cu nervii gata să explodeze are răbdarea fără de margini de a medita şi răsmedita la cele mai banale prin neînsemnătatea lor întîmplări: pentru oricine altcineva decît Omul din Subterană presupusa întîlnire cu ofiţerul care se încăpăţînează să zornăie din sabie - şi pinteni -*

semn de nesupunere, ar trece ca un incident şters şi stupid. Omul nostru însă va purta un război nevăzut vreme de mai bine de doi ani cu nesupusul. Alte două întîmplări cu urmări catastrofale pentru psihologia ființei subterane: întîlnirea cu „viața vie" a foştilor colegi de şcoală, cheflii trufaşi, dar seci pe dinăuntru; apoi, mai cu seamă, aventura cu Liza - prostituata care se căieşte şi care, din trufie, îl va jigni de moarte. Nicicum nu-i poate înghiți locuitorul Subteranei, insul fără nume şi chip, pe jălbarii umiliți de soartă. Mari desfătări încearcă, asemeni păianjenului care-şi cîntăreşte prada înainte de a o ataca - la vederea solicitanților de la departament. Desfătarea nesățioasă de a izbuti să-l mîhnească pe timidul solicitant de serviciu public îşi aruncă umbra lungă, nedorită, pînă astăzi în toate birocrațiile pămîntului. Primul ce descoperă paradoxal-omenească propensiune a celui umilit de a umili şi mai abitir pe alții, tirania ce zace în subconştientul fiecărui om şi-i dădu glas tare şi tunător a fost dostoievskianul Om al Subteranei.

Curios lucru: pentru anonimul nostru mult grăitor de lucruri şocante determinarea mediului, atît de importantă în devenirea unui Oblomov ori Rudin ori Bazarov nu contează. De invocă întîmplări din realitatea imediată (sau din jurul creierului său), acestea îi servesc înverşunatului polemist ca argumente în disputa cu sine şi cu ceilalți. Individul iese din marginile situației sociale şi familiale, teoria mult discutată în secolul trecut a ***mediului*** *răspunzător pentru conduita umană nici nu contează. Soarta personală este pretextul alunecării în dezbaterea „problemelor blestemate", cu sensul ființării umane în obiectiv.*

Ca să aibă ultimul cuvînt despre sine, Omul Subteranei se grăbeşte să se explice metodic, pe puncte, neluînd în calcul ***mediul****; patru ar fi pricinile eşecului său moral - le înşirăm în ordinea celui care le-a observat pe propria-i psihologie: 1.*

„descompunerea morală în ungherul meu"; 2. „insuficienta comunicare cu lumea" (=alienarea); 3. „m-am dezobişnuit de tot ce e viu"; 4. „răutatea mea vanitoasă". Boala, odată diagnosticată, poate face de înţeles indiferenţa ca ne-milă, un amoralism mai periculos prin consecinţe decît imoralismul; lozinca desluşit fluturată de Omul Subteranei se rezumă astfel: „Piară lumea, dar eu să fiu lăsat să-mi beau ceaiul..." Să recunoaştem că nimeni pînă la presupusul autor al ***Însemnărilor din Subterană*** *nu împinsese cinismul pînă aici, de unde şocul cititorilor, fie ei şi critici literari, la vremea cînd Dostoievski îşi publica ciudata scriere. Autorul avusese grijă să pună în subsolul primei pagini de text un fel de* ***Notă explicativă****, semnată FEODOR DOSTOIEVSKI, un soi de avertisment adresat cititorilor cuminţi, unde personajul era considerat un închizător de pluton - personaje din realitatea rusească ce aparţin trecutului istoric s-ar mărturisi prin vocea autorului de* ***Însemnări****. Că se temea de reacţia cititorilor săi, că încerca să mascheze astfel teribila frondă a personajului deschizător de serie literară, iar nu un anacronic întîrziat - nu încape discuţie. Reacţia la lectură a depăşit orice aşteptări - de la identificarea unora - puţini la număr - cu personajul şi pînă la indignată respingere. Mai tot spectrul ideologic l-a respins pe insul amator de paradoxuri - de la democraţii-revoluţionari şi pînă la puritanii moravurilor. N-au lipsit, în posteritatea imediată morţii lui Dostoievski, opinii care îl identificau pe Dostoievski-artistul şi gînditorul cu personajul său. Lev Şestov, cel supranumit cu rece invidie „Avocatul Subteranei" surprinde toate* ***ismele*** *ce ar fi tulburat fiinţa secretă a lui Dostoievski. Că Dostoievski a fost* ***şi*** *Omul Subteranei nu încape îndoială, dar că Dostoievski ar fi fost* ***numai*** *Omul din Subterană, în cele mai intime şi tenebroase trăiri ale sale, ne vine greu a crede.*

În zbaterile Omului din Subterană Lev Şestov se citeşte pe

sine. Regula aritmetică a lui ***doi ori doi fac (întotdeauna) patru*** *înseamnă moartea judecății și a spiritului. „Oare nu se înșeală rațiunea?"- se întreba Omul Subteranei; oare lipsa de respect față de regulă („Legea naturii" - cum o numește amatorul de paradoxuri) să fie o crimă de neiertat, cum o consideră gîndirea comună? - se întreabă retoric Lev Șestov.*

Și în alt loc: „Legea rațiunii suficiente, aflate la temelia principiilor eterne, nu-i decît o sugestie a omului care-și adoră propria limită și se prosternează dinaintea ei" (Lev Șestov, ***Revelațiile morții****, trad. de Smaranda Cosmin, Institutul European, Iași, 1993).*

Zidul*, obsesivul zid, cu care are a se confrunta Omul din Subterană poate deveni ultima limită. Cînd conștiința hiperlucidă o cunoaște, revoltei insului însingurat îi iau locul apatia, resemnarea lașă, „ticăloasă", retragerea în neputința acțiunii.*

Din iraționalismul cunoașterii decurge, după logica bizarului ideolog dostoievskian, neîncrederea în știință și, mai ales, neîncrederea în convingerea oarbă a plăsmuitorilor de utopii. Binefacerii „palatului de cristal" cîrtitorul-ideolog îi preferă „găoacea mea, bîrlogul meu", chiar „cotețul" ce-l poate adăposti la vreme de restriște. Și asta pentru că Omului i-ar putea fi nesuferită bunăstarea materială, cu orice preț, dumnealui preferîndu-i... suferința: „Suferința - spune el - înseamnă îndoială, înseamnă negare, și ce palat de cleștar mai e acela de care te poți îndoi?" De-aici mai departe raționamentul avansează pe tărîmul metafizic.

Personajul lui Dostoievski a întrevăzut în Om un lucru esențial și anume - suferința înseamnă, în spiritul noului creștinism, de care vorbește Berdeaev, parcurgerea unei experiențe tragice, a păcatului. Sufletul omenesc este surprins într-un moment de criză, cînd insul este gata să se lepede de Dumnezeu pentru a cădea în

păcatul Omului-Dumnezeu, supraomul de care vorbea Nietzsche. A sfida limita înseamnă a pune rațiunea („legea naturii") la încercare, ispitind-o cu lumina înșelătoare a libertății absolute. Stihia iraționalismului ascunde primejdioase desfătări pentru spiritul des-mărginit. Libertatea pentru Om înseamnă suferință, o suferință, tragică încercare, ce nu-i poate fi refuzată creștinului modern.

Dostoievski - arată Nikolai Berdeaev - știa totul despre omul religios; Dostoievski știa mai mult decît Nietzsche; Dostoievski știa că supraomul nu înseamnă și sfîrșitul Omului. Există întotdeauna o portiță de salvare, o lumină temătoare la început, ce-l poate scoate din tenebrele iraționalismului pustiitor. Nu putem ignora acest adevăr. Dostoievski însuși ne-o lasă mărturie într-una din scrisori (cu referire, firește, la ***Însemnări din Subterană****): „Porcii de cenzori au trecut cu vederea cînd mi-am bătut joc de toate și uneori, de ochii lumii, am proferat blasfemii; au interzis, în schimb, concluzia ce o trag din toate acestea privind necesitatea credinței și a lui Hristos" (****apud*** *Ion Ianoși,* ***Note și comentarii*** *la Dostoievski,* ***Opere****, vol.4, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968).*

Dacă Kierkegaard și întreaga filozofie existențială se trag din mantaua Omului Subteranei, dacă și Céline și Camus tot de aici își nutresc vigoarea, e bine să arătăm, în final, că disperarea personajului dostoievskian își găsește totuși mîntuirea. Raza de lumină nu-i este refuzată nici acestui Păcătos, primul din seria Marilor Păcătoși ai literaturii dostoievskiene.

*

Singurei pînă acum tălmăciri românești a celebrului text, - ***Însemnări din Subterană. Nuvelă****, traducere V.Em.Galan și Igor Block (în Dostoievski,* ***Opere****, vol. 4, Editura pentru Literatură*

Universală, București, 1968), d-l Emil Iordache îi propune acum, în anul de grație dostoievskiană 1996[1], *o alternativă. E un fel de a se lua la harță - și nu la voroavă - cu o scriere destul de greu de prins în tiparul altei limbi decît cea a originalului. Toată chinuitoarea căutare de sine a vorbitorului fără chip în zicerea de sine, cu neglijențe voite, cu reveniri istovitoare, cu tatonări ale cuvîntului expresiv (și) prin vulgara elocință ce o afișează, apoi cadența frazei, cu volute și sinuoase frîngeri și reveniri senine la matca argumentării, apoi precauta încercare a puterilor cuvîntului abstract care să exprime concepte - textul colcăie de abstracții și concepte alăturate brutal vorbirii „neglijente" - sînt tot atîtea repere ale traducerii, îndeaproape respectate în noua variantă. Este o propunere ce-și așteaptă cititorii cu răbdare și încredere.*

Iași, 6 octombrie 1996

Sorina Bălănescu

---

[1] *La 25 octombrie se împlinesc 175 de ani de la nașterea scriitorului rus.*

PARTEA I

Subterana[1]

Sînt un om bolnav... Sînt un om rău... Un om lipsit de farmec... Cred că sînt bolnav de ficat... La drept vorbind, n-am nici cea mai mică idee despre boala mea şi nu ştiu precis ce anume mă doare. Nu mă tratez şi nu

---

[1] *Fireşte, autorul* ***Însemnărilor*** *este imaginar, aşa cum şi* ***Însemnările*** *sînt imaginare. Şi totuşi persoane precum autorul acestor însemnări nu numai că pot, dar chiar trebuie să existe în societatea noastră, ţinînd cont de împrejurările în care s-a format, în general, societatea noastră. Am vrut să înfăţişez publicului, mai evident decît în mod obişnuit, unul dintre caracterele timpului de curînd apus. Acesta este unul dintre reprezentanţii generaţiei care încă îşi mai trăieşte ultimele zile. În acest fragment, intitulat* ***Subterana****, persoana în cauză se prezintă singură, îşi expune opiniile şi parcă vrea să elucideze cauzele în virtutea cărora a apărut şi trebuia să apară în mediul nostru. În capitolul următor vom reproduce de-acum adevăratele „însemnări” ale acestei persoane, privitoare la cîteva întîmplări din viaţa sa.*

Feodor DOSTOIEVSKI

m-am tratat niciodată, deşi am respect faţă de medicină şi de doctori. Pe deasupra, mai sînt şi superstiţios pînă la exagerare; ei, măcar atît de superstiţios, încît să am respect faţă de medicină. (Sînt destul de cultivat ca să nu fiu superstiţios, însă sînt superstiţios.) Nu, rogu-vă, răutatea nu mă lasă să mă tratez. Uite, sînt sigur că aşa ceva domniile voastre nu veţi binevoi a pricepe. Asta-i, rogu-vă, dar eu înţeleg. Desigur, n-aş fi în stare să vă lămuresc cui îi fac „un pustiu de bine" în cazul de faţă, cu răutatea mea; ştiu prea bine că doctorilor nu le pot face nicidecum o „şotie" dacă nu mă tratez la ei; ştiu mai bine decît oricine că prin asta numai mie îmi fac rău, nimănui altcuiva. Şi totuşi, dacă nu mă tratez, o fac din răutate. Dacă tot mă doare ficatul, las' să mă doară şi mai tare!

Trăiesc de mult aşa, de vreo douăzeci de ani. Acum am patruzeci. Mai înainte am avut o slujbă, acum n-o mai am. Am fost un slujbaş răutăcios. Eram grosolan şi îmi găseam plăcerea în asta. De vreme ce nu luam mită, înseamnă că trebuia să mai recompensez măcar aşa. (E o butadă proastă, dar n-o s-o şterg. Am scris-o crezînd că va ieşi ceva foarte caustic; iar acum, după ce mi-am dat singur seama că n-am vrut decît să-mi dau nişte aere mîrşave - nici gînd s-o mai şterg!). Cînd se întîmpla că de biroul la care şedeam eu se apropia cîte-un om cu jalba în mînă, ca să-mi ceară vreo

lămurire, scrîşneam din dinţi la el şi simţeam o desfătare nesăţioasă dacă izbuteam să-l mîhnesc. Izbuteam aproape întotdeauna. Cel mai adesea, aveam de-a face cu oameni timizi: aşa-s cei cu jalbele, ştiţi şi dv. Însă dintre filfizoni cel mai mult nu-l puteam înghiţi pe un ofiţer. Nu voia nicidecum să se umilească şi-şi zornăia oribil sabia. Din pricina acestei săbii, un an şi jumătate am purtat război cu el. Pînă la urmă, l-am biruit. A încetat să şi-o mai zornăie. De altminteri, asta s-a întîmplat pe cînd eram tînăr. Dar ştiţi dv., domnilor, care era punctul principal al răutăţii mele? Păi toată chestia, mîrşăvia cea mai mare era că în fiecare clipă, chiar şi atunci cînd îmi vărsam cel mai mult fierea în mine, recunoşteam cu ruşine în sinea mea că nu sînt rău, că nu-s nici măcar un om înrăit, că nu fac decît să sperii vrăbiile degeaba şi cu asta mă distrez. Am spume la gură, dar ia aduceţi-mi o păpuşică acolo, daţi-mi un ceai cu zahăr şi o să vedeţi că mă potolesc. Chiar şi la suflet mă înduioşez, deşi mai pe urmă voi scrîşni din dinţi la mine însumi şi, de ruşine, cîteva luni voi suferi de insomnie. Aşa mi-era obiceiul.

De fapt, mai adineaori m-am vorbit singur de rău spunînd că am fost un slujbaş răutăcios. Din răutate m-am vorbit de rău. Pur şi simplu, mă ţineam de ştrengării şi cu cei cu jalbele, şi cu ofiţerul, însă în realitate n-am putut fi rău. Clipă de clipă simţeam în

mine multe şi nenumărate elemente, total opuse răutăţii. Simţeam cum colcăie elementele astea în mine. Ştiam că toată viaţa au colcăit în mine şi tot mă rugau să le las să iasă afară. Mă chinuiau de mi se făcea ruşine; mă împingeau pînă în starea de convulsii - şi, pînă la urmă, mi s-a urît de ele, ah, ce mi s-a mai urît! Nu cumva vi s-o fi părînd, domnilor, că mă căiesc de ceva în faţa dv., că vă prezint scuze pentru ceva?... Sînt sigur că vi se pare... De altminteri, vă asigur că mie puţin îmi pasă dacă aşa vi se pare...

Nu rău, dar nici măcar altcumva n-am izbutit să ajung: nici rău, nici bun, nici ticălos, nici om cinstit, nici erou, nici insectă. Iar acum îmi duc zilele, cîte mi-au mai rămas, în ungherul meu, întărîtîndu-mă cu consolarea răutăcioasă, care nu serveşte la nimic, că un om deştept nu poate face nimic din propria sa persoană şi că numai prostul poate. Da, rogu-vă, un om deştept din veacul al nouăsprezecelea trebuie şi este obligat din punct de vedere moral să fie o fiinţă eminamente lipsită de caracter; iar un om de caracter, un militant - trebuie să fie o fiinţă eminamente mărginită. Asta-i convingerea mea, la cei patruzeci de ani pe care îi am. Am acum patruzeci de ani şi cînd te gîndeşti că patruzeci de ani înseamnă viaţa întreagă; doar înseamnă bătrîneţea cea mai adîncă. Să trăieşti mai mult de patruzeci de ani e indecent, trivial, amoral! Ia răspundeţi-mi sincer, cinstit.

Cine trăieşte mai mult de patruzeci de ani? Vă spun eu cine trăieşte: proştii şi ticăloşii trăiesc. Tuturor bătrînilor o să le-o spun de la obraz, tuturor acestor bătrîni respectabili, tuturor acestor bătrîni cu părul alb şi parfumaţi! Lumii întregi o să i-o spun de la obraz! Am dreptul să vorbesc aşa pentru că o să trăiesc pînă la şaizeci de ani. Pînă la şaizeci de ani o să trăiesc! O să trăiesc pînă la optzeci de ani!... Staţi puţin! Lăsaţi-mă să-mi trag sufletul...

Veţi fi crezînd, poate, domnilor, că vreau să vă fac să rîdeţi? Şi în privinţa asta aţi greşit. Nu sînt cîtuşi de puţin un om vesel cum vi se pare sau cum vi s-ar putea părea; de altfel, dacă, iritaţi fiind de această vorbărie (şi simt deja că sînteţi iritaţi) v-ar trece prin cap să mă întrebaţi: cine sînt eu? - vă voi răspunde: sînt un asesor de colegiu. Am muncit ca să am ce mînca (dar numai pentru asta) şi cînd, anul trecut, prin testament, una din rudele mele îndepărtate mi-a lăsat şase mii de ruble, m-am retras deîndată de la serviciu şi m-am instalat în ungherul meu. Şi mai înainte am locuit în acest ungher, dar acum m-am statornicit în acest ungher. Camera mea e urîtă, infectă, la marginea oraşului. Drept servitoare am o ţărancă bătrînă, rea de proastă ce-i, care, pe deasupra; mai şi duhneşte întotdeauna groaznic. Mi se pare că, la Petersburg, clima începe să-mi dăuneze şi că, numai cu mijloacele

mele neînsemnate, viața va fi prea scumpă aici pentru mine. Asta o ştiu şi eu, o ştiu mai bine decît aceşti sfătuitori experimentați şi prea înțelepți, care dau din cap plini de importanță. Dar rămîn la Petersburg; nu plec din Petersburg! Şi nu plec pentru că... Eh! De fapt, e cu desăvîrşire totuna dacă plec sau nu.

De altminteri: despre ce poate vorbi un om cumsecade cu cea mai mare plăcere?

Răspuns: despre el însuşi.

Ei, atunci şi eu voi vorbi despre mine.

II

Acum aş vrea să vă povestesc, domnilor, indiferent dacă doriți sau nu să mă ascultați, de ce n-am reuşit să mă prefac nici măcar într-o insectă. Vă declar solemn că de multe ori am vrut să fiu o insectă. Însă nici măcar de asta n-am fost în stare. Vă jur, domnilor, că dacă eşti prea conştient, asta-i o boală, o boală adevărată, deplină. Pentru viața de toate zilele a omului ar fi fost mult prea suficientă conştiința umană obişnuită, adică o jumătate sau chiar un sfert din porția care îi revine unui om evoluat din nefericitul nostru secol al nouăsprezecelea şi care, pe deasupra, are îndoitul ghinion de a locui în Petersburg, cel mai abstract şi premeditat oraş de pe globul pămîntesc. (Oraşele se împart în premeditate şi nepremeditate.) Ar fi absolut

suficientă, de pildă, conştiinţa cu care trăiesc aşa-zişii oameni spontani şi militanţi. Pariez, credeţi că toate astea le scriu numai ca să vă fac praf, ba încă şi că dintr-o îngîmfare de prost gust îmi zornăiesc sabia, ca ofiţerul meu. Aş, domnilor, cine se poate lăuda cu bolile sale, ba încă şi să mai arunce praf în ochi cu ele?

Adică, ce zic? Toţi fac aşa; tocmai cu bolile se laudă, iar eu cred că o fac mai mult decît oricare. Să nu ne contrazicem: obiecţia mea este absurdă. Totuşi sînt întru totul convins că boală înseamnă nu numai foarte multă conştiinţă, ci şi orice conştiinţă. Insist asupra acestei idei. Să nu ne îndepărtăm de asta pentru moment. Uite ce vreau să-mi spuneţi: de ce, ca dinadins, chiar în acele clipe, da, chiar în clipele cînd eram cel mai capabil să conştientizez toate subtilităţile „a tot ce e frumos şi sublim", cum se zicea cîndva la noi, mi se întîmpla chiar atunci nu să conştientizez, ci să fac nişte lucruri atît de mizerabile, care... ei da, într-un cuvînt, ca dinadins, îmi dădeau ghes să le săvîrşesc, cînd îmi dădeam cel mai bine seama că nu trebuie să le fac? Cu cît eram mai conştient de ce e bine şi de tot acest „frumos şi sublim", cu atît mai adînc mă cufundam în tina mea şi cu atît mai capabil eram să mă împotmolesc în ea. Iar trăsătura cea mai importantă consta în faptul că toate acestea parcă nu existau întîmplător în fiinţa mea, ci parcă chiar trebuiau să existe. Ca şi cum asta ar fi

fost starea mea cea mai normală, nefiind cîtuşi de puţin boală sau degradare, astfel încît, în cele din urmă, mi-a pierit şi cheful să lupt cu această degradare. Pînă la urmă mai că n-am ajuns să cred (şi, poate, chiar am ajuns să cred) că asta-i probabil starea mea normală. Dar mai întîi, la început, cîte chinuri am răbdat în această luptă! Nu credeam că aşa li se întîmpla şi altora şi de aceea toată viaţa am tăinuit-o în sinea mea, ca pe un secret. Mi-era ruşine (poate, chiar şi acum îmi e ruşine); ajungeam pînă acolo, încît simţeam un fel de desfătare tainică, anormală, ticăloasă de-a mă întoarce cîteodată, în cea mai mîrşavă noapte petersburgheză, în ungherul meu şi să conştientizez intens că, iată, astăzi am făcut iar o porcărie, că ceea ce ai făcut iarăşi n-ai cum să mai îndrepţi şi în sinea mea, tainic, să-mi fac remuşcări, să mă zvîrcolesc şi să mă chinuiesc pînă cînd, în cele din urmă, amărăciunea mi se transforma într-o dulcegărie ruşinoasă, blestemată şi, pînă la urmă, într-o desfătare categorică, serioasă! Da, în desfătare, în desfătare! Insist pe ideea asta. Tocmai de aceea am luat capăt de vorbă, pentru că vreau să aflu: au şi ceilalţi asemenea desfătări? Vă explic: desfătarea provenea tocmai din prea clara conştiinţă a înjosirii mele; din cauză că te simţi şi singur ajuns în dreptul ultimului zid; că asta-i rău, dar că nici nu putea să fie altfel; că de-acum nu mai ai cale de scăpare şi niciodată n-o să

mai fii alt om; că, dacă ţi-ar mai fi rămas un pic de timp şi de credinţă ca să poţi deveni orice altceva, cu siguranţă chiar tu n-ai dori să te transformi; chiar dacă ai vrea, nici aşa n-ai avea nimic de făcut, pentru că în realitate, poate, nici n-ai fi avut în ce te preface. Însă cel mai important lucru, sfîrşitul sfîrşiturilor e că totul se petrece conform legilor normale şi principale ale conştiinţei intense şi din inerţia care decurge în mod direct din aceste legi şi, prin urmare, nu numai că e imposibil să te transformi, ci şi, pur şi simplu, ţi-e imposibil să faci ceva. Reiese, de pildă, ca o consecinţă a conştiinţei intense: ai dreptate că eşti ticălos, ca şi cum ticălosul s-ar simţi consolat dacă simte singur că e într-adevăr ticălos. Dar ajungă-mi... Eh, am îndrugat verzi şi uscate, dar ce am explicat?... Prin ce se explică aici desfătarea? Dar vă voi explica! O să-mi duc totuşi explicaţia pînă la capăt! De asta am şi pus mîna pe condei...

Eu, de exemplu, sînt grozav de vanitos. Sînt suspicios şi supărăcios, precum un cocoşat sau un pitic, dar - zău! - am avut şi momente cînd, dacă s-ar fi întîmplat să-mi tragă cineva o scatoalcă, eu, poate, chiar m-aş fi bucurat de asta. Vorbesc serios: cu siguranţă aş fi fost în stare să descopăr şi în asta un fel de desfătare, fireşte, desfătarea disperării, dar şi în disperare există desfătările cele mai fierbinţi, mai ales cînd eşti prea

conştient de situaţia fără ieşire în care te afli. Iar cînd capeţi o scatoalcă - păi te striveşte conştiinţa faptului că ai fost mînjit cu cine ştie ce catran. Important e că, oricum ai lua-o, reiese totuşi că întotdeauna primul vinovat de toate sînt eu şi, ceea ce-i mai jignitor, sînt vinovat fără vină şi, ca să zic aşa, conform legilor naturii. Vinovat, în primul rînd, pentru că sînt mai deştept decît toţi dimprejurul meu. (Totdeauna m-am considerat mai deştept decît cei dimprejurul meu şi uneori - nu ştiu dacă vă vine să credeţi - chiar mă ruşinam de asta. În orice caz, toată viaţa am privit cumva pe de lături şi niciodată n-am putut să mă uit drept în ochii oamenilor.) Vinovat, în sfîrşit, că, chiar dacă aş avea mărinimie în mine, n-aş avea decît chinuri din pricina conştiinţei inutilităţii ei. Căci, cu siguranţă n-aş fi în stare să fac nimic din mărinimia mea: nici să iert, pentru că, poate, cel care m-a lovit a făcut-o conform legilor naturii, iar legile naturii nu pot fi iertate; nici să uit, căci, chiar dacă la mijloc sînt legile naturii, e totuşi jignitor. Însă, chiar dacă aş vrea să nu fiu cîtuşi de puţin mărinimos, ci dimpotrivă, aş dori să mă răzbun pe cel care m-a ofensat, nici să mă răzbun n-aş putea nicidecum, pentru că, desigur, nu m-aş putea hotărî să fac ceva, chiar dacă aş putea. De ce nu m-aş putea hotărî? Despre asta vreau să spun separat două cuvinte.

III

Oare oamenii care ştiu să se răzbune şi, în general, să-şi apere interesele, cum fac ei asta, de-o pildă? Doar dacă îi cuprinde, să zicem, dorinţa de răzbunare, în acest timp nu mai rămîne nimic altceva în fiinţa lor decît acest sentiment. Un asemenea domn se năpusteşte drept spre ţintă, ca un taur furios, aplecîndu-şi coarnele şi doar un zid l-ar mai putea opri. (Apropo: în faţa zidului domni de-alde ăştia, adică oamenii spontani şi de acţiune, cedează în mod sincer. Pentru ei zidul nu-i ceva de ochii lumii ca, de pildă, pentru noi, oamenii care gîndim şi, prin urmare, nu facem nimic; nu-i un pretext pentru a face cale întoarsă, un pretext în care alde noi nu credem, de regulă, singuri, dar de care ne bucurăm foarte mult. Nu, ei cedează cu toată sinceritatea. Zidul are pentru ei ceva liniştitor, moral-despovărător şi definitiv, aş zice, chiar ceva mistic... Dar despre zid - mai tîrziu.) Ei bine, tocmai pe omul spontan eu nu-l consider a fi un om adevărat, normal, cum ar fi vrut să-l vadă însăşi gingaşa lui mamă, natura, atunci cînd, galantă, l-a adus pe lume. Pe acest om îl invidiez de se varsă fierea în mine. E prost, aici nu vă contrazic, dar, poate, omului normal chiar prost i se cade să fie, de unde ştiţi că nu-i aşa? Poate-i chiar frumos să fie aşa. Şi cu atît mai mult sînt atît de convins de această, ca să-i zic aşa, bănuială, cu cît dacă, de

pildă, am lua antiteza omului normal, adică pe un om intens conştient, neieşit, desigur, din sînul naturii, ci din retortă (asta-i de-acum aproape misticism, domnilor, dar am şi această bănuială), atunci acest om din retortă cedează uneori atît de mult în faţa antitezei sale, încît singur, cu intensa sa conştiinţă e de bună-credinţă şi se socoate a fi un şoarece, nu om. Chiar dacă e un şoarece ce conştientizează intens, e totuşi şoarecé, pe cînd celălalt e om şi prin urmare ş.a.m.d. Şi - ceea ce-i mai important - el e cel care se consideră şoarece; nimeni nu-l roagă s-o facă; şi acesta-i un punct important. Dar să-l privim acum pe acest şoarece în acţiune. Să zicem, de pildă, că şi el e jignit (şi aproape întotdeauna e jignit de cineva) şi vrea şi el să se răzbune. Poate că-n fiinţa lui s-a acumulat mai multă ciudă decît în l'homme de la nature et de la vèrite. Dorinţa măruntă, ticăloasă şi josnică de a-i plăti celui care l-a jignit cu aceeaşi monedă îl rîcîie poate şi mai mîrşav decît pe l'homme de la nature et de la vèrite, pentru că l'homme de la nature et de la vèrite, în virtutea prostiei sale înnăscute, socoteşte că răzbunarea sa e pur şi simplu un act de justiţie; pe cînd şoarecele, ca urmare a conştiinţei lui intense, neagă aici justiţia. Ajunge, în cele din urmă, la faptă, la actul răzbunării. Nenorocitul de şoarece, pe lîngă ticăloşia sa originară, a apucat deja să se facă de rîs îndrugînd verzi şi uscate sub formă de întrebări şi

îndoieli, săvîrşind tot atîtea alte ticăloşii: la o problemă, a adăugat atîtea probleme nerezolvate, că vrînd-nevrînd împrejur se adună un fel de lături nefaste, un fel de mocirlă urît mirositoare, constînd din îndoieli, tulburări şi, în sfîrşit, din scuipăturile care cad asupra lui din partea celor activi şi spontani, care se manifestă peste tot în calitate de judecători şi dictatori, rîzîndu-şi de el cît îi țin gîtlejurile lor sănătoase. Fireşte, şoarecelui nu-i rămîne decît să dea a lehamite din labă, cu un zîmbet de dispreț prefăcut, pe care nici el nu şi-l ia în serios, şi să se furişeze ruşinat în gaura lui. Acolo, în subterana lui infamă şi urît mirositoare, şoarecele nostru jignit, lovit şi batjocorit se cufundă de îndată în răutatea rece, veninoasă şi mai ales, veşnică. Timp de patruzeci de de ani la rînd îşi va aminti, pînă la ultimele, pînă la cele mai penibile amănunte, jignirea îndurată şi de fiecare dată va adăuga de la el amănunte şi mai penibile, zădărîndu-se cu răutate şi ațîțîndu-se singur cu propria lui imaginație. Se va ruşina el însuşi de imaginația sa, dar totuşi îşi va aminti totul, va depăna în memorie totul, va scorni baliverne la adresa sa sub pretextul că şi acestea ar fi putut să se întîmple - şi nu va ierta nimic. Se prea poate să şi înceapă să se răzbune, însă o va face cumva în răstimpuri, prin nimicuri, din dosul sobei, incognito, necrezînd nici în dreptul său de a se răzbuna, nici în reuşita răzbunării şi ştiind dinainte că de pe urma

acestor tentative de răzbunare tot el va avea de suferit de-o sută de ori mai mult decît cel pe care se răzbună şi că acesta s-ar putea să nici nu se scarpine. Pe patul de moarte fiind, iar îşi va aduce aminte totul, cu dobînda adunată între timp... Dar tocmai în această rece, dezgustătoare semidisperare, semicredinţă, în această autoînmormîntare de viu, de amărăciune, în subterană, pentru patruzeci de ani, în impasul intens creat şi totuşi îndoielnic, în toată această otravă a dorinţelor nesatisfăcute, pătrunse în fiinţă, în această febră a ezitărilor, în deciziile luate pe vecie şi în căinţele care revin pentru cîteva clipe, - în toate acestea constă elixirul acelei bizare desfătări de care v-am vorbit. Ea este atît de subtilă, uneori este atît de rezistentă în faţa conştiinţei, încît oamenii cît de cît mărginiţi sau, pur şi simplu, chiar oamenii cu nervii tari nu vor pricepe nici o iotă din ea. „Poate că nu vor înţelege, veţi adăuga, rînjind, domniile voastre, nici cei care n-au primit niciodată scatoalce" - şi în felul acesta îmi veţi face, elegant, aluzia că, la viaţa mea, şi eu voi fi avut parte de o scatoalcă şi de aceea vorbesc ca un cunoscător. Pariez că aşa veţi crede. Dar fiţi pe pace, domnilor, n-am încasat scatoalca, deşi mi-e absolut indiferent ce părere veţi fi avînd în această privinţă. Poate regret eu însumi că am împărţit prea puţine scatoalce la viaţa mea. Dar ajunge, nici un cuvînt în plus pe marginea

acestei teme extrem de interesante pentru dv.

Continuu liniştit despre oamenii cu nervii tari, care nu înţeleg respectivul rafinament al desfătărilor. Aceşti domni, de exemplu, în anumite circumstanţe excepţionale, deşi mugesc ca taurii, cît îi ţine beregata, totuşi, cum am spus deja, se potolesc numaidecît ajunşi faţă în faţă cu imposibilul. Imposibilul - deci zidul de piatră? Care zid de piatră? Ei bine, se înţelege: legile naturii, concluziile la care au ajuns ştiinţele naturale, matematica. Oho, cum se-apucă să-ţi demonstreze, de pildă, că te tragi din maimuţă, încît nici nu mai are rost să te strîmbi, trebuie s-o iei de bună. Oho, cum se-apucă să-ţi demonstreze că, în fond, un strop din propria ta osînză trebuie să-ţi fie mai scump decît o sută de mii de semeni şi în acest rezultat se vor rezolva pînă la urmă toate aşa-numitele virtuţi şi obligaţii şi toate celelalte aiureli şi prejudecăţi, aşa că n-ai ce face, trebuie să o iei şi pe asta de bună, pentru că-i vorba de doi ori doi, de matematică. Ia încercaţi să obiectaţi.

„Nici vorbă, vor striga ei la domniile voastre, nu-i voie să protestezi: doi ori doi fac patru! Natura nu vă cere părerea, puţin îi pasă de dorinţele voastre, dacă vă plac sau nu vă plac legile ei. Sînteţi obligaţi s-o acceptaţi aşa cum este ea, prin urmare să-i acceptaţi şi rezultatele. Zidul, deci, este zid... etc. etc." Doamne-Dumnezeule, păi ce-mi pasă mie de legile

naturii şi ale aritmeticii, cînd - cine ştie de ce - mie nu-mi plac aceste legi şi acest doi-ori-doi? Fireşte, n-o să sparg zidul cu fruntea dacă într-adevăr n-o să am putere ca să-l sparg, dar n-o să mă resemnez în fața lui numai pentru că am un zid de piatră şi nu m-au ținut puterile să-l sfărîm.

Ca şi cum un asemenea zid de piatră e într-adevăr o consolare şi într-adevăr ar conține măcar un cuvînt de împăcare numai şi numai pentru că e un doi-ori-doi-fac-patru. O, asta-i tîmpenia tîmpeniilor! Cu totul altceva-i să înțelegi, să conştientizezi tot, toate imposibilitățile şi zidurile de piatră; să nu te împaci cu nici unul din aceste imposibilități şi cu nici un zid de piatră, dacă ți-e silă să te împaci; să ajungi, pe calea celor mai inevitabile combinații logice, la concluziile cele mai dezgustătoare pe marginea eternei teme că pînă şi de existența zidului de piatră eşti parcă tu însuți prin ceva vinovat, deşi iarăşi e limpede ca lumina zilei că nu eşti cîtuşi de puțin vinovat şi, în consecință, scrîşnind din dinți, tăcut şi neputincios, să încremeneşti cu voluptate în inerție, visînd la faptul că, după cum reiese, nici n-ai măcar pe cine să te înfurii, că ținta furiei tale nu există şi, poate, n-o vei găsi niciodată, că la mijloc e o substituire, o măsluire, o trişare, că e pur şi simplu un hîrdău cu lături, adică nu se ştie ce şi nu se ştie cine e la mijloc, însă, în pofida tuturor acestor incertitudini şi

măsluiri, te doare totuşi şi, cu cît te cuprinde mai mult incertitudinea, te doare şi mai tare!

IV

„Ha-ha-ha! Păi după toate astea, dumneata o să descoperi desfătarea şi în durerea de dinți!" veți exclama, rîzînd.

- Şi de ce nu? Şi în durerea de dinți există desfătare, vă voi răspunde eu. O lună întreagă m-au durut dinții; ştiu că există. Desigur, în cazul ăsta oamenii nu se înfurie pe tăcute, ci gem; dar gemetele nu sînt sincere, sînt gemete cu perfidie, şi-n perfidie e tot chichirezul. Tocmai în aceste gemete se exprimă desfătarea celui care suferă; dacă n-ar simți desfătare de pe urma lor, nici nu s-ar mai apuca să geamă. E un exemplu bun, domnilor, şi-l voi dezvolta. În aceste gemete se exprimă, în primul rînd, întreagă, umilitoarea lipsă de sens pe care durerea ta o divulgă în fața conştiinței noastre; întreaga legitimitate a naturii de care pe tine, fireşte, te doare-n cot, dar din pricina căreia suferi totuşi, iar ea nu. Se exprimă conştiința faptului că nu poți găsi un duşman vinovat de suferința pe care o înduri, însă durerea există; conştiința faptului că tu, la un loc cu toți Wagenheimii posibili, eşti pe de-a-ntregul robul dinților tăi; că dacă cineva are chef, te lasă durerea de dinți şi, dacă n-are chef, or să te mai doară încă trei

luni; şi că, în sfîrşit, dacă încă nu eşti de acord şi protestezi totuşi, nu-ţi mai rămîne, pentru propria consolare, decît să te biciuieşti singur sau să loveşti cît mai dureros cu pumnul în zidul tău - altceva chiar că nu-ţi mai rămîne de făcut. Ei bine, de la aceste jigniri cumplite, de la aceste batjocuri, care nu se ştie ale cui sînt, începe, în sfîrşit, desfătarea, care uneori ajunge pînă la cel mai înalt grad al voluptăţii. Vă rog, domnilor, să trageţi cîndva cu urechea la gemetele unui om cultivat al secolului al XIX-lea, care suferă de durere de dinţi, şi s-o faceţi aşa, cam în a doua sau a treia zi de suferinţă, cînd începe să nu mai geamă cum a gemut în prima zi, adică nu pur şi simplu din cauză că-l dor dinţii; nu geme ca un ţăran necioplit, ci ca un om atins de evoluţie şi de civilizaţia europeană, geme ca un om „care s-a lepădat de glie şi de temeiurile populare”, cum se zice acum. Gemetele lui devin cumva infame, obscen-înrăite şi nu contenesc zile şi nopţi de-a rîndul. Şi doar ştie şi singur că gemetele nu-i aduc nici un folos; ştie mai bine decît oricine că degeaba îi extenuează şi îi enervează pe ceilalţi; ştie că pînă şi publicul, în faţa căruia el depune atîta rîvnă, şi toată familia lui au început să-l asculte cu dezgust, că nimeni nu-l crede nici cît negru sub unghie şi toţi îşi zic în sinea lor că ar putea să geamă şi altfel, mai simplu, fără înflorituri şi întorsături, că se alintă numai din răutate, din perfidie. Ei

bine, tocmai în aceste apucături conştiente şi ruşinoase stă voluptatea... „Pasămite, vă necăjesc, vă sfîşii inima, nu las toată casa să doarmă. Asta-i, nu dormiţi, simţiţi şi voi în fiecare clipă că mă dor dinţii. Pentru voi, acum nu mai sînt erou, cum voiam să par altădată, nu-s decît un ins mîrşăvel, un şnapan. Dar las' să fie aşa! Sînt foarte bucuros că m-aţi dibuit. Vă e scîrbă să ascultaţi gemetele mele ticăloase? N-are decît să vă fie scîrbă; vă trag acuşi o înfloritură şi mai dezgustătoare..." Nici acum nu înţelegeţi, domnilor? Nu, se pare că, numai după o profundă evoluţie şi conştientizare, omul poate înţelege toate sinuozităţile acestei voluptăţi! Rîdeţi? Mă bucur foarte mult. Glumele mele, domnilor, sînt, desigur, de prost gust, sînt inegale, confuze, cu autosuspiciune. Dar asta-i din cauză că eu însumi nu mă stimez. Parcă un om conştient se poate stima cît de cît?

V

Spuneţi: poate, oare poate fi cît de cît stimat un om care, chiar şi în însuşi sentimentul propriei umilinţe, a îndrăznit să descopere desfătarea? Şi acum vorbesc aşa nu pentru că aş fi împins de cine ştie ce căinţă dulceagă. De altfel, întotdeauna mi-a *repugnat* să zic: „Iartă-mă, tată, nu mai fac" - şi nu pentru că n-aş fi fost capabil să rostesc aceste cuvinte, ci poate, dimpotrivă, tocmai pentru că eram prea capabil să le rostesc, şi încă

cum! Ca un făcut, se întîmpla să intru în cîte-un bucluc, de care nici cu visul, nici cu gîndul nu eram vinovat. Asta era cea mai mîrşavă chestie. Însă mă înduioşam totuşi, mă căiam, vărsam lacrimi şi, fireşte, mă trăgeam singur pe sfoară, deşi nu mă prefăceam cîtuşi de puţin. Nu ştiu cum, dar inima se ţinea de mîrşăvii... Aici nu puteam da vina nici măcar pe legile naturii, deşi legile naturii au fost totuşi cele care m-au nedreptăţit permanent şi cel mai mult în viaţa mea. Mi-e scîrbă să-mi amintesc acum de asta, dar şi-atunci îmi era scîrbă. Doar peste nici măcar un minut mi se întîmpla, de-acum cu ciudă, să-mi dau seama că totul e o minciună, o minciună, o dezgustătoare minciună de aruncat praful în ochi, adică toate aceste căinţe, toate aceste înduioşări, toate aceste juruinţe de schimbare în bine. Dar întrebaţi-mă: la ce bun mă schimonoseam şi mă căzneam singur? Răspunsul: pentru că tare mă plictisisem să stau cu mîinile în sîn; iată de ce mă apucam de tertipuri. Zău că-i aşa. Observaţi-vă mai cu atenţie pe dumneavoastră înşivă, domnilor, şi atunci veţi înţelege că aşa e. Îmi născoceam singur aventuri şi-mi plăsmuiam viaţa, ca să trăiesc cumva şi eu. De cîte ori nu mi s-a întîmplat, bunăoară, să mă supăr fără pricină, într-adins; şi doar ştii şi singur că n-ai de ce să te superi, că o faci pe grozavul, dar te întărîţi pînă într-atîta, încît pînă la urmă chiar ajungi să te superi. Toată viaţa m-a tras aţa să fac

asemenea năzbîtii, aşa că, în cele din urmă am ajuns să nu mai fiu stăpîn pe mine însumi. O dată mi-a venit chef să mă îndrăgostesc cu de-a sila, ba chiar de două ori. Şi doar am suferit, domnilor, vă încredinţez de asta. În adîncul sufletului nu-ţi vine să crezi că suferi, licăreşte rîsul poznaş, dar totuşi sufăr, ba încă în modul cel mai adevărat, în toată legea; sînt gelos, îmi ies din fire... Şi totul din cauza plictisului, domnilor, totul din cauza plictisului; inerţia mă strivise. Căci fructul direct, legitim, spontan al conştiinţei este inerţia, adică şederea conştientă cu mîinile în sîn. De asta am pomenit mai sus. Repet, zic sus şi tare: toţi oamenii spontani şi militanţii sînt activi tocmai pentru că sînt obtuzi şi mărginiţi. Cum se explică asta? Păi uite cum: ei, ca o consecinţă a mărginirii lor, cauzele imediate şi secundare le iau drept primordiale, aşa că, în acest fel, se conving mai repede şi mai uşor decît alţii că au descoperit motivaţia imuabilă a faptelor lor, ceea ce-i face să se liniştească; or, ăsta-i lucrul cel mai important. Căci, pentru a intra în acţiune, trebuie să fii absolut liniştit în prealabil şi să nu-ţi mai rămînă nici o îndoială. Dar eu, de pildă, cum să mă liniştesc? De unde să iau cauzele primordiale pe care să mă sprijin, unde mi-s motivaţiile? De unde să le iau? Fac exerciţii de gîndire şi, drept urmare, oricare cauză primordială tîrăşte deîndată după ea încă una, şi mai primordială şi aşa mai

departe, la nesfîrşit. Aşa este esenţa oricărei conştiinţe şi gîndiri. Deci, din nou, astea-s legile naturii. Aşa că, ce rezultă pînă la urmă? Acelaşi lucru. Amintiţi-vă: mai înainte am vorbit despre răzbunare. (Cu siguranţă, n-aţi înţeles nimic.) S-a spus: omul se răzbună pentru că găseşte în asta dreptatea. Deci, a descoperit cauza primordială, a descoperit motivaţia, adică: dreptatea. Cu alte cuvinte, e liniştit din toate părţile şi, în consecinţă se răzbună calm şi cu succes, fiind convins că face o treabă cinstită şi dreaptă. Însă eu nu văd aici dreptatea, nici virtutea n-o văd şi, prin urmare, dacă mă răzbun, o fac din răutate. Răutatea, fireşte, ar putea birui totul, toate îndoielile mele şi, deci, ar putea, cu foarte mare succes, să-mi ţină loc de cauză primordială tocmai pentru că ea nu este o cauză. Dar ce să fac, dacă nici răutate nu am (doar mai adineaori tocmai de la asta am început)? Tot ca urmare a blestematelor legi ale conştiinţei, furia mea este supusă descompunerii chimice. Te uiţi şi vezi că obiectul se volatilizează, temeiurile se evaporă, vinovatul nu-i de găsit, supărarea nu mai e supărare, ci fatalitate, ceva de felul durerii de dinţi de care nu-i nimeni vinovat şi, în consecinţă, nu-ţi mai rămîne decît aceeaşi soluţie, adică să loveşti cu pumnii în zid, ca să te doară cît mai tare. Aşa că te laşi păgubaş, întrucît n-ai descoperit cauza primordială. Dar ia încearcă să te laşi în voia acestui sentiment orbeşte,

fără să judeci, fără cauza primordială, alungînd conştiinţa măcar pentru un timp: apucă-te de urît sau de iubit, numai ca să nu stai cu mîinile în sîn. Poimîine, cel mai tîrziu, vei începe să te dispreţuieşti pentru că, cu bună ştiinţă, te-ai tras singur pe sfoară. Drept rezultat: băşica de spumă şi inerţia. O, domnilor, eu doar, poate, mă consider om deştept numai pentru că toată viaţa n-am fost în stare nici să încep, nici să termin ceva. Bine, bine, sînt un flecar, un flecar impulsiv, regretabil, ca noi toţi. Dar ce să fac dacă menirea directă şi unică a fiecărui om deştept este flecăreala, adică bătutul cu bună ştiinţă al apei în piuă?

VI

O, dacă aş sta degeaba numai din lene! Doamne, cît de mult m-aş stima atunci! M-aş stima tocmai fiindcă măcar lene sînt în stare să am în mine; măcar o însuşire, parcă pozitivă, ar exista în mine, iar eu aş fi sigur de ea. Întrebare: ce-i cu ăsta? Răspuns: e un leneş. Deci, eşti definit cu precizie, deci se poate spune ceva despre tine. „Leneş!" - păi ăsta-i un titlu, o menire, e o carieră, rogu-vă. Nu glumiţi, aşa-i. Aş fi atunci membru de drept al celui mai select club şi singura mea ocupaţie ar fi că m-aş stima perpetuu. Am cunoscut un domn care toată viaţa s-a mîndrit cu faptul că se pricepe la vinurile *lafite*. Considera că ăsta-i meritul său pozitiv

şi niciodată nu s-a îndoit de propria persoană. Şi nu împăcată, ci triumfătoare i-a fost conştiinţa cînd a murit; şi a avut perfectă dreptate. Şi eu mi-aş alege o carieră; aş fi leneş şi mîncău, dar nu unul simplu, ci unul sensibil la tot ce e frumos şi sublim. Cum vă place? Visez de mult la asta. La cei patruzeci de ani ai mei, „frumosul şi sublimul" mi-au scos peri albi; dar asta la patruzeci de ani, pe cînd atunci - o, atunci ar fi fost altfel! De îndată mi-aş fi găsit şi activitatea corespunzătoare, şi anume: să beau în sănătatea a tot ce e frumos şi sublim. Aş fi profitat de fiecare prilej pentru ca mai întîi să vărs o lacrimă în pocal, iar apoi s-o beau pentru tot ce e frumos şi sublim. Aş fi transformat atunci totul în frumos şi sublim; în fleacurile cele mai dezgustătoare şi indiscutabile aş fi găsit frumosul şi sublimul. M-aş fi făcut lăcrimos, precum un burete ud. Un pictor, de pildă, a pictat un tablou în maniera lui Ghe. Imediat beau în sănătatea artistului care a pictat tabloul în maniera lui Ghe, pentru că iubesc tot ce e „frumos şi sublim". Un autor, de pildă, a scris „*cum vrea fiecare*"; imediat beau în sănătatea acestui „fiecare", pentru că iubesc tot ce e „frumos şi sublim". Aş pretinde să fiu stimat pentru asta, i-aş persecuta pe cei care nu şi-ar manifesta stima faţă de mine. Trăiesc în pace, mor triumfal - păi asta-i o minune, o întreagă minune! Mi-aş înfoia ditamai burdihanul, mi-aş umfla o guşă cu trei etaje, mi-aş ţinti

înainte un nas atît de roşu, încît oricare trecător, uitîndu-se la mine, ar zice: „Ăsta mai zic şi eu plus! Uite ceva într-adevăr pozitiv!" Şi oricum aţi lua-o, tare-i plăcut să auzi asemenea aprecieri în secolul nostru negativist, domnilor!

VII

Dar toate astea-s vise de aur. O, spuneţi-mi cine a declarat primul, cine a proclamat primul că omul se dedă la josnicii numai pentru că nu-şi cunoaşte adevăratele interese; şi că, dacă i-ai lumina mintea, dacă i-ai deschide ochii asupra intereselor lui adevărate, normale, omul ar înceta pe loc a se mai deda la josnicii, de îndată ar deveni bun şi nobil, deoarece, luminat fiind şi înţelegînd adevăratele sale avantaje, tocmai în bunătate şi-ar vedea propriul folos şi doar se ştie că nici un om nu poate acţiona cu bună ştiinţă împotriva propriilor avantaje şi că, prin urmare, ca să zicem aşa, ar începe să facă bine din necesitate? O, pruncul de el! O, copil curat şi nevinovat! Păi, în primul rînd, unde s-a mai văzut, de-a lungul mileniilor, ca omul să acţioneze împins numai de propriul lui avantaj? Ce să facem cu milioanele de fapte care ne demonstrează că oamenii, cu *bună ştiinţă*, adică fiind cît se poate de conştienţi de avantajele lor, le-au lăsat pe al doilea plan şi s-au năpustit pe altă cale, la risc, la noroc, fără să fie siliţi de

nimeni şi de nimic la asta, ci doar parcă tocmai nedorindu-şi drumul arătat, tăindu-şi cu încăpăţînare, cu îndărătnicie un altul, greu, absurd, croindu-şi-l aproape prin beznă. Înseamnă, deci, că această încăpăţînare, această îndărătnicie le-au fost mai dragi decît orice avantaj... Avantajul! Ce-i acela avantaj? Oare vă veţi încumeta să definiţi absolut exact în ce constă avantajul omului? Şi ce-ar fi dacă *uneori* folosul omului nu numai că poate, ci şi trebuie într-un caz sau altul să constea în a-ţi dori răul şi nu binele? Şi dacă-i aşa, dacă un asemenea caz poate exista, praful şi pulberea s-a ales din regulă. Ce credeţi, există un asemenea caz? Rîdeţi; rîdeţi, domnilor, numai răspundeţi: foloasele omului au fost oare calculate absolut precis? Oare nu apar unele care nu doar că nu au încăput, dar nici nu puteau să încapă în nici o clasificare? Căci dumneavoastră, domnilor, pe cîte ştiu eu, întregul registru de foloase ale omului l-aţi luat ca o medie din datele statistice şi din formulele oferite de ştiinţele economice. Foloasele dv. sînt: bunăstarea, bogăţia, libertatea, tihna şi aşa mai departe; aşa că un om care, de pildă, ar merge pe faţă şi cu bună ştiinţă împotriva acestui registru, ar fi, după părerea domniilor voastre, la drept vorbind, şi după părerea mea, un obscurantist sau chiar nebun de legat, nu-i aşa? Numai că uite ce-i de-a mirării: de ce se întîmplă astfel că toate aceste statistici, toţi înţelepţii şi

iubitorii seminției omenești, atunci cînd calculează foloasele omului, lasă mereu să le scape un folos? Nici măcar în calcul nu-l iau sub forma în care ar trebui să-l ia, şi doar de asta depinde tot calculul. Mare pagubă n-ar fi, ar fi de-ajuns să ia acest folos şi să-l treacă pe listă. Dar tocmai asta-i nenorocirea; folosul acesta enigmatic nu intră în nici o clasificare, nu încape în nici o listă. De pildă, am un amic... Ah, domnilor! Păi şi dv. vă e amic; şi, de fapt, cui nu-i e el amic! Pregătindu-se să facă ceva, acest domn vă relatează de îndată, bombastic şi limpede, cum trebuie să procedeze conform legilor rațiunii şi ale adevărului. Mai mult chiar: vă va vorbi cu emoție şi pasiune despre interesele adevărate, normale ale omului; cu ironie, îi va mustra pe prostănacii miopi, care nu înțeleg nici propriile lor foloase, nici valoarea adevărată a virtuții; şi peste exact un sfert de oră, fără vreun motiv neaşteptat, dinafară, ci în virtutea a ceva interior, a ceva mai tare decît interesele lui, o va face boacănă de tot, adică va proceda exact pe dos față de cele spuse de el însuşi: şi împotriva legilor rațiunii, şi în pofida propriului interes, într-un cuvînt, împotriva a tot şi a toate... Vă previn că amicul meu e un personaj colectiv şi de aceea e cam greu să-l învinuiți numai pe el. Asta-i, domnilor, oare n-o fi existînd într-adevăr ceva la care mai fiecare om ține mai mult decît la cele mai mari foloase ale lui, sau (ca să nu încălcăm logica) n-o

fi existînd un folos anume, cel mai folositor dintre toate (tocmai cel trecut cu vederea, despre care vorbeam adineaori), care este cel mai important şi mai folositor folos şi de dragul căruia, la nevoie, omul e gata să meargă împotriva tuturor legilor, adică împotriva raţiunii, onoarei, tihnei, bunăstării -, într-un cuvînt, împotriva tuturor acestor lucruri frumoase şi utile, numai şi numai pentru a ajunge la folosul primordial, cel mai folositor, care îi este cel mai drag dintre toate?

- Bine, dar tot de-un folos este vorba, mă veţi întrerupe dv. Daţi-mi voie, o să mai avem şi alte explicaţii şi nu calamburul e problema, ci faptul că folosul acesta e remarcabil tocmai pentru că năruie toate clasificările noastre şi surpă permanent toate sistemele alcătuite de către iubitori ai seminţiei omeneşti în numele fericirii seminţiei omeneşti. Într-un cuvînt, pune beţe-n roate peste tot. Însă înainte de a vă spune care-i acest folos, vreau să mă compromit personal şi de aceea vă declar cu impertinenţă că toate aceste minunate sisteme, toate aceste teorii care-i explică omenirii interesele sale adevărate, normale pentru ca ea, omenirea, tinzînd în mod necesar spre împlinirea acestor interese, să devină de îndată bună şi nobilă, - deci, totul, deocamdată, este, după părerea mea, doar *logistică* şi nimic mai mult! Da, rogu-vă, logistică! Căci a susţine această teorie a înnoirii întregii seminţii omeneşti printr-un sistem de interese ale

aceleaşi seminţii înseamnă, după părerea mea, aproape acelaşi lucru cu... să zicem, a susţine, de pildă, urmîndu-l pe Buckle, că de pe urma civilizaţiei omul se îmblînzeşte şi, prin urmare, devine mai puţin feroce şi mai puţin înclinat spre război. Logic, mi se pare, aşa reiese din ce spune el. Dar omul e în aşa hal ataşat de sistem şi de concluzia logică, încît e gata să deformeze cu bună ştiinţă adevărul, e gata să se prefacă a fi orb şi surd, numai ca să-şi justifice logica. Dau acest exemplu tocmai pentru că este unul foarte clar. Păi, uitaţi-vă împrejur: sîngele curge gîrlă şi fierbe atît de zglobiu, încît zici că-i şampanie. Ăsta-i secolul nostru, veacul al nouăsprezecelea, în care a trăit şi Buckle. Ăsta-i Napoleon, şi cel mare, şi cel de acum. Asta-i America de Nord, alianţa eternă. Ăsta-i, în sfîrşit, caricaturalul Schleswig-Holstein... Deci, ce îmblînzeşte în noi civilizaţia? Civilizaţia nu dezvoltă în om decît multilateralitatea simţurilor... şi nimic altceva. Şi prin dezvoltarea acestei multilateralităţi omul ar putea să evolueze pînă într-atît, încît să-şi găsească desfătarea în sînge. Doar aşa ceva i s-a mai întîmplat. Aţi remarcat că vărsătorii de sînge cei mai rafinaţi au fost domnii cei mai civilizaţi, cărora alde Atilla sau Stenka Razin nu le ajung nici pînă la glezne şi, dacă ei nu ne sar în ochi precum Atilla sau Stenka Razin, asta se întîmplă tocmai pentru că îi întîlnim prea des, sînt prea obişnuiţi, au

ajuns să ne fie familiari. În orice caz, dacă de pe urma civilizației omul nu a ajuns mai setos de sînge, cu siguranță a devenit feroce într-un fel mai rău, mai scîrbos, decît altădată. În vărsarea de sînge, el vedea mai înainte dreptatea şi, cu conştiința împăcată, îl extermina pe cel care trebuia stîrpit; însă acum, deşi considerăm că vărsarea de sînge e o mîrşăvie, ne săvîrşim de această mîrşăvie mai cu sîrg decît altădată. Ce-i mai rău? Decideți singuri. Cleopatrei (scuzați-mi acest exemplu din istoria Romei) îi plăcea să înfigă ace de aur în sînii sclavelor ei şi-şi găsea desfătarea în țipetele şi zvîrcolirile lor. Veți spune că asta a fost, relativ vorbind, în timpuri barbare; că şi acum timpurile sînt barbare pentru că, (vorbind tot relativ) şi acum se mai înfig ace; că şi acum omul, deşi a învățat să vadă uneori mai limpede decît în timpurile barbare, încă nici pe departe nu *s-a deprins* să procedeze aşa cum îi recomandă rațiunea şi ştiințele. Dar sînteți totuşi pe deplin convinşi că omul se va deprinde negreşit, după ce se va vindeca cu totul de unele năravuri vechi, proaste şi cînd bunul simț şi ştiința îi vor reeduca omului firea şi i-o vor îndrepta-o pe un făgaş normal. Sînteți siguri că atunci omul va înceta să mai greşească *de bunăvoie* şi, ca să zicem aşa, nici de nevoie nu va vrea să-şi despartă voința de interesele sale normale. Mai mult decît atît: atunci, spuneți dv., însăşi ştiința îl va învăța pe

om (deşi ăsta-i deja un lux, după părerea mea) că în realitate nu are nici voinţă, nici capricii, că nu le-a avut niciodată, şi că toată fiinţa lui nu-i altceva decît o clapă de pian sau un buton de orgă; şi că, pe deasupra, orice ar face el, fapta nu se săvîrşeşte cîtuşi de puţin din voinţa lui, ci de la sine, conform legilor naturii. Prin urmare, e suficient să fie descoperite aceste legi ale naturii şi omul nu va mai da socoteală pentru faptele lui şi va duce o viaţă extrem de uşoară. Se înţelege de la sine că toate faptele omeneşti vor fi calculate din aceste legi, matematic, precum tabelele de logaritmi, pînă la 108.000 şi trecute în calendar; sau - ceea ce e şi mai bine - vor apărea nişte ediţii bine intenţionate de felul actualelor lexicoane enciclopedice, în care totul va fi calculat şi notat cu precizie, încît de-acum nu vor mai exista pe lume nici fapte, nici peripeţii.

Atunci - asta tot dv. o spuneţi - vor apărea noi relaţii economice, de-a gata, calculate şi ele cu precizie matematică, aşa că într-o clipă vor dispărea toate întrebările posibile numai pentru că acestea vor primi toate răspunsurile posibile. Atunci se va clădi palatul de cleştar. Atunci... Ei, atunci, într-un cuvînt, va veni în zbor pasărea Kagan. Desigur, nu se poate garanta cîtuşi de puţin (asta o spun eu, de la mine) că atunci, bunăoară, n-o să ne plictisim îngrozitor de mult (căci ce-ţi mai rămîne de făcut, atunci cînd totul va fi calculat conform

tabelelor?), în schimb totul va fi extrem de rezonabil. Fireşte, cîte nu poţi scorni din plictiseală! Doar şi acele de aur tot din plictiseală se înfig, dar asta încă n-ar fi nimic. Mizerabil e (tot eu spun asta) că nu-i mare lucru să se bucure atunci oamenii chiar şi de acele de aur. Căci omul e prost, fenomenal de prost. Adică, deşi nu-i prost deloc, e, în schimb, atît de ingrat încît, oricît ai căuta, n-ai găsi fiinţă care să-i semene. Doar eu, de pildă, nu m-aş mira deloc dacă îşi va face apariţia un gentleman cu o fizionomie vulgară sau, mai bine zis, retrogradă şi batjocoritoare, care îşi va pune mîinile în şolduri şi ne va spune tuturor: ce ziceţi, domnilor, n-ar fi bine să dăm naibii toată cuminţenia asta, să-i tragem un picior de să se-aleagă praful din ea, numai cu scopul de a trimite la mama dracului toţi logaritmii ăştia, iar noi să putem trăi iarăşi după cum ne taie capetele noastre proaste? Asta încă n-ar fi nimic, însă partea dureroasă e că îşi va găsi negreşit adepţi: aşa-i făcut omul. Şi asta dintr-un moft, pe care s-ar părea că nici nu merită să-l mai pomenim: tocmai din cauză că omului, oricînd şi oriunde, orice ar fi fost el, i-a plăcut să acţioneze după bunul lui plac şi nicidecum aşa cum îi dictau raţiunea şi interesul; poţi vrea ceva şi împotriva propriului tău interes, iar uneori *trebuie categoric* să vrei (asta-i de-acum ideea mea). Vrerea ta personală, independentă şi liberă, capriciul tău, chiar şi cel mai năstruşnic cu

putinţă, fantezia ta, incitată uneori pînă la nebunie - toate astea alcătuiesc folosul acela, trecut cu vederea, folosul cel mai folositor, care nu încape în nici o clasificare, din pricina căruia se duc mereu dracului toate sistemele şi teoriile. Şi de unde au scos-o înţelepţii ăştia că omul are nevoie de o vrere rezonabilă, avantajoasă? Omul n-are nevoie decît de vrere *de sine stătătoare*, oricît l-ar costa ea şi oriunde l-ar duce. Dar şi vrerea asta dracul s-o mai ştie...

VIII

- Ha-ha-ha! Păi, dacă vrei, vrerea nici nu există de fapt! mă întrerupeţi, rîzînd, domniile voastre. Chiar şi-n zilele noastre, ştiinţa a ajuns atît de departe cu disecţia omului, încît chiar şi acum ştim că vrerea şi aşa-numitul liber-arbitru nu sînt altceva decît...

- Staţi, domnilor, şi eu tot aşa voiam să încep. Mărturisesc, chiar m-am speriat. Tocmai voiam să strig că dracul s-o mai ştie pe vrere de ce depinde şi că slavă Domnului dacă-i aşa, însă mi-am amintit de ştiinţă şi... m-am blocat. Şi chiar în momentul acesta aţi început domniile voastre să vorbiţi. Căci într-adevăr, adică dacă se va descoperi vreodată formula tuturor vrerilor şi capriciilor noastre, de ce depind ele, din ce legi purced, cum se extind, încotro tind în cutare şi în cutare caz, adică dacă se va descoperi formula matematică

adevărată, - atunci nu-i mare lucru ca omul să înceteze a mai vrea şi va înceta cu siguranță. Spuneți şi dv.: ce chef să mai ai să vrei conform tabelului? Mai mult decît atît: imediat, din om, se va preface într-un buton de orgă sau în aşa ceva; pentru că ce-i omul fără dorințe, fără voință şi fără vreri, dacă nu un buton de pe un valț de orgă? Ce părere aveți? Ia să socotim probabilitățile: se poate întîmpla una ca asta sau nu?

- Hm... - ziceți domniile voastre, vrerile noastre, în marea lor majoritate, sînt eronate din pricina părerii eronate pe care o avem cu privire la foloasele noastre. Tocmai de asta vrem cîteodată neghiobii curate, pentru că în aceste neghiobii, din prostie, vedem calea cea mai uşoară pentru atingerea unui folos pe care ni l-am pus dinainte în minte. Ei bine, după ce toate astea vor fi explicate, socotite pe un petic de hîrtie (ceea ce-i foarte posibil, întrucît ar fi o infamie şi o absurditate să crezi dinainte că omul nu va descoperi niciodată alte legi ale naturii), - atunci, fireşte, nu vor mai exista aşa-numitele dorințe. Căci dacă vrerea va cădea vreodată la deplină învoială cu rațiunea, atunci doar vom gîndi, nu vom dori, tocmai pentru că nu se poate, bunăoară, păstrîndu-ți rațiunea, să *vrei* un nonsens şi astfel să mergi cu bună ştiință împotriva rațiunii şi să-ți doreşti singur răul... Şi întrucît vrerile şi raționamentele pot fi într-adevăr calculate, pentru că odată şi-odată vor fi descoperite

legile aşa-numitului liber arbitru al nostru, deci - şi fără glume, vă rog - s-ar putea aranja ceva de felul unui tabel, aşa că într-adevăr şi de vrut vom vrea conform acestui tabel. Dacă mie, de pildă, mi se va calcula şi demonstra că dacă i-am dat cuiva cu tifla am făcut-o pentru că nu puteam să n-o fac şi că tocmai cu degetul acela trebuia să-i dau, atunci ce mai rămîne **liber** în ființa mea, mai ales dacă sînt un om cu carte şi am absolvit cursurile cine ştie cărei facultăți? Doar atunci aş putea să-mi calculez toată viața cu o anticipație de treizeci de ani; într-un cuvînt, dacă ar fi aşa, nici n-o să mai avem ce face, ar trebui oricum să acceptăm totul. De fapt, îndeobşte ar trebui să repetăm neobosiți că negreşit în minutul cutare şi în circumstanțele cutare natura nu ne cere părerea; că trebuie s-o acceptăm ca atare, nu cum o vedem în fanteziile noastre şi dacă într-adevăr rîvnim la tabel şi calendar sau... sau chiar la retortă, atunci n-avem ce face, trebuie să acceptăm şi retorta! Că altfel, ne acceptă ea
singură şi fără noi...

- Mda, dar tocmai aici am ajuns în impas! Domnilor, scuzați-mă că am luat-o razna cu filosofeala; la mijloc sînt patruzeci de ani de subterană! Permiteți un pic de fantezie. Vedeți dv.: rațiunea, domnilor, e un lucru bun, nu încape îndoială, dar rațiunea nu-i decît rațiune şi-i satisface omului numai capacitatea de a raționa, pe

cînd vrerea este manifestarea întregii vieţi, adică a întregii vieți a omului, cu tot cu rațiune şi cu toate scărpinările. Şi cu toate că, din această manifestare, viața noastră iese adeseori cam mizerabilă, e totuşi viață, nu o simplă extragere a rădăcinii pătrate. Eu, de pildă, absolut firesc, vreau să trăiesc ca să-mi satisfac toată capacitatea mea de a trăi, nu ca să-mi satisfac doar capacitatea mea de a raționa, adică a douăzecea parte din toată capacitatea mea de a trăi. Ce ştie rațiunea? Rațiunea nu ştie decît ceea ce a apucat să afle (unele lucruri, poate, nici nu le va afla vreodată; chiar dacă nu-i o consolare, de ce n-am spune-o?), iar natura omenească acționează toată pe de-a-ntregul, cu tot ce e în ea, conştient şi inconştient, şi chiar dacă minte, totuşi trăieşte. Bănuiesc, domnilor, că mă priviți cu părere de rău; îmi repetați că un om cultivat şi evoluat, adică, într-un cuvînt, un om cum va fi omul viitor, nu poate deci, cu bună ştiință, să vrea ceva dezavantajos pentru el; ziceți, deci, că aşa ne învață matematica. Dar vă repet a suta oară: există un singur caz, numai unul, cînd omul poate într-adins, conştient să-şi dorească ceva dăunător, stupid, chiar extrem de stupid, şi anume: *să aibă dreptul* de a-şi dori ceva, mai stupid de care nu există nimic, şi să nu fie legat de obligația de a-şi dori numai lucruri deştepte. Doar, domnilor, această prostie imensă, acest capriciu s-ar

putea să fie cel mai convenabil lucru, pentru alde noi, din cîte există pe pămînt, mai ales în anumite cazuri. Printre altele, poate fi mai folositor decît toate foloasele chiar în cazul cînd ne face rău pe față şi contrazice cele mai lucide concluzii despre foloase, la care a ajuns rațiunea noastră, - pentru că în orice caz ne menajează ceea ce avem noi mai important şi mai scump, adică personalitatea şi individualitatea noastră. Unii, bunăoară, afirmă că într-adevăr asta e cel mai scump lucru pentru omenire; vrerea poate, fireşte, dacă vrea, să cadă la învoială cu rațiunea, mai ales dacă nu se exagerează cu asta şi se întrebuințează în mod temperat; e un lucru util şi cîteodată chiar lăudabil. Însă vrerea adeseori, chiar cel mai adesea, contrazice, cu încăpățînare desăvîrşită, rațiunea şi... şi... nu ştiți şi dv., asta-i un lucru util şi cîteodată chiar lăudabil? Domnilor, să presupunem că omul nu-i prost. (Într-adevăr, nu ne putem pronunța aşa la adresa lui măcar în virtutea faptului că, dacă ar fi prost, atunci cine, mă rog, ar mai fi deştept?) Dar dacă nu-i prost, e monstruos de ingrat! Fenomenal de ingrat. Chiar mă gîndesc că cea mai bună definiție a omului ar fi: ființă bipedă şi ingrată. Dar asta încă nu-i tot; acesta încă nu-i principalul lui defect; principalul lui defect e perpetua lui imoralitate, perpetuă de la potopul universal şi pînă la perioada Schleswig-Holstein din destinul omenesc. Imoralitate şi, deci, nechibzuință; căci se ştie

demult că nechibzuința nu are altă sursă decît imoralitatea. Ia încercați să aruncați o privire asupra istoriei umanității; ei, ce vedeți? Măreție? Mă rog, poate că și măreție; numai colosul din Rodos și tot ar fi ceva! Doar nu degeaba domnul Anaevski ne aduce la cunoștință faptul că, după părerea unora, ar fi făcut de mîna omului, însă alții afirmă că ar fi făurit de însăși natura. Atunci, diversitate? Mă rog, poate fi și diversitate; gîndiți-vă ce trudă ar fi să cercetăm, în toate secolele și la toate popoarele, numai uniformele de paradă ale militarilor și civililor; cît privește uniformele funcționarilor, aici ne-am putea chiar frînge gîtul; nici un istoric n-ar rezista. Monotonie? Da, mă rog, poate fi și monotonie; se încaieră și se tot încaieră, și acum se încaieră, și mai înainte s-au încăierat, și după aceea s-au încăierat, - recunoașteți și dv. că asta-i din cale-afară de monoton. Într-un cuvînt, despre istoria omenirii se poate spune totul, tot ce i s-ar părea năzări imaginației celei mai zdruncinate. Un singur lucru nu s-ar putea spune că-l vedeți - cumințenia. V-ați poticni de la prima silabă. Și chiar clipă de clipă dăm, în privința asta, peste o chestie: doar permanent apar în viață oameni cuminți și chibzuiți, înțelepți și iubitori ai seminției umane, al căror principal scop în viață este tocmai de a se purta cît mai cuminte și chibzuit, ca să zicem așa, ca să-l lumineze prin persoana lor pe aproapele, mai precis, ca să îi

demonstreze că se poate trăi pe lume şi cuminte şi chibzuit. Şi ce? Se ştie: mulţi dintre aceşti iubitori, mai devreme sau mai tîrziu, poate chiar spre sfîrşitul vieţii, şi-au trădat principiile, împotmolindu-se în cîte o tărăşenie, uneori chiar dintre cele mai indecente. Acum vă întreb: ce se poate aştepta de la om, în calitatea lui de fiinţă înzestrată cu asemenea însuşiri ciudate? N-aveţi decît să-l copleşiţi cu toate bunătăţile pămînteşti, n-aveţi decît să-l cufundaţi în fericire pînă peste cap, astfel încît bulbucii să iasă la suprafaţa fericirii, ca la suprafaţa apei; n-aveţi decît să-i oferiţi o îndestulare economică atît de mare, încît să nu-i mai rămînă chiar nimic altceva de făcut decît să doarmă, să înfulece turtă dulce şi să se agite pentru necurmarea istoriei universale, - că şi-aşa omul, şi-aşa, numai din ingratitudine, numai ca să vă facă de ocară, tot vă va trînti o porcărie. Îşi va risca pînă şi turta dulce şi într-adins îşi va dori neghiobia cea mai dezastruoasă, absurditatea cea mai neeconomică numai şi numai pentru ca, în această cuminţenie pozitivă, să-şi insinueze fantasticul său element păgubos. Anume visele sale fantastice, prostia sa cea mai vulgară va dori să şi le menţină, numai ca să-şi confirme (ca şi cum asta chiar ar fi o necesitate) faptul că oamenii sînt totuşi oameni, nu clape de pian, la care chiar dacă legile naturii cîntă cu mîna lor, ameninţă totuşi să împingă cîntatul pînă

într-acolo încît în afara calendarului nu vei mai putea avea chef de nimic. Şi nu numai atît: chiar şi în cazul cînd într-adevăr ar fi o clapă de pian, chiar dacă i-ar demonstra omului această realitate matematic şi cu ajutorul ştiinţelor naturii, nici aşa nu şi-ar băga minţile în cap, ci va face dinadins ceva pe dos, numai şi numai din ingratitudine: numai pentru a-şi impune punctul de vedere. Iar în cazul în care nu va dispune de mijloacele necesare, va scorni totuşi distrugerea şi haosul, va născoci felurite suferinţe şi-şi va impune pînă la urmă punctul de vedere! Va slobozi blestemul prin lume şi, întrucît numai omul este capabil să blesteme (acesta-i deja privilegiul lui, prin care se deosebeşte în principal de alte animale), atunci, poate, numai prin blestem îşi va atinge scopul, adică se va convinge că într-adevăr e om, nu o clapă de pian! Dacă veţi spune că şi toate astea pot fi calculate din tabel, şi haosul, şi bezna, şi blestemul, aşa că însăşi posibilitatea calculului preliminar va curma totul şi raţiunea îşi va atinge ţelul - atunci omul va profita de ocazie şi va înnebuni, ca să nu aibă raţiune şi să-şi impună punctul de vedere! Cred în asta, dau seamă de asta, căci, după cît se pare, întreaga cauză a omenirii se reduce doar la posibilitatea omului de a demonstra clipă de clipă că e om, nu un buton! Pe spinarea lui, dar s-o dovedească; prin troglodism, dar s-o dovedească! Şi dacă aşa stau lucrurile, cum să nu

păcătuim, cum să nu înălțăm laude că încă nu s-a ajuns atît de departe şi că deocamdată doar dracul ştie de ce o mai fi depinzînd vrerea...

Strigați la mine (numai dacă mă învredniciți cu strigătele domniilor voastre) că nimeni nu-mi anulează voința; că aici toți n-au altă grijă decît să intervină cumva, să facă în aşa fel încît însăşi voința mea, prin propria ei voință, să coincidă cu interesele mele normale, cu legile naturii şi cu aritmetica.

- Vai, domnilor, cum să mai fie vorba de propria ta voință, cînd se ajunge la tabel şi la aritmetică şi cînd numai doi-ori-doi-fac-patru va avea căutare? Şi fără voința mea doi ori doi va face patru. Mulțam de aşa voință proprie!

IX

Domnilor, glumesc, fireşte, ştiu şi singur că gluma mea e nereuşită, însă nici nu se poate să luăm chiar totul în glumă. Poate că glumesc scrîşnind din dinți. Domnilor, mă chinuiesc nişte întrebări; dați-mi răspuns la ele. Domniile voastre, de pildă, vreți să-l dezbărați pe om de vechile lui năravuri şi să-i corijați voința în funcție de ceea ce pretind ştiința şi bunul simț. Dar de unde ştiți că pe om nu numai că se poate, dar şi *trebuie* să-l transformați aşa? De unde conchideți că omul are nevoie să se transforme aşa? De unde trageți

concluzia că vrerea omului *trebuie* să se transforme aşa? Pe scurt, de unde ştiţi că această corijare îi va fi într-adevăr omului de folos? Şi, dacă ar fi să spunem lucrurilor pe nume, de unde şi pînă unde ştiţi cu *siguranţă* că nu mersul împotriva foloaselor adevărate, normale, garantate de argumentele raţiunii şi aritmeticii, îi este într-adevăr şi întotdeauna de folos omului şi că nu asta-i lege pentru întreaga omenire? Doar deocamdată asta nu-i decît o ipoteză a dv. Să zicem că este legea logicii, însă, poate, nu-i deloc a omenirii. Poate veţi fi crezînd, domnilor, că sînt nebun? Permiteţi-mi să am unele rezerve. Sînt de acord: omul este un animal prin excelenţă constructiv, menit să năzuiască în mod conştient spre un ţel şi să se ocupe cu ingineria, adică să-şi taie veşnic şi permanent un drum spre undeva. Însă, poate vrea uneori să calce pe-alături tocmai pentre că e *condamnat* să-şi taie acest drum şi, pe deasupra, pentru că, oricît ar fi de prost în general omul activ şi spontan, totuşi uneori ajunge la concluzia că drumul, iată, aproape întotdeauna duce *undeva* şi că nu e important unde duce, ci să ducă, iar pruncul cuminte, neglijînd ingineria, să nu se lase în voia lenei distrugătoare care, după cum se ştie, e mama tuturor viciilor. Omului îi place să edifice şi să taie drumuri, asta-i mai presus de orice îndoială. Dar totuşi de ce pune patimă, de asemenea, în distrugere şi haos? Asta

spuneți-mi-o! Însă despre asta țin să spun şi eu două cuvinte. N-o fi iubind, poate, atît de mult distrugerea şi haosul (căci e neîndoielnic că uneori tare le iubeşte, asta-i aşa) pentru că instinctiv se teme să ajungă la țintă şi să încheie edificarea clădirii? N-aveți cum să ştiți, poate că această clădire nu-i place decît de la distanță, nicidecum din apropiere; poate nu-i place decît s-o edifice, nu să şi trăiască în ea, oferindu-le-o apoi *aux animaux domestiques*, cum ar fi furnicile, berbecii etc. etc. Uite, furnicile au cu totul alte preferințe. Ele au o clădire extraordinară de acelaşi fel, care nu poate fi în veci dărîmată - muşuroiul.

Onorabilele furnici au început cu muşuroiul, probabil că tot cu muşuroiul vor termina, ceea ce conferă cinste constanței şi pozitivismului lor. Însă omul e o ființă uşuratică, reprobabilă şi, poate, ca unui jucător de şah, nu-i place decît procesul atingerii scopului, nu şi scopul în sine. Şi cine ştie (e imposibil să garanteze cineva), poate că tot scopul spre care omenirea năzuieşte pe pămînt nu constă decît din această continuitate a procesului de realizare, altfel spus - din însăşi viața, nu din scopul propriu-zis care, fireşte, nu poate fi decît ceva ca doi ori doi fac patru, adică o formulă, iar doi ori doi fac patru, domnilor, asta nu mai e viață, ci începutul morții. În orice caz, omul s-a temut mereu de acest doi ori doi fac patru, iar eu mă tem şi acum. Să zicem că

omul nu face decît să caute acest doi ori doi fac patru, traversează oceanele, îşi sacrifică viaţa în această căutare, dar, zău, parcă îi e frică să găsească cu adevărat. Doar simte că, de îndată ce găseşte, nu va mai avea ce să caute. Muncitorii, după ce termină lucrul, îşi primesc cel puţin banii, se duc la cîrciumioară, nimeresc apoi la poliţie, - ei bine, au deci, ce face o săptămînă întreagă. Dar omul unde să se ducă? De fiecare dată se observă la el un fel de jenă atunci cînd atinge asemenea scopuri. Ce-i drept, atingerea îi place, dar să nu fie o atingere completă, ceea ce, desigur, e teribil de ridicol. Într-un cuvînt, alcătuirea omului e comică; toate acestea, evident, conţin un calambur. Dar doi-ori-doi-fac-patru este, totuşi, ceva nesuferit. Doi-ori-doi-fac-patru nu-i, după părerea mea, decît o impertinenţă. Doi-ori-doi-fac-patru se uită ca un filfizon, îţi stă în drum cu mîinile în şolduri, nu te lasă să treci şi scuipă. Sînt de acord că doi-ori-doi-fac-patru este un lucru excelent; dar dacă ne apucăm să lăudăm totul, atunci şi doi-ori-doi-fac-cinci este uneori un lucruşor nemaipomenit de drăguţ.

Şi de ce sînteţi atît de ferm şi solemn convinşi că numai normalul şi pozitivul, într-un cuvînt, că numai prosperitatea îi este omului avantajoasă? Nu cumva raţiunea greşeşte în privinţa avantajelor? Nu s-ar putea să-i placă la fel de mult şi suferinţa? Nu s-ar putea ca

suferința să-i fie exact tot atît de avantajoasă ca şi prosperitatea? Iar uneori omului îi place teribil de mult suferința, ține la ea cu patimă, ceea ce-i un lucru ştiut. În privința asta nici n-are rost să cerem lămuriri de la istoria universală: întrebați-vă pe dv. înşivă dacă sînteți om şi ați avut parte de cîțiva ani de viață. După părerea mea personală, ar fi chiar întrucîtva indecent să ținem numai la prosperitate. Bine sau rău, dar uneori e o mare plăcere şi să sfărîmi ceva. De fapt, eu nu țin morțiş nici la suferință, dar nici la prosperitate nu țin... Țin morțiş... la capriciul meu, țin să-mi fie garantat cînd voi avea nevoie de el. Suferința, bunăoară, nu este permisă în vodeviluri, ştiu asta. Într-un palat de cleştar nici nu-i de conceput; suferința înseamnă îndoială, înseamnă negare şi ce palat de cleştar mai e acela de care te poți îndoi? Şi totuşi sînt convins că omul n-ar renunța niciodată la suferința adevărată, adică la distrugere şi haos. Suferința - păi ea e singurul mobil al conştiinței noastre. Deşi am susținut la început că, după părerea mea, conştiința este cea mai mare nenorocire a omului, ştiu totuşi că omul ține la ea şi n-ar da-o pe nici un fel de satisfacții. Conştiința e, bunăoară, infinit mai presus decît doi ori doi. După doi ori doi, fireşte, nu-ți mai rămîne nimic, nici de făcut, nici chiar de aflat. Nu va mai fi posibil decît să-ți blochezi cele cinci simțuri şi să te cufunzi în contemplație. Însă, atunci cînd omul are conştiință, deşi

ajunge la acelaşi rezultat, adică tot nu va avea ce face, va putea cel puţin să se biciuiască uneori, iar asta îl mai înviorează cît de cît. Deşi situaţia e retrogradă, e oricum mai bine decît nimic.

X

Credeţi în edificiul de cleştar, pe veci indestructibil, adică într-o clădire la care nici nu poţi scoate limba pe furiş, nici nu-i poţi da cu tifla, ţinîndu-ţi mîna ascunsă în buzunar. Bine, dar eu, poate, mă tem de această clădire tocmai pentru că este din cleştar şi pe veci indestructibilă, tocmai pentru că nu voi putea scoate la ea limba pe furiş.

Vedeţi dv.: dacă în loc de palat ar fi vorba de un coteţ şi dacă ar începe o ploaie, poate că m-aş băga în coteţ ca să nu mă ude, însă coteţul nu-l voi lua drept palat din recunoştinţă că m-a adăpostit de ploaie. Rîdeţi, spuneţi chiar că în acest caz coteţul şi palatul sînt totuna. Da, vă răspund eu, dacă ar trebui să trăim numai ca să nu ne udăm.

Dar ce să fac dacă mi-am băgat în cap ideea că oamenii nu trăiesc numai pentru asta şi că, dacă tot trebuie să trăiască, mai bine să trăiască în palate? Asta mi-e vrerea, asta mi-e dorinţa. O să mi-o răzuiţi de pe creier numai atunci cînd îmi veţi fi schimbat dorinţele. Hai, schimbaţi-mi-le, ademeniţi-mă cu altceva, oferiţi-mi

alt ideal. Dar deocamdată cotețul nu-l voi lua drept palat. Chiar dacă s-ar vădi că edificiul de cleştar e o scorneală, că nici n-are cum exista conform legilor naturii şi că l-am născocit numai în virtutea propriei mele prostii, în virtutea unor obişnuințe străvechi, neraționale ale generației noastre. Nu-mi pasă că n-are cum exista. Oare nu-i totuna dacă există în dorințele mele sau, mai bine zis, există, atîta timp cît există dorințele mele? Poate că rîdeți din nou? N-aveți decît să rîdeți; accept toate persiflările şi totuşi n-o să spun că-s sătul atunci cînd mi-e foame; ştiu totuşi că nu mă voi astîmpăra în fața unui compromis, în fața unei permanente perioade nule, numai pentru că „zeroul" există conform legilor naturii şi există **realmente**. Nu voi accepta ca încununare a dorințelor mele o clădire imensă, cu apartamente pentru chiriaşi săraci, cu contract pe o mie de ani şi avîndu-l, pentru orice eventualitate, pe dentistul Wilgenheim pe firmă. Distrugeți-mi, spulberați-mi idealurile, arătați-mi ceva mai bun şi o să vă urmez. Veți zice, poate, că nu merită să vă legați la cap cu mine; dar în acest caz aş putea şi eu să vă răspund cu aceeaşi monedă. Discutăm serios; şi dacă nu vreți să mă învredniciți cu atenția domniilor voastre, să ştiți că n-o să mă ploconesc. Eu am subterana mea.

Dar atîta timp cît trăiesc şi doresc, să mi se usuce mîna dacă voi căra măcar o cărămidă pentru

clădirea acestui bloc de locuințe! Nu vă uitați că adineaori am renegat edificiul de cristal numai din cauză că n-o să-l pot întărîta scoțîndu-mi limba la el. Asta n-am spus-o pentru că tare-mi place să scot limba. Poate că n-am fost supărat decît că, printre toate clădirile domniilor voastre, nu există pînă acum nici una la care s-ar putea să nu-ți vină să scoți limba. Dimpotrivă, aş accepta să mi se taie limba de tot, numai din recunoştință, dacă s-ar putea aranja astfel încît eu însumi să nu mai am niciodată chef să scot limba. Nu mă priveşte că aşa ceva nu se poate aranja şi că trebuie să ne mulțumim cu apartamentele. De ce am în alcătuirea mea asemenea dorințe? Oare voi fi fiind astfel alcătuit numai ca să ajung la concluzia că toată structura mea nu-i decît o cacialma? Oare la asta se rezumă țelul? Nu cred.

De altminteri, ştiți ceva? Sînt convins că subteranii de teapa mea trebuie ținuți în frîu. Unul ca noi, deşi e în stare să stea în subterană timp de patruzeci de ani, dacă iese la lumină şi scapă din frîu, atunci să ştiți că vorbeşte, vorbeşte şi nu mai termină...

XI

La urma urmei, domnilor: mai bine-i să nu faci nimic. Mai bună-i inerția conştientă! Prin urmare, trăiască subterana! Deşi am spus că fierbe fierea-n mine

invidiindu-l pe omul normal, n-aş vrea să fiu în locul lui, în condiţiile în care îl văd (deşi nu voi conteni să-l invidiez. Nu, nu, în orice caz, subterana e mai avantajoasă!). Acolo cel puţin se poate... Eh! Păi şi acum mint! Mint pentru că ştiu şi eu, ca doi-ori-doi, că subterana nu-i deloc mai bună, că mai bun e altceva, cu totul altceva, ceva la care rîvnesc, dar care e de negăsit pentru mine! La naiba cu subterana!

Uite chiar ce ar fi bine în cazul de faţă: ar fi cel mai bine dacă aş crede măcar cîtuşi de puţin din tot ce am scris acum. Dar vă jur, domnilor, că nu cred nimic, nici un cuvinţel nu cred din cele mîzgălite pînă acum! Adică, să zicem, cred, dar în acelaşi timp, nu se ştie de ce, simt şi bănuiesc că mint de îngheaţă apele.

- Atunci de ce-ai mai scris toate astea? mă întrebaţi domniile voastre.

- Uite de ce: dacă v-aş înfunda undeva pentru patruzeci de ani, lăsîndu-vă fără nici o ocupaţie, apoi aş veni la domniile voastre, în subterană, peste patruzeci de ani, ca să vă vizitez, unde credeţi că aţi ajunge? E oare posibil să laşi un om singur, fără ocupaţie, timp de patruzeci de ani?

- Şi nu ţi-e ruşine, şi nu te simţi înjosit! îmi veţi zice, poate, clătinînd cu dispreţ din cap. Eşti însetat de viaţă şi rezolvi problemele vieţii printr-o harababură logică. Şi ce sîcîitoare, ce impertinente sînt ieşirile d-tale,

dar în acelaşi timp se vede ce frică ţi-e! Spui prostii şi eşti mulţumit de ele; spui obrăznicii, dar îţi e mereu teamă pentru ele şi te scuzi. Susţii că nu te temi de nimic, ne linguşeşti cînd ne afli părerea. Susţii că scrîşneşti din dinţi dar în acelaşi timp te ţii de vorbe de duh ca să ne faci să rîdem. Ştii că vorbele d-tale de duh nu sînt inteligente, dar, evident, eşti foarte mulţumit de virtuţile lor literare. Poate că, într-adevăr, s-a întîmplat să suferi, dar n-ai pic de respect pentru suferinţa dumitale; ai şi adevărul în d-ta, dar n-ai pudoare; mînat de cea mai meschină vanitate, îţi etalezi adevărul, îl faci de ruşine, îl scoţi la tarabă... Vrei într-adevăr să spui ceva, dar ţi-e frică şi-ţi ascunzi ultimul cuvînt, pentru că n-ai curajul să-l rosteşti, posedat fiind doar de impertinenţă fricoasă. Te lauzi cu conştiinţa, dar nu faci decît să şovăi, pentru că deşi mintea îţi funcţionează, inima îţi e întunecată de dezmăţ şi, fără să ai inima curată, nu există conştiinţă deplină, adevărată. Şi cîtă insistenţă poţi avea, cerşeşti mila şi te fandoseşti! Minciună, minciună, minciună!

Fireşte, toate aceste cuvinte ale domniilor voastre le-am născocit chiar eu, acum. Şi ele sînt din subterană. Acolo, timp de patruzeci de ani, am stat cu urechea lipită de-o crăpătură, ascultîndu-vă cum rostiţi asemenea cuvinte. Le-am inventat chiar eu, căci numai cuvintele se lasă inventate. Nu-i de-a mirării că mi-au

intrat singure în cap şi au luat formă literară...

Dar oare, oare sînteţi chiar atît de creduli, încît să vă imaginaţi că voi tipări toate astea, ba încă o să vi le şi ofer ca să le citiţi? Şi iată încă o nedumerire pe care trebuie să mi-o lămuresc: adică de ce vă tot numesc „domnilor", de ce mă adresez domniilor voastre ca şi cum într-adevăr mi-aţi fi cititori? Mărturisiri de felul celor pe care intenţionez să încep a le relata nu se obişnuieşte să fie tipărite şi oferite altora spre lectură. Cel puţin eu unul nu am în mine atîta tărie, nici nu consider că e necesar să am. Dar vedeţi dv.: mi-a trecut prin minte o fantezie şi, fie ce-o fi, vreau să o duc la îndeplinire. Iată despre ce-i vorba:

Printre amintirile oricărui om există lucruri pe care nu le dezvăluie tuturor, ci poate doar prietenilor. Există şi unele pe care nu le dezvăluie nici prietenilor, ci poate, doar sieşi, ba încă şi în secret. Dar există, în sfîrşit, lucruri pe care omul se teme să le dezvăluie pînă şi lui însuşi, şi fiecare om cumsecade acumulează destule asemenea lucruri. Adică se întîmplă chiar aşa: cu cît omul e mai cumsecade, cu atît mai multe lucruri din astea are. Eu unul de-abia recent am îndrăznit să-mi amintesc unele peripeţii din trecut, însă pînă acum le-am evitat, chiar cu un fel de îngrijorare. Dar acum, cînd nu doar mi le amintesc, ci m-am decis chiar să le aştern pe hîrtie, iată la ce încercare am de gînd să mă pun: e oare

posibil să fii absolut sincer măcar cu tine însuți şi să nu-ți fie frică să rosteşti tot adevărul? Apropo de asta fac următoarea observație: Heine afirmă că autobiografiile exacte sînt aproape imposibile şi că omul minte cu siguranță cînd e vorba de propria lui persoană. După părerea lui, Rousseau, bunăoară, trebuie să fi mințit negreşit în confesiunea lui, ba chiar a mințit cu bună ştiință, din vanitate. Sînt convins că Heine are dreptate: îmi dau foarte bine seama că uneori, împins numai de vanitate, poți să te ponegreşti singur, atribuindu-ți crime pe de-a-ntregul; şi chiar înțeleg prea bine de ce gen poate fi această vanitate. Însă Heine se referea la un om care s-a confesat în fața publicului. Eu, dimpotrivă, scriu doar pentru mine şi declar o dată pentru totdeauna că, chiar dacă scriu parcă adresîndu-mă unor cititori, n-o fac decît de ochii lumii, pentru că aşa-i mai uşor de scris. E vorba de formă, doar de forma nudă şi cititori nu voi avea niciodată. Am mai spus-o.

Nu vreau să fiu stînjenit de nimic în redactarea însemnărilor mele. Nu voi ține cont de nici o ordine şi de nici un sistem. Voi nota ceea ce-mi voi aduce aminte.

Iată că aici, de pildă, v-ați putea lega de cuvintele mele şi să mă întrebați: dacă într-adevăr nu mizezi că vei avea cititori, atunci de ce faci acum cu d-ta însuți, ba încă pe hîrtie, asemenea convenții, că, adică, nu vei ține cont de nici o ordine şi de nici un sistem, că

vei nota ceea ce-ți vei aduce aminte etc. etc.? De ce te explici? De ce te scuzi?

- De aia, vă răspund eu.

De altfel, la mijloc e o întreagă psihologie. Poate şi faptul că, pur şi simplu, sînt laş. Dar poate şi faptul că într-adins îmi imaginez că aş avea un public, ca să mă port mai decent în timp ce o să scriu. Pot exista o mie de cauze.

Şi încă ceva: de ce, la ce bun, adică, vreau să scriu? Dacă n-o fac pentru public, nu s-ar fi putut şi aşa, în gînd, să-mi amintesc totul, fără a transpune nimic pe hîrtie?

Asta-i aşa; dar pe hîrtie va ieşi cumva mai solemn. Scrisul conferă o anumită sobrietate, mai multă luciditate în judecata propriilor fapte, mai mult stil. Pe urmă, poate că mă voi simți într-adevăr mai uşurat în timp ce voi scrie. De pildă, acum mă copleşeşte o veche amintire. Mi-a venit clar în minte zilele acestea şi de atunci a rămas în mine ca un motiv muzical sîcîitor, care nu vrea nicidecum să te slăbească. Or, eu am chef să mă descotorosesc de ea. Am sute de asemenea amintiri, dar din cînd în cînd din suta asta iese cîte una la iveală şi mă apasă. Nu ştiu de ce cred că, dacă o voi pune pe hîrtie, mă va lăsa în pace. De ce n-aş încerca?

În sfîrşit: mă plictisesc şi stau tot timpul fără să fac nimic. Iar însemnările vor fi într-adevăr ca un fel de

muncă. Se zice că munca îl face pe om bun şi cinstit. Ei bine, asta ar putea fi în orice caz o şansă.

Acum ninge. O ninsoare aproape apoasă, galbenă, tulbure. Şi ieri a nins, a nins şi zilele trecute. Mi se pare că văzînd lapovița mi-am amintit anecdota care acum nu mai vrea să mă slăbească. Aşadar, cele ce urmează le voi povesti pornind de la lapoviță.

PARTEA A DOUA

Pornind de la lapoviță

Cînd chiar din bezna rătăcirii
Cu-arzîndul verb al stăruirii
Eu sufletul căzut ți-am scos
Şi tu, mocnind de suferință,
Îți blestemai cu grea căință
Desfrîul care-adînc te-a ros;
Cînd pedepsind cu amintirea
Ruşinea-n care-ai fost de-abia,
Mi-ai depănat şi povestirea
Cu tot ce-a fost 'naintea mea;
Şi ruşinată, îngrozită,
Cînd ochii-n palme ți-ai ascuns,
Cutremurată, prihănită
Cu-amare lacrimi tu ai plîns...
Etc. etc. etc.
(Dintr-o poezie de N.A. Nekrasov)

I

N-aveam pe vremea aceea decît douăzeci şi patru de ani. Încă de pe atunci viața mea era mohorîtă, neorînduită şi de o singurătate aproape sălbatică. Nu mă adunam cu nimeni, evitam pînă şi să vorbesc şi mă înfundam tot mai mult în ungherul meu. La serviciu, la cancelarie, căutam chiar să nu mă uit la nimeni şi îmi

dădeam foarte bine seama că toţi colegii mei nu numai că mă socoteau un ins ciudat, ci - aveam mereu şi impresia asta - şi că parcă mă priveam cu un fel de dezgust. Îmi trecea prin minte: oare de ce nimănui, cu excepţia mea, nu i se pare că este privit cu dispreţ? Unul dintre colegii de birou avea o faţă respingătoare şi mîncată toată de vărsat, încît parcă ar fi fost a unui tîlhar. Cred că dacă aş fi avut o asemenea faţă scîrboasă nici n-aş fi îndrăznit să-mi ridic ochii spre careva. Altul avea tunica atît de uzată, încît în preajma lui mirosea deja urît. Şi totuşi nici unul dintre domnii ăştia nu se jena deloc - nici din pricina hainelor, nici din pricina feţei, nici din vreo pricină, să zicem, morală. Nici unul, nici celălalt nu-şi imaginau că ceilalţi se uită la ei cu dezgust; de fapt, chiar dacă şi-ar fi imaginat, le-ar fi fost indiferent, atîta timp cît şefii binevoiau să nu-i privească chiorîş. Acum mi-e cu desăvîrşire clar că eu însumi, ca o consecinţă a vanităţii mele nemărginite şi, prin urmare, a exigenţei faţă de propria-mi persoană, mă priveau adesea cu o nemulţumire cumplită, împinsă pînă la dezgust, şi de aceea, mental, îi atribuiam părerea mea oricăruia dintre ei. Bunăoară, îmi uram faţa, găseam că e mîrşavă şi chiar bănuiam că ar avea o expresie ordinară şi de aceea de fiecare dată, făcîndu-mi apariţia la serviciu, încercam să mă port cît mai independent, ca să nu fiu suspectat de mîrşăvie, şi să-mi compun o expresie cît mai distinsă cu

putință. „Chiar dacă fața nu mi-o fi frumoasă, mă gîndeam eu, să fie în schimb distinsă, expresivă şi, în primul rînd, *extrem* de inteligentă." Însă ştiam precis şi chinuitor că fața mea nu va fi niciodată în stare să exprime aceste perfecțiuni. Dar cel mai groaznic era că-mi găseam figura eminamente neghioabă. M-aş fi putut împăca pe deplin cu gîndul că mintea mi-e proastă. Aş fi acceptat chiar şi o expresie mîrşavă, însă numai cu condiția ca fața mea să fie în acelaşi timp considerată extrem de inteligentă.

Pe toți colegii de birou, fireşte, îi uram, de la primul pînă la ultimul, şi îi dispreţuiam pe toți, însă în acelaşi timp parcă mă şi temeam de ei. Se întîmpla că, subit, îi socoteam chiar mai presus de mine. Pe-atunci asta mi se întîmpla cumva subit: ba îi dispreţuiesc, ba îi consider mai presus de mine. Un om cultivat şi de treabă nu poate fi vanitos fără să fie nemărginit de exigent cu sine şi fără să se dispreţuiască în unele clipe, ajungînd pînă la ura de sine. Dar dispreţuindu-i sau socotindu-i mai presus decît mine, îmi aplecam ochii aproape în fața tuturor celor pe care-i întîlneam. Făceam chiar experiențe: oare voi putea înfrunta măcar privirile ăstuia? Şi eram întotdeauna primul care-mi coboram privirea în pămînt. Asta mă chinuia pînă la turbare. Aveam în mine o frică maladivă ca nu cumva să par ridicol şi de aceea, ca un sclav, adoram rutina în tot ce privea exteriorul; mă lăsam cu drag dus pe făgaşurile bătătorite şi mă speriam din tot

sufletul de orice excentritate pe care mi-o observam. Dar cum aş fi putut rezista? Eram bolnăvicios de cultivat, cum se şi cuvine să fie cultivat un om al timpului nostru. Ei, în schimb, erau toţi obtuzi şi semănau unul cu altul, ca berbecii dintr-o turmă. Poate, din tot biroul, numai mie mi se părea permanent că sînt laş şi sclav; mi se părea tocmai pentru că eram cultivat. Însă nu doar mi se părea, ci chiar aşa era în realitate: eram laş şi sclav. O spun fără jenă. Oricare om de treabă din timpul nostru este şi trebuie să fie laş şi sclav. Este starea lui normală. De asta sînt profund convins. Aşa e făcut omul şi aşa e alcătuit. Şi nu în prezent, ca urmare a cine ştie căror împrejurări întîmplătoare, ci în general, în toate timpurile, omul de treabă trebuie să fie laş şi sclav. Este legea naturii pentru toţi oamenii de treabă din lume. Dacă vreunuia dintre ei i se întîmplă s-o facă pe grozavul în vreo situaţie, să nu se consoleze cu asta şi să nu i se urce la cap: oricum, în altă situaţie va da chix. Aceasta este unica şi eterna ieşire. O fac pe grozavii numai măgarii şi corciturile lor, dar şi acestea numai pînă la un anumit punct. Nu merită să le dai atenţie pentru că n-au absolut nici o importanţă.

Mă mai chinuia ceva pe atunci: tocmai faptul că nimeni nu seamănă cu mine, iar eu nu semăn cu nimeni. „Eu sînt singur, iar eu sînt *toţi*" îmi ziceam şi cădeam pe gînduri.

Se vede dintr-asta că eram încă un copil.

Se întîmpla să apară şi situaţii contrarii. Cîteodată îmi era tare lehamite să mă duc la birou: ajungeam într-un asemenea hal de lehamite, că de multe ori mă întorceam bolnav de la slujbă. Dar subit, din senin, începea o perioadă de scepticism şi indiferenţă (toate la mine erau pe perioade) şi iată-mă rîzînd singur de intoleranţa şi dezgustul meu, reproşîndu-mi singur *romantismul*. Ba n-am chef să stau de vorbă cu nimeni, ba ajung pînă acolo, încît nu numai că-mi dau drumul la gură, dar mă bate chiar gîndul să mă împrietenesc cu ei. Tot dezgustul meu dispărea dintr-o dată, ca din senin. Cine ştie, poate că nu l-am avut niciodată, poate că era o mască, luată din cărţi? Nici pînă acum n-am găsit răspuns la întrebarea asta. O dată chiar m-am împrietenit la toartă cu ei, am început să le frecventez casele, să joc preferans, să beau votcă, să discut despre avansări... Dar aici permiteţi-mi să fac o digresiune.

În linii mari, noi, ruşii, n-am avut niciodată romantici proşti, cu capul în stele, cum sînt mai ales cei germani şi francezi, pe care nu-i influenţează nimic, chiar de-ar plesni pămîntul sub ei, chiar de-ar pieri toată Franţa pe baricade, - nu, ei o ţin una şi bună, nu s-ar schimba nici măcar din convenienţă şi-şi vor cînta cîntecele lor stelare pînă, ca să zic aşa, în mormînt, pentru că sînt proşti. La noi însă, pe pămîntul rusesc, nu există proşti, asta se ştie; prin asta ne şi deosebim de celelalte

pămînturi nemțeşti. Prin urmare, nici firi stelare nu se întîlnesc la noi în stare pură. Toate astea le-au inventat publiciştii şi criticii noştri „pozitivi" de atunci, dîndu-se în vînt după Kostanjongli şi nenişori de-alde Piotr Ivanovici, din prostie luîndu-i drept idealul nostru, au scornit tîmpenii pe seama romanticilor, considerîndu-i tot atît de stelari precum cei din Germania sau din Franța. Dimpotrivă însuşirile romantismului nostru sînt de-a dreptul opuse celor ale romantismului stelar-european şi aici nu-i potrivită nici o unitate europeană de măsură. (Permiteți-mi, vă rog, să folosesc acest cuvînt: „romantic" - cuvințel străvechi, respectabil şi cunoscut de toată lumea.) Însuşirile romanticului nostru sînt să înțeleagă totul, *să vadă totul şi să vadă adesea incomparabil mai limpede decît văd cele mai pozitive minți ale noastre*; să nu se împace cu nimic şi cu nimeni, dar în acelaşi timp să nu se dea în lături de la nimic; să ocolească totul, să cedeze în toate şi să fie politicos cu toată lumea; să nu piardă niciodată din vedere scopul util, practic (nişte apartamente, acolo, primite de la stat, pensioare, steluțe) - să ţintească acest scop prin toate entuziasmele şi volumaşele de versuri lirice şi în acelaşi timp, pînă la mormînt, să păstreze nevătămat în suflet „frumosul şi sublimul", păstrîndu-şi, pentru că tot veni vorba, şi propria persoană pe pernițe moi ca pe un lucruşor ieşit din mîna bijutierului, măcar pentru, bunăoară, folosul aceluiaşi

„frumos şi sublim". Larg om la suflet este romanticul nostru şi cel dintîi şmecher dintre toţi şmecherii noştri, vă încredinţez de asta... chiar din experienţă. Fireşte, toate astea sînt valabile numai dacă romanticul e deştept. Na-ţi-o bună, am zis-o! Romanticul e întotdeauna deştept, n-am vrut decît să fac observaţia că, deşi am avut şi romantici tîmpiţi, asta nu intră la socoteală şi numai pentru că dumnealor, încă în floarea vîrstei fiind, au degenerat definitiv, s-au prefăcut în nemţi şi, ca să-şi păstreze mai bine lucruşorul ieşit din mîna bijutierului, s-au stabilit pe-acolo pe undeva, cei mai mulţi la Weimar sau la Schwarzwald. Eu, de exemplu, îmi dispreţuiam sincer munca de la birou şi dacă nu-mi arătam scîrba, asta era din necesitate, deoarece stăteam acolo şi luam bani pentru ce făceam. Drept rezultat, remarcaţi, vă rog, că totuşi nu mi-am arătat scîrba. Romanticul nostru mai degrabă şi-ar ieşi din minţi (ceea ce, de altminteri, se întîmplă foarte rar), dar nu se-apucă să-şi dea scîrba în vileag dacă nu are în vedere altă carieră, şi n-o să fie niciodată îmbrîncit afară, ci doar dus, poate, la casa de nebuni în chip de „rege al Spaniei" şi asta numai dacă şi-ar ieşi prea de tot din minţi. Ştiţi însă că, la noi, îşi ies din minţi doar sfrijiţii şi bălanii. Pe cînd romanticii noştri, care-s cîtă frunză şi iarbă, dobîndesc ulterior ranguri importante. Diversitatea e neobişnuită! Şi ce aptitudine pentru senzaţiile cele mai contradictorii! Şi atunci mă

consolam cu asta, nici acum nu gîndesc altfel. De aceea avem atît de multe „firi largi" care, chiar şi atunci cînd decad într-un hal fără hal, nu-şi pierd niciodată idealul; şi deşi nu mişcă un deget de dragul idealului, deşi sînt tîlhari şi hoţi inveteraţi, îşi respectă totuşi pînă la lacrimi idealul iniţial şi sînt neobişnuit de cinstiţi în sufletul lor. Da, numai printre noi ticălosul cel mai inveterat poate fi absolut şi chiar sublim de cinstit în suflet, neîncetînd, în acelaşi timp, să fie ticălos. Repet, la tot pasul, din romanticii noştri ies uneori asemenea şnapani afacerişti (cuvîntul „şnapani" îl întrebuinţez din dragoste), care arată subit un asemenea simţ al realităţii şi atîta cunoaştere pozitivă, încît privindu-i, şefii lor şi publicul, stupefiaţi, rămîn încremeniţi şi cu gurile căscate.

Diversitatea e realmente extraordinară şi numai Dumnezeu ştie în ce se va preface şi ce va deveni în circumstanţele ulterioare şi ce ne promite ea în viitorul nostru. Însă materialul nu-i rău deloc! Şi n-o spun din cine ştie ce patriotism caraghios sau de paradă. De altfel, sînt sigur, vă închipuiţi iarăşi că rîd. Şi cine ştie, poate şi invers, adică sînteţi convinşi că într-adevăr aş gîndi aşa. În orice caz, domnilor, ambele păreri ale domniilor voastre vor reprezenta pentru mine o onoare şi o plăcere deosebită. Şi iertaţi-mi digresiunea.

Desigur, prietenia cu tovarăşii mei nu a rezistat mult, foarte curînd am început să mă clănţănesc cu ei şi,

ca urmare a tinereții şi a lipsei mele de experiență, am încetat chiar să-i salut, tăindu-le şi lor cheful să mă salute. De altfel, aşa ceva mi s-a întîmplat numai o singură dată. Îndeobşte, am fost mereu singur.

Acasă, în primul rînd, mai mult citeam. Voiam, cu ajutorul senzațiilor exterioare, să înăbuş clocotul necontenit din mine. Iar dintre senzațiile exterioare pentru mine nu era accesibilă decît lectura. Desigur, lectura îmi era de mare ajutor - mă emoționa, mă desfăta şi mă chinuia. Dar uneori mă plictisea îngrozitor. Voiam totuşi să fac mişcare şi, brusc, mă cufundam în desfrîu, ba nu, nu într-unul adevărat, ci într-unul meschin, obscur, subteran, dezgustător. Pasiunile îmi erau acute, fierbinți, din pricina veşnicei, bolnăvicioasei mele irascibilități. Avînturile mele erau isterice, cu lacrimi şi convulsii. Cu excepția lecturii, nu mai aveam unde mă duce, - adică nu exista nimic demn de stimă în mediul meu înconjurător, nimic care să mă atragă. Pe deasupra, fierbea urîtul în mine; îşi făcea apariția setea isterică de contradicții şi iată-mă lansîndu-mă în desfrîu. Să ştiți, n-am melițat acum atît de mult ca să mă dezvinovățesc... De fapt, nu! Am mințit! Chiar să mă dezvinovățesc am vrut. Pe asta, domnilor, o bifez pentru sufletul meu. Nu vreau să mint. Mi-am dat cuvîntul.

Mă dedam desfrîului în singurătate, noaptea, pe furiş, cu temeri, cu murdărie, cu ruşine, care nu mă

părăseau în cele mai dezgustătoare momente şi care chiar, în asemenea momente, ajungeau să fie un blestem. Încă de pe atunci purtam subterana în sufletul meu. Mi-era o frică teribilă ca nu cumva să mă vadă, să mă întîlnească, să mă recunoască cineva. De aceea umblam prin locuri tare dubioase.

O dată, trecînd noaptea pe lîngă o cîrciumioară, privind pe fereastra luminată, am văzut cum domnii dinăuntru s-au luat la bătaie cu tacurile de biliard şi cum unuia dintre ei i-au făcut vînt pe fereastră. Altădată aş fi fost foarte scîrbit; însă atunci a dat ceasul rău peste mine, am început să-l invidiez pe domnul azvîrlit pe fereastră şi invidia îmi era aşa de mare, încît am intrat în cîrciumă, în sala de biliard. „Poate am norocul, pasămite, să mă iau şi eu la bătaie şi să fiu azvîrlit pe fereastră".

Nu eram beat, dar ia binevoiţi să-mi spuneţi: ce poţi face dacă urîtul te roade pînă te împinge la isterie?! Însă n-a ieşit nimic. Mi-am dat seama că nici să sar pe fereastră nu sînt în stare şi am plecat fără să mă încaier.

De la primul pas mi-a dat peste nas un ofiţer.

Stăteam lîngă masa de biliard şi, neştiind cum se joacă, îl încurcam pe ofiţer, care trebuia să treacă; m-a luat de umeri şi tăcut - fără să mă prevină şi fără să-mi dea vreo explicaţie - m-a mutat din locul unde stăteam în alt loc şi a trecut pe lîngă mine ca şi cum nu m-ar fi observat. L-aş fi iertat dacă m-ar fi pocnit, dar nu-l

puteam nicidecum ierta că m-a mutat din loc şi mi-a ignorat cu atîta insolenţă prezenţa.

Naiba ştie ce-aş fi dat atunci pentru o ceartă adevărată, mai corectă, mai decentă, ca să zic aşa, mai **literară**! M-a tratat ca pe o muscă. Ofiţerul era un zdrahon înalt de vreo zece verşoci; iar eu sînt o fiinţă scundă şi pirpirie. De altminteri, cearta depindea de mine: ar fi fost destul să protestez şi, desigur, m-ar fi aruncat pe fereastră. Dar m-am gîndit bine şi am preferat... să dau înapoi înciudat.

Din cîrciumă am ieşit jenat şi tulburat, m-am dus întins acasă, iar a doua zi mi-am continuat meschinul desfrîu şi mai cu frică, mai timorat - dar totuşi l-am continuat. De altminteri, să nu cumva să credeţi că mi-a fost frică de ofiţer din laşitate: niciodată n-am fost laş în suflet, deşi mi-a fost mereu frică în realitate, dar, nu vă grăbiţi să rîdeţi, fiţi siguri că am o explicaţie pentru asta; puteţi fi siguri că am explicaţii pentru orice.

Ah, dacă acest ofiţer ar fi fost dintre acei care acceptă duelul! Însă nu, el era dintre acei domni (vai, demult dispăruţi!) care preferau să acţioneze cu tacurile sau, precum locotenentul Pirogov al lui Gogol, pe cale ierarhică. Însă duelul nu-l acceptau, iar cu cei de teapa noastră, cu civilii, ar fi găsit cu cale că ar fi chiar indecent să se dueleze - de fapt, considerau duelul drept ceva inadmisibil, libertin, franţuzesc, în timp ce jigneau pe

săturatelea, mai ales în cazul unei înălțimi de zece verşoci.

Nu mi-a fost frică din laşitate, ci din nemărginită vanitate. Nu m-au speriat cei zece verşoci ai staturii lui şi nici eventualitatea de-a fi bătut zdravăn şi azvîrlit pe fereastră; ce-i drept, curaj fizic aş fi avut destul, însă n-am avut suficient curaj moral. M-am temut că toți cei prezenți, începînd cu impertinentul de marcator şi pînă la ultimul conțopist împuțit şi bubos, care se învîrtea şi el pe-acolo, cu gulerul numai din jeg - nu mă vor înțelege şi vor rîde de mine cînd voi protesta şi voi începe să vorbesc cu el în limbajul literaturii. Pentru că de punctul onoarei, adică nu de onoare, ci de punctul onoarei (*point d'honneur*) la noi, nici pînă astăzi, nu se poate discuta decît în limbajul literaturii. În limba obişnuită nici nu se pomeneşte de „punctul onoarei". Eram pe deplin convins (simțul realității, în pofida a tot romantismul) că, pur şi simplu, toți se vor umfla de rîs, iar ofițerul nu mă va bate aşa uşor, în glumă, ci negreşit se va apuca să-mi dea cu genunchiul în fund, făcînd cu mine, prin această cameră, înconjurul mesei de biliard şi, poate, numai după aceea îmi va face hatîrul să mă azvîrle pe fereastră. Desigur, acestei istorii de toată mizeria nu-i puteam pune capăt numai aşa, plecînd. Mai tîrziu, aveam să-l întîlnesc adeseori pe stradă pe ofițer, aşa că l-am luat la ochi. Atîta doar: nu ştiu dacă m-a recunoscut şi el. Cred că nu; trag această concluzie pe

baza cîtorva indicii. Dar eu, eu îl priveam cu ciudă şi duşmănie, situaţie care a ţinut aşa... cîţiva ani! Pe măsura scurgerii timpului, ura mea chiar se amplifica. La început, discret, am început să culeg informaţii despre el. Mi-a fost greu pentru că nu cunoşteam pe nimeni. Dar o dată, pe stradă, cineva l-a strigat pe numele de familie, cînd eu îl urmam de la distanţă, ca şi cum aş fi fost legat de dînsul, şi am aflat cum îl cheamă. Altă dată l-am urmărit pînă acasă şi dîndu-i portarului o grivnă, am aflat în ce apartament stă, la care etaj, singur sau cu cineva etc. - într-un cuvînt, tot ce se poate afla de la un portar. Într-o dimineaţă, deşi pînă atunci n-o mai făcusem pe literatul, mi-a trecut subit prin minte să-l descriu într-o lumină demascatoare, caricaturală, scriind o povestire. Povestirea am scris-o cu plăcere. Îl demascam, chiar îl calomniam; numele de familie i l-am schimonosit mai întîi în aşa fel, încît putea fi identificat de îndată, dar pe urmă, după o matură chibzuinţă, i l-am schimbat şi am trimis povestirea la revista *Otecestvennîie zapiski*. Însă pe-atunci nu erau încă la modă demascările şi povestirea nu mi-a fost publicată. Mi-a fost tare ciudă. Cîteodată mă sufocam de necaz. I-am compus o scrisoare superbă, fermecătoare, implorîndu-l să-mi ofere scuzele lui; în caz de refuz, îi făceam o aluzie destul de fermă că ne vom duela. Scrisoarea era atît de bine compusă, încît, dacă ofiţerul ar fi priceput cît de cît ce înseamnă „frumosul şi sublimul",

negreşit ar fi dat buzna la mine ca să mi se arunce la piept şi să-mi propună prietenia lui. Şi ce bine ar fi fost! Ce bine, ce bine ne-am fi împăcat noi doi! „El m-ar fi ocrotit cu înalta lui poziţie socială, eu l-aş fi înnobilat cu erudiţia mea, ei bine... cu ideile mele şi cîte lucruri frumoase n-am fi putut face noi doi!" Imaginaţi-vă că pe-atunci trecuseră deja doi ani de cînd mă jignise şi provocarea mea era cel mai revoltător anacronism, în pofida ingeniozităţii de care dădeam dovadă în scrisoare, explicînd şi mascînd anacronismul. Dar, slavă Domnului (şi-acum, cu lacrimi în ochi, îi mulţumesc Celui-de-sus), scrisoarea n-am expediat-o. Mă ia şi-acum cu frig cînd îmi amintesc ce-ar fi putut ieşi dacă aş fi expediat-o. Şi într-o bună zi... într-o bună zi m-am răzbunat în cel mai simplu, în cel mai genial mod cu putinţă! Pe neaşteptate, mi-a venit o idee extraordinară. Uneori, în zilele de sărbătoare, către ora patru, umblam pe Nevski Prospekt, plimbîndu-mă pe partea însorită a bulevardului. La drept vorbind, nu mă plimbam cîtuşi de puţin, ci înduram infinite chinuri, înjosiri şi revărsări ale fierei; dar se vede treaba că tocmai de asta aveam nevoie. Mă fîţîiam ca un ţipar, în modul cel mai penibil cu putinţă, făcînd întruna loc ba generalilor, ba ofiţerilor din regimentele de gardă şi de husari, ba cucoanelor; în aceste momente simţeam dureri convulsive în inimă, mă treceau fiori fierbinţi pe şira spinării, numai gîndindu-mă la mizeria costumului meu, la

mizeria şi trivialitatea minusculei mele siluete care se fofilează prin mulţime. Era un chin de mucenic, o permanentă şi insuportabilă înjosire la gîndul că sînt o muscă în faţa acestei lumi, o muscă parşivă, inutilă - mai inteligentă, mai cultă, mai distinsă decît toţi, asta se înţelege -, dar o muscă, făcîndu-le loc tuturor să treacă, umilită şi obidită de toţi. De ce căutam chinul ăsta, de ce umblam pe Nevski - nu ştiu, ştiu doar că mă *trăgea* aţa pe bulevard ori de cîte ori aveam posibilitatea.

Tot pe-atunci am început să simt acele afluxuri de desfătare despre care am vorbit în primul capitol. Însă după istoria cu ofiţerul, bulevardul a început să mă atragă şi mai mult: pe Nevski îl întîlneam cel mai des, tot acolo îl admiram. Şi el se plimba pe Nevski mai ales în zilele de sărbătoare. Cu toate că şi el le făcea loc generalilor şi demnitarilor, deşi se strecura şi el ca un ţipar printre dînşii, pe alde mine sau pe alţii chiar mai curăţei decît mine, îi călca pur şi simplu în picioare; înainta drept spre ei, ca şi cum spaţiul ar fi fost gol, în nici un caz nu-i ceda cuiva trecerea. Privindu-l, mă lăsam pradă furiei mele şi... înciudat, mă dădeam de fiecare dată deoparte din calea lui. Mă chinuia gîndul că nici pe stradă nu pot fi nicidecum pe picior de egalitate cu el. „De ce neapărat tu trebuie să fii primul care se dă deoparte? îmi imputam cîteodată singur, cuprins de o isterie nebună, trezindu-mă pe la trei şi ceva după miezul nopţii. De ce tocmai tu şi nu el? Nu

ştii că nu există nici o lege şi că nu scrie nicăieri de asta? Măcar dacă ar fi în mod egal, cum se întîmplă atunci cînd se întîlnesc doi oameni delicaţi: unul cedează jumătate, celălalt tot jumătate şi uite-aşa trec, respectîndu-se reciproc." Dar nu era aşa, eu eram cel care se dădea deoparte, iar el nici măcar nu observa că îi cedez trecerea. Şi iată, m-a fulgerat deodată ideea cea mai grozavă. „Ce-ar fi, mi-am zis eu, dacă m-aş întîlni cu el şi... nu m-aş da deoparte? De-al dracului să nu mă dau deoparte, chiar dacă ar trebui să-l îmbrîncesc; ei, ce-ar fi?" Încetul cu încetul, acest gînd îndrăzneţ a pus stăpînire atît de mult pe mine, încît nu-mi mai dădea pace. Visam la asta neîncetat, ieşeam grozav de des pe Nevski, într-adins, ca să-mi imaginez mai clar cum voi face şi cînd o voi face. Eram entuziasmat. Din ce în ce mai mult mi se părea că această intenţie este verosimilă şi posibilă. „Desigur, nu-l voi îmbrînci de-adevăratelea, îmi ziceam eu, îmbunîndu-mă de bucurie cu anticipaţie, pur şi simplu n-o să mă feresc, o să mă ciocnesc cu el, dar nu ca să-l doară, ci, aşa, umăr la umăr, exact cît admit convenienţele; mă voi izbi în el exact atîta cît şi el se va izbi în mine." Pînă la urmă, m-am hotărît definitiv. Dar pregătirile mi-au luat foarte mult timp. În primul rînd, pentru această faptă trebuia să arăt cît mai decent şi să mă îngrijesc de costum. „Pentru orice eventualitate, dacă, de pildă, se iscă un incident public (iar publicul este aici

superflu: contesa se plimbă, prinţul D. se plimbă, întreaga literatură se plimbă), trebuie să fiu bine îmbrăcat; asta impresionează şi, în ochii înaltei societăţi, ne-ar pune cumva pe picior de egalitate." Cu acest scop, mi-am cerut salariul cu anticipaţie şi mi-am cumpărat mănuşi negre şi o pălărie bună de la magazinul lui Ciurkin. Mănuşile negre mi s-au părut mai impunătoare şi mai de bon ton decît cele de culoarea lămîiei, pe care pusesem ochii mai întîi. „Culoarea e prea ţipătoare, aş părea un ins care ţine morţiş să iasă în evidenţă" mi-am zis eu şi nu le-am luat pe cele de culoarea lămîiei. O cămaşă bună, cu butoni albi de os, îmi pregătisem de mult; dar tare mă ţinea în loc mantaua. În sine, mantaua mea nu era rea, ţinea de cald; însă avea căptuşeala vătuită şi gulerul era de raton, ceea ce constituia o culme a condiţiei mele de lacheu. Gulerul trebuia schimbat cu orice preţ, aveam nevoie de unul de biber, cum poartă ofiţerii. Pentru asta am început să umblu prin *Gostinîi dvor* şi, după cîteva tentative, am ochit un biber ieftin, nemţesc. Aceşti biberi nemţeşti, deşi se uzează repede şi ajung să arate mizerabil, la început, cît sînt noi, arată cît se poate de bine; iar mie nu-mi trebuia decît o singură dată. Am întrebat de preţ: era totuşi scump. După o chibzuinţă temeinică, m-am hotărît să vînd gulerul de raton. Restul de bani, o sumă considerabilă pentru mine, m-am decis să-i cer cu împrumut de la Anton Antonîci Setocikin, şeful meu de

secție, un om plin de smerenie, dar serios şi calculat, care nu împrumuta pe nimeni, dar căruia, la angajare, îi fusesem recomandat în mod special de către o persoană influentă. M-am chinuit îngrozitor. Mi se părea monstruos şi ruşinos să-i cer bani lui Anton Antonîci. Două sau trei nopți n-am dormit deloc, de fapt pe-atunci dormeam puțin, eram apucat de febră; inima mi se oprea nu ştiu cum nedesluşit sau subit începea să sară, să sară, să sară!... La început, Anton Antonîci s-a mirat, apoi s-a încruntat, apoi a chibzuit dar totuşi m-a împrumutat, luîndu-mi o chitanță prin care îi dădeam dreptul să-mi rețină din leafă, peste două săptămîni, banii dați sub formă de împrumut. Astfel, totul era gata, în sfîrşit; frumosul biber s-a instalat în locul ratonului parşiv şi, încetul cu încetul, am început să trec la fapte. Doar nu mă puteam duce de prima dată, aiurea; trebuia s-o fac cu dibăcie, realmente încetul cu încetul. Recunosc, însă, că după tentative numeroase, eram cît pe ce să disper: nu ne ciocneam nicidecum şi basta! De pregătit, eram pregătit, intenția o aveam, se părea că acuşi-acuşi ne vom ciocni şi - na-ți-o bună! - mă feream iarăşi din calea lui, iar el trecea fără să mă bage în seamă. Apropiindu-mă de el, chiar spuneam rugăciuni, pentru ca Dumnezeu să-mi întărească hotărîrea. O dată a fost cît pe ce să mă hotărăsc, dar am sfîrşit doar prin a mă prăbuşi la picioarele lui, pentru că m-a părăsit curajul cînd eram la o distanță de numai vreo doi verşoci de el.

Dumnealui m-a călcat foarte calm în picioare şi eu, ca o minge, am zburat într-o parte. În noaptea aceea am avut iarăşi febră şi am delirat. Şi deodată totul s-a încheiat cum nu se poate mai bine. În noaptea din ajunul zilei respective mi-am propus să nu-mi mai pun în aplicare intenţia nefastă, să las totul baltă şi, cu acest scop, am ieşit pe Nevski pentru ultima dată, numai ca să văd cum voi lăsa totul baltă. Deodată, la vreo trei paşi de duşmanul meu, m-am hotărît pe neaşteptate, am închis ochii şi ne-am lovit zdravăn, umăr la umăr! Nu i-am cedat nici cu un deget şi am trecut unul pe lîngă altul ca doi oameni aflaţi pe picior de egalitate! Nici măcar nu şi-a întors capul şi s-a prefăcut că nu mă vede; dar numai s-a prefăcut, sînt sigur de asta. Şi acum mai sînt sigur de asta! Desigur, eu am suferit mai mult de pe urma ciocnirii; el era mai puternic, dar nu asta are importanţă. Important e că mi-am atins scopul, nu m-am ferit nici cu un pas şi, în public, m-am pus pe picior de egalitate cu el. M-am întors acasă pe deplin răzbunat pentru tot. Eram încîntat. Jubilam şi cîntam arii italiene. Desigur, nu voi descrie ce s-a întîmplat cu mine peste trei luni; dacă aţi citit primul meu capitol, *Subterana*, vă puteţi da seama şi singuri. Apoi ofiţerul a fost transferat în altă parte; de vreo paisprezece ani nu l-am văzut. Ce-o mai fi făcînd acum, dragul de el? Pe cine mai striveşte?

II

Dar se termina cîte-o perioadă din meschinul meu desfrîu şi mă apuca o greaţă îngrozitoare. Venea căinţa, o alungam: prea mi-era greaţă. Totuşi, puţin cîte puţin, mă obişnuiam şi cu asta. Mă obişnuiam cu orice, adică nu că mă obişnuiam, dar acceptam cumva de bună voie să suport. Aveam în schimb o portiţă de scăpare care le împăca pe toate: să evadez în „frumos şi sublim", fireşte, în vis. Visam teribil, visam cîte trei luni la rînd, înfundat în ungherul meu şi, credeţi-mă, în clipele acelea nu mai semănam cu domnul care, ca o găină cu inima tremurătoare, îşi cosea la guler blăniţa de biber nemţesc. Brusc, deveneam erou. Locotenentului meu, înalt de zece verşoci nu i-aş fi permis să mă viziteze. Nici măcar nu mi-l puteam aminti atunci. Ce erau visele mele şi cum de mă mulţumeam cu ele - e greu acum de spus, dar pe-atunci mă mulţumeam. De altfel, în parte, şi acum mă mai mulţumesc. Visele deosebit de dulcege şi de intense veneau la mine după desfrîul meschin, veneau cu căinţă şi lacrimi, cu blesteme şi extaze. Aveam momente de asemenea încîntare totală, de asemenea fericire, încît, zău, nu se simţea în interiorul meu nici cea mai mică urmă de zeflemea. Aveam credinţă, speranţă, iubire. Problema e că pe-atunci credeam orbeşte că printr-o minune, cu concursul unor circumstanţe exterioare, toate astea se vor desface, se vor lărgi; că, pe neaşteptate, va

apărea orizontul unei activităţi corespunzătoare, benefice, sublime şi, mai ales, *de-a gata* (ce fel de activitate va fi fiind, asta n-am ştiut-o niciodată, dar important era că trebuie să mi se ofere de-a gata) şi iată-mă făcîndu-mi apariţia în lumea cea mare, mai-mai, ca să zic aşa, călare pe-un cal alb şi cu o coroană de lauri pe frunte. Nu puteam înţelege să am un rol secundar şi tocmai de aceea am jucat în realitate rolul cel mai neînsemnat. Ori erou, ori în mocirlă, cale de mijloc nu exista. Asta m-a şi nenorocit, căci în mocirlă mă consolam cu gîndul că în alte momente sînt erou, iar eroul, cu faptele sale, acoperea mocirla: pasămite, unui om obişnuit îi e ruşine să se murdărească, iar eroul e prea sus ca să se murdărească de tot, prin urmare, se poate murdări. Semnificativ e că aceste afluxuri a tot ce e „frumos şi sublim" mă vizitau şi în timpul meschinului meu desfrîu şi mai ales atunci cînd eram la fund de tot, mă vizitau aşa, cu mici izbucniri disparate, parcă amintindu-mi de faptul că există şi, totuşi, cu apariţia lor, nu spulberau desfrîul; dimpotrivă, parcă îl înviorau prin contrast şi veneau în minima cantitate necesară pentru un sos bun. Sosul era alcătuit din contradicţie şi suferinţă, din chinuitoarea analiză interioară, şi toate aceste chinuri mai mari sau mai mici îi confereau desfrîului meu o anumită picanterie, chiar un sens, - într-un cuvînt, îndeplineau întru totul funcţia unui sos bun. Toate astea nu fără o anumită

profunzime. De fapt, n-aş fi putut accepta un desfrîu simplu, trivial, spontan, de conțopist, purtînd în cîrcă toată această murdărie! Atunci cu ce m-ar fi putut seduce mocirla, cu ce m-ar fi ispitit să ies noaptea în stradă? Nu, rogu-vă, aveam eu o portiță onorabilă, salvatoare în orice situație...

Dar cîtă iubire, Dumnezeule, cîtă iubire trăiam uneori în aceste vise ale mele, în aceste „mîntuiri în tot ce e frumos şi sublim": deşi era o iubire fantastică, deşi nu se aplica niciodată la ceva omenesc, era atît de mare această iubire, încît mai apoi, în realitate, nici nu mai resimțeam nevoia s-o aplic: ar fi fost un lux excesiv. De altminteri, totul se încheia pînă la urmă într-un mod cît se poate de fericit prin trecerea leneşă şi îmbătătoare la artă, adică la formele sublime ale existenței, gata prefabricate, furate cu toptanul de la poeți sau romancieri şi adaptate pentru toate serviciile şi cerințele posibile. Eu, de pildă, triumf asupra tuturor; toți, fireşte, sînt făcuți praf şi nevoiți să-mi recunoască toate perfecțiunile mele, iar eu îi iert pe toți. Mă îndrăgostesc, fiind poet celebru şi şambelan; cîştig nenumărate milioane şi imediat le donez pentru binele omenirii, recunoscîndu-mi pe loc, în fața întregului popor, toate infamiile care, fireşte, nu-s simple infamii, ci conțin foarte mult „frumos şi sublim", ceva manfredian. Toți plîng şi mă sărută (altfel ce fel de proşti ar mai fi?) iar eu mă duc desculț şi flămînd să predic noile idei şi-i

zdrobesc pe retrograzi la Austerlitz. Apoi se intonează un marş, se decretează amnistia, papa acceptă să plece de la Roma în Brazilia; apoi un bal pentru toată Italia la vila Borghese, cea situată pe malul lacului Como, întrucît, special pentru acest eveniment, lacul Como este strămutat la Roma; apoi scena din tufişuri etc. etc. - parcă n-aţi şti? Veţi spune că e o murdărie, o mîrşăvie să scot toate astea la tarabă după atîtea încîntări şi lacrimi, pe care singur le-am recunoscut. De ce să fie o murdărie? Chiar vă închipuiţi că mi-ar fi ruşine după toate astea şi că totul ar fi mai stupid decît orice aspect din viaţa domniilor voastre? Pe deasupra, credeţi-mă că am avut lucruri care nu erau deloc rău compuse... Doar nu toate se petreceau pe lacul Como. De fapt, aveţi dreptate: într-adevăr e o murdărie şi o mîrşăvie. Şi cel mai mîrşav e că am început acum să mă justific în faţa domniilor voastre. Chiar mai mîrşav decît atît e că fac acum această observaţie. Şi, apoi, gata cu asta, altfel nu mai termin niciodată: toate ar ieşi una mai murdară decît alta...

Mai mult de trei luni la rînd n-am fost în stare să visez şi am început să simt nevoia irezistibilă de a mă avînta în societate. A mă avînta în societate însemna pentru mine să mă duc în vizită la Anton Antonîci Setocikin, şeful meu de birou. E singurul om cu care am păstrat relaţii amicale toată viaţa şi acum mă mir eu

însumi de acest lucru. Dar îl vizitam cînd intram în cîte-o perioadă, cînd visele mele ajungeau într-un asemenea hal de euforie, încît trebuia neapărat şi imediat să mă îmbrăţişez cu oamenii şi cu întreaga omenire; şi pentru asta trebuia să am la dispoziţie măcar un om existent în realitate. La Anton Antonîci trebuia să mă duc marţea (ziua lui de primire) şi, prin urmare, necesitatea de a mă îmbrăţişa cu toată omenirea trebuia să mi-o programez marţea. Locuia acest Anton Antonîci lîngă Cinci Colţuri, la etajul al treilea, în patru cămăruţe scunde şi una mai mică decît alta, care arătau cît se poate de economic şi gălbui. Avea în casă două fete şi pe mătuşa lor care turna ceaiul. Fetele, - una avea treisprezece ani şi cealaltă paisprezece, amîndouă cîrne - mă făceau să mă fîstîcesc teribil pentru că şuşoteau mereu între ele şi rîdeau. De obicei, stăpînul casei stătea în biroul lui pe o canapea de piele, în faţa unei mese cu vreun musafir cărunt, funcţionar din departamentul nostru sau chiar din alt departament. Niciodată n-am văzut mai mult de doi-trei vizitatori, întotdeauna aceiaşi. Discutau despre accize, despre tîrguielile din Senat, de leafă, de avansări, de excelenţa sa, despre mijloacele de a te face plăcut etc. etc. Aveam răbdarea să stau ca prostul lîngă aceşti inşi cîte patru ore la rînd, neîndrăznind şi neştiind cum să aduc şi eu vorba de ceva. Mă tîmpeam, mă luau sudorile de cîteva ori, îmi dădea tîrcoale damblaua; dar asta era

bine şi cu folos. Întorcîndu-mă acasă, amînam pentru cîtva timp dorinţa mea de a mă îmbrăţişa cu întreaga omenire.

De altminteri, mai aveam un fel de cunoscut, pe unul Simonov, fost coleg de şcoală. În fapt, aveam mulţi colegi de şcoală la Petersburg, dar nu făceam gaşcă şi chiar încetasem să mă salut cu ei pe stradă. Poate că mă mutasem cu serviciul la un alt departament tocmai ca să nu fiu la un loc cu ei şi s-o rup deodată cu copilăria pe care o uram. Blestemată fie şcoala asta, blestemaţi fie anii ăştia de ocnă! Într-un cuvînt, de îndată ce-am scăpat în libertate, m-am despărţit de colegi. Mai rămăseseră doi-trei inşi cu care mă salutam întîlnindu-i. Printre aceştia se număra şi Simonov, care în şcoală nu se remarca prin nimic, era timid şi şters, dar eu observasem la el o anumită independenţă de caracter şi chiar cinste. Nu cred nici să fi fost foarte mărginit. Mi-am petrecut cu el clipe destul de luminoase, care, însă, nu au ţinut mult şi s-au cufundat dintr-o dată în ceaţă. După cît se pare, pe el aceste amintiri îl stinghereau şi, probabil, se temea ca nu cumva să revin la tonul de altădată. Bănuiam că nu mă putea suferi, dar, nefiind sigur de asta, îl vizitam totuşi.

Iată că o dată, într-o joi, nemaisuportîndu-mi singurătatea şi ştiind că joia uşa lui Anton Antonîci este închisă, mi-am adus aminte de Simonov. Urcînd la el, la etajul al treilea, mă gîndeam tocmai la faptul că îl fac pe

acest domn să se simtă penibil în prezența mea şi că nu merita să vin. Dar cum asemenea considerațiuni sfîrşeau întotdeauna prin a mă îmboldi, ca un făcut, să mă bag în situații ambigue, am intrat. Trecuse aproape un an de cînd nu-l mai văzusem pe Simonov.

III

Am întîlnit la el încă doi foşti colegi de şcoală. După cît se pare, discutau o chestie importantă. Nici unul dintre ei n-a dat vreo atenție sosirii mele, ceea ce chiar era ciudat, pentru că nu mă văzusem cu ei de mai mulți ani. Probabil mă considerau a fi ceva de felul unei muşte cît se poate de obişnuite. Cu atîta dispreț nici în şcoală nu fusesem tratat, deşi toți mă urau. Eu, desigur, înțelegeam că trebuie să mă disprețuiască acum pentru lipsa mea de succes în carieră şi pentru că decăzusem cam prea tare, umblam prost îmbrăcat şi altele - ceea ce în ochii lor alcătuia firma incapacității mele şi a prea puținei importanțe care trebuia să mi se acorde. Totuşi, nu m-aş fi aşteptat să fiu disprețuit în aşa hal. Simonov chiar s-a mirat de sosirea mea. Şi mai înainte parcă se mira întotdeauna de sosirea mea. Toate astea m-au intrigat; m-am aşezat şi, întrucîtva indispus, am început să trag cu urechea la discuția lor.

Era o discuție serioasă şi chiar înflăcărată despre o masă de adio, pe care aceşti domni intenționau s-o

organizeze chiar a doua zi, punînd mînă de la mînă, în cinstea unui alt coleg de-al lor, Zverkov, ofiţer care fusese mutat într-un fund de gubernie. Monsieur Zverkov mi-a fost şi mie tot timpul coleg de şcoală. Am început să-l urăsc mai abitir din cursul superior. În cursul inferior fusese doar un băieţel frumuşel, zvăpăiat, pe care îl iubeau toţi. De altfel, în cursul inferior, îl uram tocmai pentru că era băieţel frumuşel şi zvăpăiat. Învăţa întotdeauna permanent rău, tot mai rău dintr-o clasă într-alta; totuşi a ieşit cu bine din şcoală, pentru că avea protecţie. În ultimul lui an petrecut în şcoala noastră i-a picat o moştenire, două sute de suflete şi, întrucît noi eram săraci aproape cu toţii, se apucase chiar s-o facă pe fanfaronul faţă de noi. Era un tip vulgar la culme dar totuşi băiat bun chiar şi atunci cînd o făcea pe fanfaronul. La noi, în pofida formelor de cinste şi onoare exterioare, fantastice şi de paradă, toţi, cu excepţia cîtorva, chiar se dădeau bine pe lîngă Zverkov, cu atît mai mult, cu cît el o făcea pe fanfaronul. Şi n-o făcea pe grozavul pentru că ar fi avut cine ştie ce folos din asta, ci doar aşa, pentru că era un om favorizat de darurile naturii. Pe deasupra, nu ştiu de ce, printre noi se înrădăcinase convingerea că Zverkov este specialist în materie de ingeniozitate şi bune maniere. Mai ales această ultimă calitate mă scotea din sărite. Uram sunetul vocii lui, strident, de ins care nu se îndoia cîtuşi de puţin de sine, faptul că-şi diviniza propriile

spirite, care-i ieşeau îngrozitor de stupide, deşi avea limba ascuţită; îi uram faţa frumoasă dar nătîngă (pe care, de altfel, aş fi dat-o bucuros pe a mea, *deşteaptă*) şi comportamentul degajat, de ofiţer din deceniul al cincilea. Îl uram pentru că ne povestea despre viitoarele lui succese la femei (n-avea curajul să înceapă a avea de-a face cu femeile fără să aibă epoleţi de ofiţer pe umeri şi îi aştepta cu nerăbdare) şi despre faptul că o va ţine lanţ cu duelurile. Îmi amintesc că eu, care tăceam întotdeauna, m-am luat din senin la harţă cu Zverkov cînd acesta, vorbind odată în timpul liber cu colegii despre viitoarele nebunii şi, întărîtîndu-se, în cele din urmă, ca un căţel la soare, ne-a declarat că pe nici o fată din satul lui n-o va trece cu vederea, că asta e *droit de la seigneur*[2], iar pe ţărani, dacă vor îndrăzni să protesteze, îi va biciui şi le va dubla dijma tuturor canaliilor bărboase. Mitocanii noştri aplaudau, iar eu nu m-am luat la harţă cu el fiindcă mi-ar fi fost milă de fete şi de taţii lor, ci pur şi simplu pentru că aplauzele le primea un om de tot nimicul. Atunci l-am dat gata dar Zverkov, deşi era tîmpit, era vesel şi obraznic şi de aceea a scăpat cu rîsul, aşa că, la drept vorbind, nu prea l-am dat gata: rîsul a rămas de partea lui. Pe urmă m-a mai răzbit de cîteva ori, dar fără ciudă,

---

[2] Dreptul primei nopţi (fr.).

ci cumva în glumă, în treacăt, rîzînd. Răutăcios şi dispreţuitor, eu nu-i răspundeam. După absolvire a încercat parcă să facă un gest de apropiere; eu nu m-am împotrivit prea tare, pentru că mă sinţeam măgulit; însă curînd ne-am despărţit prin forţa împrejurărilor. După aceea am auzit de succesele lui de cazarmă, de *chefurile* lui. Mai tîrziu s-au făcut auzite alte zvonuri, cum că are *succes* în carieră. pe stradă nu schiţa nici un gest de salut cînd mă vedea şi bănuiam că se teme ca nu cumva să se compromită, salutîndu-se cu o persoană atît de lipsită de importanţă, ca mine. L-am văzut o dată şi la teatru, într-o lojă din rîndul al treilea, purtînd de-acum galoane de ofiţer superior. Se fîţîia şi se tot frîngea din şale în faţa fiicelor unui general ramolit. În vreo trei ani se dărîmase foarte tare, deşi continua să fie destul de frumos şi agil; se fleşcăise, începuse să se îngraşe şi se vedea că pe la treizeci de ani se va buhăi de-a binelea. Deci, în cinstea acestui Zverkov, care părăsea în sfîrşit oraşul, colegii noştri voiau să dea o masă. În decursul acestor trei ani ţinuseră permanent legătura cu el, deş: în sinea lor, sînt sigur de asta, nu se simţeau pe picior de egalitate .cu el.

Dintre cei doi musafiri ai lui Simonov, unul era Ferficikin, neamţ din Rusia, mic de statură, cu mutră de maimuţoi, un prost care rîdea mai mult decît toţi, cel mai înverşunat duşman al meu încă din clasele inferioare, -

ticălos, impertinent, fanfaron, care se prefăcea a fi ambiția întruchipată, cu toate că, desigur, era un laş în sufletul lui. Era unul dintre admiratorii lui Zverkov care cochetau cu el din interes şi împrumutau adesea bani de la el. Celălalt musafir al lui Simonov, Trudoliubov, era o persoană ştearsă, lucra în armată, era înalt, cu o fizionomie rece, destul de cinstit, dar gata să se ploconească în fața oricărui succes şi capabil să-şi dea cu părerea numai în privința avansărilor. Era un fel de rudă de departe cu Zverkov şi asta - ce prostie! - îi conferea printre noi o oarecare importanță. Tot timpul pe mine mă considerase un nimic; mă trata nu tocmai politicos, totuşi acceptabil.

- Deci, dacă punem cîte şapte ruble, zise Trudoliubov, sîntem trei, aşa că se-adună douăzeci şi una de ruble şi putem mînca bine. Desigur, Zverkov nu plăteşte.

- Se-nțelege, doar e invitatul nostru, hotărî Simonov.

- Chiar vă închipuiți, interveni Ferficikin, înfumurat şi înfierbîntat, ca un lacheu impertinent, care se laudă cu stelele de general ale stăpînului său, chiar vă închipuiți că Zverkov o să ne lase numai pe noi să plătim? Din delicatețe o să accepte, dar pe urmă o să pună la bătaie *o juma' de duzină.*

- Lasă, o juma' de duzină e prea mult pentru patru inşi, observă Truboliubov, remarcînd numai jumătatea de

duzină.

- Deci, trei, cu Zverkov - patru, douăzeci şi una de ruble, la Hôtel de Paris, mîine, la ora cinci, conchise definitiv Simonov, care fusese ales organizator.

- Cum douăzeci şi una? am spus eu cu o oarecare emoţie, pesemne chiar simţindu-mă jignit. Socotindu-mă şi pe mine, sînt douăzeci şi opt de ruble, nu douăzeci şi una.

Mi s-a părut că, oferindu-mă subit şi pe neaşteptate, le voi face o surpriză plăcută, că îi voi da gata dintr-o lovitură şi-i voi face să mă privească cu respect.

- Cum, vrei şi d-ta? observă nemulţumit Simonov, evitînd parcă să mă privească. Mă ştia ca pe-un cal breaz.

Eram înfuriat pentru că mă ştia ca pe-un cal breaz.

- De ce nu? Mi se pare că şi eu îi sînt coleg şi chiar mă simt jignit că m-aţi ocolit, am început eu să clocotesc din nou.

- De unde era să te găsim? interveni, grosolan, Ferficikin.

- D-ta nu te-ai avut niciodată bine cu Zverkov, adăugă Trudoliubov, încruntîndu-se.

Însă eu mă ambalasem deja şi nu mai voiam să cedez.

- Cred că nimeni n-are dreptul să judece relațiile dintre noi, replicai eu cu un tremur în glas, ca şi cum Dumnezeu ştie ce s-ar fi întîmplat. Poate că vreau acum să particip tocmai pentru că înainte nu m-am avut bine cu el.

- Cine să te mai înțeleagă... cu sentimentele astea înălțătoare, rîse Trudoliubov.

- O să te trecem pe listă, hotărî Simonov, adresîndu-mi-se. Deci, pe mîine la ora cinci, la Hôtel de Paris; vezi să nu încurci ceva.

- Banii! dădu să zică Ferficikin cu jumătate de gură, făcîndu-i lui Simonov semn din cap spre mine, dar amuți pentru că pînă şi Simonov se fîstîcise.

- Gata, spuse Trudoliubov, ridicîndu-se. Dacă ține atît de mult la asta, n-are decît să vină.

- Păi avem cercul nostru, amical, se oțărî Ferficikin, punînd şi el mîna pe pălărie. Doar nu-i o întrunire oficială. Poate că nu dorim deloc să fii şi d-ta printre noi...

Plecară; ieşind, Ferficikin nici măcar nu mă salută, Trudoliubov schiță doar un gest cu capul, fără să mă privească. Simonov, cu care rămăsesem între patru ochi, era cuprins de o nedumerire înciudată şi mă privea cam straniu. Nu se aşeza şi nu mă poftea să iau loc.

- Hm... da... pe mîine. Banii mi-i dai acum? Asta ca să fiu sigur, îngăimă el jenat.

Am roşit; dar, roşind, mi-am adus aminte că, din timpuri imemoriale, îi datoram lui Simonov cincisprezece ruble, de care nu uitasem niciodată, dar nici nu i le restituisem.

- Fii şi d-ta de acord, Simonov, că, venind aici, nu puteam şti... şi îmi pare foarte rău că am uitat.

- Bine, bine, e totuna. O să plăteşti mîine la masă. Voiam numai să ştiu... Te rog...

Îşi înghiţi vorba şi începu să se plimbe şi mai înciudat prin cameră. Păşind, începu să se oprească în călcîie, bătînd tare din tălpi.

- Te reţin cumva? l-am întrebat eu după o tăcere de două minute.

- O nu! a tresărit el subit. Adică, la drept vorbind, da. Vezi d-ta, ar trebui să trec... Aici, aproape... adăugă el pe ton de scuză, întrucîtva jenat.

- Ah, Dumnezeule! De ce nu spui! am exclamat eu, luîndu-mi cascheta cu un aer surprinzător de degajat, cine ştie de unde venit.

- Păi nu-i departe... Doi paşi... repetă Simonov, conducîndu-mă pînă în vestibul cu un aer agitat, care nu i se potrivea deloc. Deci, rămîne pe mîine, la ora cinci fix! îmi strigă el din urmă pe scară: era tare bucuros că mă vede plecat. Eu turbam de furie.

- Naiba, naiba m-a pus să mă bag! scrîşneam din dinţi, mergînd pe stradă. Să-i fac plăcere ticălosului,

porcuşorului de Zverkov! Desigur, nu trebuie să mă duc; desigur, mă doare în cot; ce, am vreo legătură cu el? Chiar mîine îl anunţ pe Simonov printr-un curier...

Însă turbam tocmai din cauză că ştiam precis că mă voi duce, că în ciuda lor mă voi duce; cu cît va fi mai lipsit de tact şi mai indecent, cu atît mai mult voi avea chef să mă duc.

Şi chiar aveam un motiv real să nu mă duc: lipsa banilor. N-aveam în casă decît nouă ruble mari şi late. Însă şapte din ele erau simbria pe care trebuia să i-o dau tot mîine lui Apollon, servitorul meu, care stătea la mine cu şapte ruble pe lună şi mîncarea lui.

Ţinînd cont de firea lui Apollon, îmi era imposibil să nu-i dau banii. Însă despre această canalie, despre această ciumă a mea, voi vorbi ceva mai tîrziu.

De altminteri, ştiam că n-o să-i dau banii şi că o să mă duc neapărat la petrecere.

În noaptea aceea am avut visele cele mai dezgustătoare cu putinţă. Nici nu-i de-a mirării: toată seara m-au înghesuit amintiri din anii de ocnă pe care mi i-am mîncat în şcoală, amintiri de care nu mă puteam nicidecum descotorosi. Îmi făcuseră vînt în această şcoală nişte rude îndepărtate de care depindeam şi de care, pe urmă, n-am mai auzit niciodată, - eram un orfan sătul deja pînă-n gît de mustrările lor, începusem deja să gîndesc, tăceam şi mă uitam împrejur ca o sălbăticiune. Colegii

m-au luat de la început în primire cu batjocuri răutăcioase şi nemiloase pentru că nu semănam cu nici unul dintre ei. Dar eu nu puteam suporta batjocurile; nu mă puteam obişnui cu ei la fel de uşor cum se obişnuiau ei unii cu alţii. Am început să-i urăsc din prima clipă şi m-am izolat de ei într-o mîndrie temătoare, rănită şi excesivă. Grobianismul lor mă revolta. Ei rîdeau cu cinism de chipul meu, de silueta mea neîndemînatică; şi cînd te gîndeşti ce feţe imbecile aveau! În şcoala noastră expresiile feţelor se imbecilizau şi degenerau într-un mod cumva special. Peste cîţiva ani ţi-era şi scîrbă să te uiţi la ei. Încă de pe la şaisprezece ani mă minunam privindu-i; încă de pe atunci mă lăsau perplex modul lor meschin de gîndire, prostiile cu care se ocupau, tîmpenia jocurilor şi a discuţiilor. Nu înţelegeau atîtea lucruri necesare, nu se interesau de atîtea chestiuni impresionante, extraordinare, încît, fără să vreau, am ajuns să cred că-mi sînt inferiori. Nu vanitatea ofensată mă îndemna la asta şi, pentru numele lui Dumnezeu, nu care cumva să vă agăţaţi de mine cu expresii plate, care au ajuns să-mi facă greaţă, de tipul celei că „eu doar visam, pe cînd ei încă de pe atunci înţelegeau viaţa adevărată". Nu înţelegeau nimic, nici o viaţă adevărată şi jur că tocmai asta mă indigna cel mai mult la ei. Dimpotrivă, realitatea cea mai evidentă, cea mai bătătoare la ochi o percepeau fantastic de stupid şi încă de pe atunci învăţaseră să se ploconească numai

în fața succesului. Rîdeau cu cruzime, la modul cel mai rușinos cu putință, de tot ce era drept, dar înjosit și călcat în picioare. Rangul îl luau drept inteligență; la șaisprezece ani discutau deja despre locuri călduțe. Desigur, multe se explicau prin prostie, prin exemplele proaste care li se dăduseră permanent în copilărie și adolescență. Erau monstruos de perverși. Firește, și aici era mai multă aparență, mai mult cinism de paradă; firește; tinerețea și o anume candoare licăreau și-n ei, chiar de sub stratul gros de perversitate; însă nici candoarea lor nu era atrăgătoare și se manifesta într-un fel de golănie. Îi uram teribil, deși, poate, eram mai rău decît ei. Ei îmi plăteau cu aceeași monedă și nu-și ascundeau repulsia pe care mi-o nutreau. Dar nu rîvneam la dragostea lor; dimpotrivă, doream mereu să-i văd umiliți. Ca să mă descotorosesc de batjocurile lor am început într-adins să învăț cît mai bine și am ajuns printre fruntași. Asta i-a impresionat. Pe deasupra, încetul cu încetul, începuseră să înțeleagă că citeam cărți pe care ei nu le puteau citi și înțelegeam niște lucruri (neincluse în programa cursului nostru special) de care ei nici auziseră. Se uitau ciudat și în batjocură la mine, dar, din punct de vedere moral, îmi acceptau superioritatea, mai ales că și profesorii mă remarcaseră în această privință. Batjocurile au încetat, dar a rămas ostilitatea și între noi s-au instaurat relații reci, încordate. Spre sfîrșit eu însumi n-am mai rezistat:

o dată cu trecerea anilor lua amploare în mine nevoia de oameni, de prieteni. Am încercat să încep a mă apropia de ei; dar mereu această apropiere ieşea nefirească, aşa că se sfîrşea de la sine, fără nici un rezultat. Am avut odată chiar un prieten. Dar de-acum eram despot în suflet; voiam să am o putere nelimitată asupra sufletului lui; voiam să-i insuflu dispreţul faţă de mediul înconjurător; i-am pretins s-o rupă, arogant şi definitiv, cu acest mediu. L-am speriat cu prietenia mea pătimaşă; îl făceam să plîngă, să se cutremure de convulsii; avea un suflet naiv, care se dăruia cu uşurinţă; dar după ce mi s-a dăruit cu totul, am ajuns imediat să-l urăsc şi l-am respins ca şi cum n-aş fi avut nevoie de el decît ca să repurtez victoria asupra lui, decît ca să mi-l fac vasal. Însă nu-i puteam birui pe toţi; nici prietenul meu nu semăna cu vreunul dintre ceilalţi şi era o excepţie rarisimă. Primul pas pe care l-am făcut după ieşirea din şcoală a fost că am renunţat la cariera specială căreia îi fusesem destinat, ca să rup astfel toate legăturile, să blestem trecutul şi să-l înmormîntez... Şi după toate astea, naiba ştie de ce m-am mai dus la Simonov!

În zori, am sărit din pat, am sărit cu un fel de emoţie, ca şi cum toate astea vor începe imediat să se săvîrşească. Însă aveam impresia că începe şi că neapărat va începe în ziua aceea o schimbare radicală în viaţa mea. Poate din lipsă de obişnuinţă, însă toată viaţa

mi s-a părut că, odată cu orice eveniment exterior, cît de neînsemnat, imediat va începe o schimbare radicală în viața mea. De altfel, ca de obicei, am plecat la slujbă, însă am șters-o acasă cu două ore mai devreme, ca să mă pregătesc. Principalul e, îmi ziceam eu, să nu ajung primul, ca nu cumva să creadă că m-am bucurat peste măsură. Dar asemenea lucruri principale erau cu miile și toate mă tulburau pînă la sleire. Mi-am lustruit încă o dată cizmele, cu mîna mea; pentru nimic în lume Apollon nu mi le-ar fi lustruit de două ori în aceeași zi, găsind că nu-i un obicei bun. Le-am lustruit furînd periile din vestibul, ca să nu mă vadă Apollon și să nu înceapă pe urmă să mă disprețuiască. Apoi mi-am examinat amănunțit hainele și am găsit că toate erau vechi, uzate, ponosite. Tunica era într-adevăr în regulă, dar nu mă puteam duce cu tunica la petrecere. Mai grav era că pe pantaloni, chiar în genunchi, aveam o pată mare și galbenă. Presimțeam că această pată, singură, mă va frustra de nouă zecimi din demnitatea mea. Știam și că e foarte meschin să gîndesc astfel. „Dar acum nu-i vreme de gîndit; de-acum începe realitatea", îmi ziceam eu, pierzîndu-mi curajul. Știam foarte bine și că exagerez monstruos toate aceste fleacuri; dar altfel nu puteam: nu mai eram stăpîn pe mine, mă apucaseră frigurile. Cu disperare îmi imaginam cît de sus și cu cîtă răceală mă va întîmpina acest „ticălos" de Zverkov; cu cît dispreț tîmp și irezistibil se va

uita la mine tontul de Trudoliubov; cît de spurcat şi impertinent va chicoti pe seama mea rîma de Ferficikin, ca să-i facă pe plac lui Zverkov; cît de bine va pricepe totul Simonov în sinea lui şi cît mă va dispreţui pe urmă pentru josnicia vanităţii şi laşităţii mele; şi mai ales, cît de mizerabil va fi totul, cît de *neliterar* şi banal. Desigur, ar fi fost mai bine să nu plec nicăieri. Dar tocmai ăsta era lucrul cel mai puţin posibil: dacă mă trage aţa undeva, apoi nu mă las pînă nu mă bag pînă peste cap. M-aş fi tachinat apoi toată viaţa: „Asta-i, ţi s-a făcut frică, ţi s-a făcut frică de *realitate*, ţi s-a făcut frică!". Dimpotrivă, ţineam morţiş să le demonstrez acestor „gunoaie" că nu-s deloc laş, aşa cum singur mă consider. Mai mult chiar, cuprins de cel mai puternic paroxism de febrilitate laşă, visam să birui, să înving, să-i captivez, să-i fac să mă iubească măcar pentru „măreţia gîndurilor şi incontestabila inteligenţă". Îl vor părăsi pe Zverkov, acesta va sta deoparte tăcut şi ruşinat, iar eu îl voi strivi pe Zverkov. Apoi, poate, o să mă împac, o să beau şi o să-l iau la *per tu*; însă cel mai rău şi jignitor pentru mine era că ştiam foarte bine şi cu siguranţă că, în fond, n-am nevoie de toate astea, că, în fond, nu ţin cîtuşi de puţin să-i strivesc, să-i înving, să-i captivez şi că pentru tot acest rezultat, dacă l-aş obţine, eu aş fi primul care n-ar da o para chioară. O, cum îl rugam pe Dumnezeu să treacă mai iute ziua aceea! Cuprins de o tristeţe imposibil

de exprimat, mă apropiam de fereastră, deschideam oberlichtul şi scrutam ceața tulbure a lapoviței care cernea din cer...

În sfîrşit, rabla mea de ceas de perete hîrşîi ora cinci. Mi-am înşfăcat cascheta şi, străduindu-mă să nu-l privesc pe Apollon, - care de dimineață tot aştepta să-i dau simbria dar, din mîndrie, nu voia să aducă vorba el mai întîi - am trecut pe lîngă el, am ieşit pe uşă şi cu o birjă, luată într-adins pe ultima monedă de cincizeci de copeici, am tras ca boierul la Hôtel de Paris.

IV

Încă din ajun ştiam că voi ajunge primul. Dar acum nu asta avea importanță.

Nu numai că nu sosise nici unul dintre ei, dar de-abia am găsit separeul nostru. Masa încă nu era aranjată. Ce să însemne asta? După multe întrebări, am reuşit, în sfîrşit, să aflu, de la servitori că masa era comandată pentru ora şase, nu pentru cinci. Aşa mi s-a confirmat şi la bufet. Mi-era chiar şi ruşine să întreb. Nu era decît cinci şi douăzeci şi cinci. Dacă schimbaseră ora, se cuvenea, în orice caz, să mă înştiințeze; pentru asta există seviciul poştal prin curieri, nu ca să mă facă „de ruşine" în proprii mei ochi şi... chiar ai servitorilor. M-am aşezat; un servitor a început să facă mezamplasul; în prezența lui am început parcă să mă simt şi mai ofensat.

La ora şase, afară de lămpile aprinse, în separeu au fost aduse lumînări. Totuşi, servitorul nu se gîndise să le aducă imediat după sosirea mea. În separeul de-alături dejunau, la mese diferite, doi clienţi posomorîţi, morocănoşi şi tăcuţi. Într-unul din separeurile îndepărtate era zarvă mare: inşii de-acolo chiar ţipau; se-auzeau hohotele unei cete întregi de petrecăreţi; răzbăteau nişte guiţături franţuzeşti oribile: erau şi doamne la dineu. Într-un cuvînt, mi-era tare scîrbă. Rar mi-a fost dat să trec prin momente mai oribile, aşa că, la şase fix, cînd şi-au făcut apariţia toţi trei, în prima clipă chiar m-am bucurat de venirea lor, ca şi cum ar fi fost cine ştie ce eliberatori şi era cît pe ce să uit că trebuie s-o fac pe supăratul.

Zverkov intră înaintea celorlalţi, făcînd-o, pare-mi-se, pe conducătorul grupului. Şi el şi ceilalţi doi rîdeau; dar văzîndu-mă, Zverkov îşi luă o înfăţişare plină de importanţă, veni spre mine fără grabă, îndoindu-se puţin din talie, parcă făcînd pe cochetul şi îmi întinse mîna cu drag, adică nu cu cine ştie ce drag, ci cu o politeţe precaută, ca de general, de parcă, întinzîndu-mi mîna, se apăra de ceva. Eu, dimpotrivă, îmi închipuisem că de îndată ce va intra va izbucni în rîsul lui de altădată, subţire şi ascuţit şi că, de la primele cuvinte, îşi va pune la bătaie glumele şi spiritele lui nesărate. Pentru acestea mă pregătisem din ajun, dar nu mă aşteptam din partea lui la atîta condescendenţă superioară. Prin urmare, se

considera acum infinit mai presus decît mine în toate privințele? Dacă n-ar vrea decît să mă jignească cu această atitudine de general, îmi ziceam, asta încă n-ar fi nimic, l-aş scuipa eu mai pe urmă în obraz. Dar dacă într-adevăr, fără nici o dorință de a mă jigni, şi-a făcut loc această idee în căpățîna lui de berbec, la modul serios, gîndindu-se că e infinit mai presus decît mine şi nu se poate uita la mine decît protector? Începusem deja să mă sufoc întrezărind această bănuială.

- Am aflat cu surprindere că ai dorit şi d-ta să fii alături de noi, începu el, sîsîind, şi şopotind, tărăgănînd cuvintele, ceea ce mai înainte nu făcea. Nu ştiu cum s-a făcut, dar nu ne-am întîlnit demult. Te fereşti de noi. Rău. Nu sîntem chiar atît de fioroşi cum îți închipuieşti d-ta. În orice caz, mă bucur să re-în-no-iesc...

Şi, neglijent, se întoarse ca să-şi pună pălăria pe pervaz.

- Aştepți de mult? mă întrebă Trudoliubov.

- Am venit la cinci fix, cum am stabilit ieri, răspunsei eu tare şi cu o iritare ce prevestea că voi exploda în curînd.

- Păi nu i-ai dat de ştire că am schimbat ora? întrebă Trudoliubov răsucindu-se spre Simonov.

- Nu i-am dat. Am uitat, îi răspunse acesta, însă fără cea mai mică părere de rău şi, fără să se scuze măcar față de mine, se duse să comande antreurile.

- Deci bietul de d-ta stai aici de-o oră! exclamă în zeflemea Zverkov, pentru că, după cît îl ducea pe el mintea, situația trebuia să fie într-adevăr foarte comică. După el, cu vocea lui ticăloşică, zglobie ca de cățeluş, izbucni în rîs nemernicul de Ferficikin. Şi lui i se păruse tare comică şi jenantă situația mea.

- Nu-i nimic de rîs! am strigat eu la Ferficikin, tot mai iritat. Alții sînt vinovați, nu eu! Cineva n-a crezut de cuviință că trebuie să-mi dea de ştire. Asta-i, asta-i... o neghiobie.

- Nu-i doar o neghiobie, ci chiar mai mult, bombăni Trudoliubov, luîndu-mi cu naivitate apărarea. Eşti prea îngăduitor. A fost curată lipsă de politețe. Desigur, neintenționată. Şi Simonov cum de... hm!

- Dacă mi-ar fi făcut mie chestia asta, observă Ferficikin, eu aş fi...

- Ai fi comandat ceva, îl întrerupse Zverkov, ori ai fi mîncat fără să ne mai aştepți.

- Fiți de acord că aş fi putut proceda aşa fără să cer nimănui permisiunea, i-o retezai eu. Dacă am aşteptat e pentru că...

- Să luăm loc, domnilor, strigă Simonov care tocmai intrase. Totul e gata. De şampanie răspund personal, e frapată excelent... Păi nu-ți ştiam adresa, de unde era să te iau? se răsuci el spre mine, însă iarăşi parcă fără să mă privească. Probabil, avea ceva împotriva

mea. Nu-i exclus să se fi răzgîndit după discuția din ajun.

S-au așezat cu toții; am luat și eu loc. Masa era rotundă. În stînga mea stătea Trudoliubov, în dreapta era Simonov. Zverkov s-a așezat vizavi; Ferficikin - lîngă el, între Zverkov și Trudoliubov.

- Ia spu-u-ne, ești... la un departament? continuă Zverkov să se ocupe de mine. Văzîndu-mă jenat, își închipuia la modul serios că trebuie să mă îmbuneze și, ca să zic așa, să mă încurajeze. „O fi vrînd să arunc în el cu sticla", mi-am zis eu clocotind de furie. Neobișnuit fiind cu oamenii, mă iritam nefiresc de rapid.

- La biroul cutare, i-am răspuns cu vocea sacadată, uitîndu-mă în farfurie.

- Și... te aranjează? Ia spu-u-ne, ce te-a făcut să renunți la fosta slujbă?

- Faptul că am avut chef să scap de fosta slujbă, îi spusei eu, lungind de două ori mai mult cuvintele, aproape nemaifiind în stare să mă stăpînesc. Ferficikin pufni. Simonov mă privi ironic; Trudoliubov se opri din mîncat și se apucă să mă examineze curios.

Zverkov era șocat, dar nu voia să recunoască.

- A-a-așa, dar care ți-e retribuția?

- Care retribuție?

- Adică leafa?

- Văd că mă supui la un adevărat examen!

De altminteri, le-am spus pe loc cît cîștigam.

Roşisem îngrozitor.

- Cam puţin, observă Zverkov, dîndu-şi importanţă.

- Da, nu prea-ţi poţi permite să iei masa prin restaurante! adăugă Ferficikin cu impertinenţă.

- După mine, asta-i sărăcie sadea, observă serios Trudoliubov.

- Ce mult ai slăbit, ce mult te-ai schimbat... de atunci... adăugă Zverkov, deja fără venin şi cu un fel de compătimire obraznică, uitîndu-se cu atenţie la mine şi la costumul meu.

- Hai, ajungă-ţi cu fîstîceala! strigă, chicotind, Ferficikin.

- Stimate domn, află că nu mă fîstîceasc, explodai eu, în sfîrşit. Ascultă ce-ţi spun! Iau masa aici, la „restaurant", pe banii mei, ai mei, nu ai altuia, remarcă acest lucru, monsieur Ferficikin.

- Cu-um? Păi cine mănîncă pe banii altuia? Parcă ai vrea să zici... sări Ferficikin, roşind ca racul, privindu-mă furios drept în cohi.

- Uite a-aşa! i-am răspuns eu, simţind că am sărit peste cal. Şi cred că am putea avea o discuţie mai inteligentă.

- Mi se pare mie, sau ai de gînd să ne arăţi cît eşti de inteligent?

- Nu-ţi fă griji, asta ar fi cu totul de prisos.

- Ce-i asta, domnule, te-ai pus pe cotcodăcit? Nu cumva ți-ai ieşti din minți la leprartamentul d-tale?

- Ajunge, domnilor, ajunge! strigă autoritar Zverkov.

- Ce prostie! bombăni Simonov.

- Într-adevăr, e o prostie; ne-am adunat ca între prieteni ca să ne despărțim de un bun amic, care pleacă în voiaj, iar d-ta îți dai în petic, spuse cu grosolănie Trudoliubov, adresîndu-mi-se. Ieri te-ai invitat singur printre noi, aşa că fă bine şi nu ne tulbura armonia...

- Ajunge, ajunge, strigă Zverkov. Încetați, domnilor, aşa nu merge. Mai bine vă povestesc cum era cît pe ce să mă însor acum trei zile.

Şi, iată, a început o diatribă despre felul cum acest domn mai că nu se însurase acum trei zile. De fapt, de însurătoare n-a suflat o vorbă, în schimb în relatarea lui erau pomeniți la tot pasul generali, colonei şi chiar kameriunkeri, printre care s-ar fi putut crede că Zverkov era persoana cea mai importantă. Se iscară hohote încurajatoare de rîs; Ferficikin ajunsese chiar să chițcăie.

Toți mă ignorau, şedeam zdrobit şi distrus.

„Doamne, ce caut eu printre oamenii ăştia? îmi ziceam. Şi m-am expus în fața lor ca un prost! Totuşi, i-am permis cam multe lui Ferficikin. Gogomanii îşi închipuie că mi-au făcut o onoare, dîndu-mi un loc la masa lor şi nu înteleg că eu sînt cel care le face o

onoare, nu ei mie! „Ai slăbit! Costumul!" O, blestemații de pantaloni! Mai adineaori, Zerkov a remarcat pata galbenă de la genunchi... Ce mai! Chiar acum, în clipa asta, trebuie să mă ridic de la masă, să-mi iau pălăria şi să plec, fără să le spun o vorbă... Din dispreț! Iar mîîne n-au decît să mă provoace la duel. Ticăloşii. Doar n-o să-mi pară rău de şapte ruble! Plec imediat!..."

Fireşte că am rămas.

De ciudă, beam pahar după pahar cu vin de Bordeaux şi Xeres. Neobişnuit cu băutura, mă îmbătam repede şi, odată cu ameţeala, îmi creştea şi supărarea. Dintr-o dată mi-a venit chef să-i jignesc în modul cel mai obraznic cu putință şi de-abia apoi să plec. Să pîndesc o clipă prielnică şi să mă pun în adevărata mea lumină; pe urmă n-au decît să zică: e caraghios, dar deştept... şi... şi... într-un cuvînt, naiba să-i ia!

I-am învăluit, impertinent, într-o privire tulbure. Dar ei păreau să fi uitat cu totul de mine. *Ei* se distrau, făceau gălăgie, țipau, se veseleau. Vorbea mai mult Zverkov. Am început să trag cu urechea. Zverkov le povestea despre o doamnă superbă pe care, în sfîrşit, o făcuse să-i mărturisească direct că îl iubeşte (desigur, mințea ca un cal) şi că, în această afacere îl ajutase un prieten bun, prințişor, husarul Kolea, care are trei mii de suflete.

- Dar acest Kolea, care are trei mii de suflete, n-a

venit nicidecum aici ca să-şi ia rămas bun de la d-ta, am intervenit eu brusc în discuţie. Pentru cîteva clipe tăcuseră toţi.

- Te-ai şi îmbătat, binevoi, în sfîrşit, Trudoliubov să mă ia în seamă, uitîndu-se chiorîş şi dispreţuitor în direcţia mea. Tăcut, Zverkov mă examina ca pe o gînganie. Simonov turnă cît putu de repede şampanie.

Trudoliubov ridică paharul, urmat de toţi, cu excepţia mea.

- Să fii sănătos şi drum bun! îi strigă el lui Zverkov. Să bem, domnilor, pentru anii care au trecut, pentru viitorul nostru! Ura! Băură toţi şi săriră să-l sărute pe Zverkov. Eu nu m-am mişcat din loc; cupa plină rămase în faţa mea neîncepută.

- D-ta nu bei? urlă Trudoliubov, pierzîndu-şi răbdarea şi uitîndu-se ameninţător la mine.

- Vreau să ţin un speech din partea mea, separat... şi apoi o să beau, domnule Trudoliubov.

- Ce om infect şi răutăcios! bombăni Simonov.

Mi-am îndreptat şira spinării şi am luat cupa, pregătindu-mă febril pentru ceva neobişnuit şi încă neştiind nici eu ce anume voi spune.

- *Silence!* strigă Ferficikin. O să vedeţi îndată un munte de deşteptăciune! Zverkov aştepta foarte serios, înţelegînd despre ce-i vorba.

- Domnule locotenent Zverkov, am început eu, să

ştii că nu-mi place frazeologia, nu-mi plac vorbăreţii şi taliile cu corsete... Acesta-i primul punct, după care urmează cel de-al doilea.

Toţi începură să se agite foarte tare.

- Punctul al doilea: urăsc depravările şi pe depravaţi. Mai ales pe depravaţi!

- Punctul al treilea: îmi place adevărul, sinceritatea şi cinstea, continuai aproape maşinal pentru că începuse să mă ia cu frig de spaimă, neînţelegînd cum de pot spune aşa ceva... Îmi place gîndirea, monsieur Zverkov, îmi place adevărata colegialitate, pe picior de egalitate şi nu... hm... Îmi place... De altminteri, la ce bun? Şi beau în sănătatea d-tale, monsieur Zverkov, sedu-le pe cerkeze, împuşcă-i pe duşmanii patriei şi... şi... În sănătatea d-tale, monsieur Zverkov!

Zverkov se ridică de pe scaun, se înclină spre mine şi îmi spuse:

- Îţi mulţumesc foarte mult.

Era teribil de jignit şi chiar se făcuse palid la faţă.

- Ei, drăcie! zbieră Trudoliubov, trîntind cu pumnul în masă.

- Nu, pentru asta ar trebui să ia cîteva peste bot! ţipă Ferficikin.

- Afară cu el! bombăni Simonov.

- Domnilor, nici un cuvînt, nici un gest mai mult! strigă solemn Zverkov, curmînd indignarea unanimă. Vă

mulțumesc tuturor, însă voi fi în stare să-i dovedesc şi singur în ce măsură îi apreciez cuvintele.

· - Domnule Ferficikin, chiar mîine îmi vei da satisfacție pentru cuvintele pe care tocmai le-ai rostit! spusei eu tare, adresîndu-mă lui Ferficikin cu un aer plin de importanță.

- Mă provoci la duel? Voia d-tale, îmi răspunse acesta, dar, cu siguranță, eram atît de ridicol provocîndu-l, şi asta mi se potrivea atît de puțin, încît toți, pînă la urmă şi Ferficikin, se tăvăleau de rîs.

- Da, să-l dăm afară! E beat criță! spuse cu dezgust Trudoliubov.

- N-o să mi-o iert niciodată că l-am trecut pe listă! bombăni iar Simonov.

„Uite, acum ar fi cazul să le dau cu sticla în cap!” mi-am zis eu. Am luat o sticlă şi... mi-am umplut paharul.

„... Nu, mai bine rămîn pînă la capăt! îmi continuai eu gîndul. Ați fi bucuroşi, domnilor, dacă aş pleca. Nici în ruptul capului. În ciuda voastră o să stau şi o să beau pînă la capăt ca să vă dovedesc că nu vă acord nici cea mai mică importanță. Voi sta şi voi bea, pentru că aici e cîrciumă şi mi-am plătit intrarea. Voi sta şi voi bea pentru că vă socot nişte pioni, nişte pioni inexistenți. Voi sta şi voi bea... şi voi cînta dacă voi avea chef, da, voi cînta, pentru că am dreptul... să cînt... hm”.

Dar nu cîntam. Încercam doar să nu-l privesc pe

nici unul dintre ei; luam pozele cele mai independente cu putinţă şi aşteptam nerăbdător să vorbească ei *primii* cu mine. Dar, din păcate, nu-mi vorbeau. Şi ce mult aş fi vrut să mă împac cu ei în momentul acela! Ceasul bătu opt, în sfîrşit, nouă. Ei trecură de la masă pe canapea. Duseră acolo şi vinul. Zverkov se întinse pe canapea, punîndu-şi un picior pe masa rotundă. Făcuse într-adevăr cinste cu trei sticle. Fireşte, pe mine nu m-a invitat. Se aşezară cu toţi pe canapea, împrejurul lui. Îl ascultau aproape cu evlavie. Se vedea că îl iubeau. „Pentru ce? pentru ce?" mă întrebam în sinea mea. Din cînd în cînd punea pe ei stăpînire cîte un val de euforie beţivă şi se sărutau. Vorbeau despre Caucaz, despre ce înseamnă adevărata pasiune, despre *galbik*[3], despre slujbele bănoase, despre veniturile husarului Podharjevski, pe care nici unul nu-l cunoştea personal, şi se bucurau că are venituri atît de mari; despre neobişnuita frumuseţe şi graţie a contesei D., pe care, de asemenea, nici unul n-o văzuse vreodată; în sfîrşit, ajunseră să susţină că Shakespeare e nemuritor.

Zîmbeam cu dispreţ şi mă plimbam prin cealaltă jumătate a încăperii, de-a lungul peretelui opus canapelei, de la masă la sobă şi înapoi. Ţineau morţiş să le arăt că mă pot lipsi de conversaţia lor; totuşi, tropăiam în ciuda

[3] Joc de noroc.

lor şi bocăneam cu tocurile de la cizme. Dar totul era în zadar. *Dumnealor* nici nu mă luau în seamă. Am avut răbdarea să mă plimb aşa, prin faţa lor, de la ora opt pînă la ora unsprezece, pe acelaşi traseu: de la masă la sobă şi înapoi, de la sobă la masă. „Mă plimb pentru că aşa am chef şi nimeni nu-mi poate interzice". Servitorul care intra mereu în încăpare s-a oprit de cîteva ori, uitîndu-se lung la mine; din pricina deselor întoarceri, ameţisem; din cînd în cînd mi se părea că delirez. În decursul acestor trei ore mă trecuseră trei rînduri suucesive de sudori şi tot de trei ori mă uscasem. Din cînd în cînd, cu o durere profundă şi înveninată, îmi fulgera inima gîndul că vor trece zece ani, douăzeci de ani, patruzeci de ani şi eu, totuşi, chiar şi după patruzeci de ani, îmi voi aminti cu dezgust şi umilinţă aceste minute, care erau cele mai abjecte, mai ridicole şi mai îngrozitoare din viaţa mea. Era imposibil să mă înjosesc într-un mod mai nemernic şi mai de bună voie, înţelegeam foarte bine acest lucru, însă continuam să circul de la masă la sobă şi înapoi. „Ah, numai dacă aţi şti de ce sentimente şi gînduri sînt eu capabil şi cît sînt de cultivat!" mă gîndeam în anumite momente, adresîndu-mă mintal spre canapeaua pe care şedeau duşmanii mei. Însă duşmanii mei se comportau ca şi cum nici nu m-aş fi aflat în încăpere. O dată, o singură dată s-au răsucit spre mine, tocmai în momentul în care Zverkov a adus vorba despre Shakespeare şi eu, subit, am izbucnit

într-un hohot dispreţuitor de rîs. Am pufnit atît de ipocrit şi de mîrşav, încît şi-au întrerupt discuţia toţi deodată şi, tăcuţi, s-au uitat lung la mine vreo două minute, serioşi, fără să rîdă, urmărind cum eu umblu de-a lungul peretelui, de la masă la sobă şi *nu le dau nici o atenţie*. Dar nu s-a întîmplat nimic: n-au intrat în vorbă cu mine şi peste două minute mă lăsară iarăşi în plata Domnului. Bătu ora unsprezece.

- Domnilor, strigă Zverkov, ridicîndu-se de pe canapea, acum mergem toţi *acolo*!

- Evident, evident! ziseră şi ceilalţi.

M-am răsucit brusc spre Zverkov. Eram atît de frînt, de zdrobit, încît îmi venea să mă înjunghii, numai s-o sfîrşesc odată! Eram cuprins de febră; părul ud de transpiraţia care se uscase îmi rămăsese lipit de tîmple.

- Zverkov, te rog să mă ierţi! i-am spus eu cu voce tăioasă şi fermă. Ferficikin, şi d-ta să mă ierţi, iertaţi-mă toţi cei care sînteţi de faţă, pe toţi v-am jignit!

- Aha! Nu-ţi convine duelul! şuieră cu venin Ferficikin.

Am simţit un junghi ascuţit în inimă.

- Nu, nu de duel mi-e frică, Ferficikin! Sînt gata să mă duelez cu d-ta chiar mîine, dar după ce ne împăcăm. Chiar insist s-o facem şi nu mă poţi refuza. Vreau să-ţi dovedesc că nu mă tem de duel. D-ta o să tragi primul, iar eu o să-mi descarc pistolul în aer.

- Se ține de poante! observă Simonov.

- S-a țicnit, asta-i! își dădu cu părerea Trudoliubov.

- Lasă-mă odată să trec, mi te-ai proțăpit în drum!... Ce mai vrei? îmi răspunse cu dispreț Zverkov. Toți erau roșii la față de băutură; ochii le sticleau.

- Vreau să fim prieteni, Zverkov, te-am jignit, dar...

- M-ai jignit! D-ta! Pe mi-ine?! Află, stimate domn, că niciodată și în nici un fel de împrejurări, d-ta nu mă poți jigni *pe mine*!

- Și ajungă-ți, dă-te la o parte! îl susținu Trudoliubov. Să mergem!

- Olimpia e a mea, domnilor, să fim înțeleși! strigă Zverkov.

- Nu-ți contestăm dreptul! îi răspunseră ceilalți, rîzînd.

Rămăsesem făcut de ocară. Ceata ieși din separeu cu mare gălăgie, Trudoliubov începu un cîntec stupid. Simonov mai zăbovi o clipă ca să dea bacșiș servitorilor. Subit, l-am abordat.

- Simonov, dă-mi șase ruble! am spus eu, hotărît și disperat.

El mă privi peste măsură de mirat, cu o căutătură imbecilă. Era și el beat.

- Ce, și *acolo* vrei să vii cu noi?

- Da!

- N-am bani! mi-o trînti el, zîmbi cu dispreț şi dădu să iasă din încăpere.

- Simonov, am văzut că ai bani! De ce mă refuzi? Crezi că-s ticălos? Să nu cumva să mă refuzi: dacă ai şti, dacă ai şti pentru ce ți-i cer! De asta depinde totul, întreg viitorul, planurile mele...

Simonov scoase banii şi mai că nu mi-i aruncă.

- Ia-i, dacă chiar nu mai ştii ce-i ruşinea! spuse el şi fugi ca să-i ajungă din urmă pe ceilalți.

Am rămas singur pentru un moment. Dezordine, resturi de mîncare, un pahar spart pe duşumea, pete de vin vărsat, mucuri de țigări, mahmureală şi delir în creier, tristeți chinuitoare în inimă şi, în sfîrşit, lacheul care văzuse şi auzise tot şi acum, curios, mă privea drept în ochi...

- *Acolo*! am strigat eu. „Sau vor îngenunchea cu toții, îmbrățişîndu-mi picioarele şi cerşindu-mi prietenia sau... sau îi voi trage o scatoalcă lui Zverkov!".

V

- Deci, iată, în sfîrşit, ciocnirea cu realitatea, bîiguiam eu, coborînd valvîrtej scările. Acum, de bună seamă, nu mai e vorba de Papa, care părăseşte Roma şi pleacă în Brazilia; acum, de bună seamă, nu mai e vorba de balul de pe malul lacului Como!

„Eşti un ticălos, m-a fulgerat un gînd, dacă-ți rîzi

acum de asta!"

- Fie! am strigat, răspunzîndu-mi mie însumi. Dar de-acum s-a zis cu asta!

Ceilalți dispăruseră; dar era totuna; știam încotro o luaseră.

La scară stătea o trăsură singuratică, de noapte, cu birjarul îmbrăcat într-un suman de dimie, albit tot de fulgii apoși ai lapoviței, care continua să cearnă și părea chiar caldă. Noaptea era cețoasă și înăbușitoare. Călutul mărunțel, flocos, bălțat era și el troienit de zăpadă și tușea; asta mi-o amintesc foarte bine. M-am repezit spre sania aceea ordinară, dar de îndată ce mi-am pus piciorul ca să urc, amintirea felului în care Simonov îmi dăduse cele șase ruble m-a cosit și, ca un sac, m-am prăbușit în sanie.

- Nu! Am încă multe de făcut ca să-mi recapăt demnitatea! am strigat eu. Dar o să mi-o recapăt sau o să pier pe loc chiar în noaptea asta. Dă-i drumul!

Am pornit din loc. În capul meu se dezlănțui un adevărat vîrtej.

„N-or să cadă în genunchi ca să-mi cerșească prietenia. Ăsta-i un miraj, un miraj trivial, dezgustător, romantic și fantastic; e același bal de pe malul lacului Como. Și de aceea sînt *obligat* să-i plesnesc lui Zverkov o scatoalcă! Sînt obligat să-l plesnesc. Prin urmare, e clar: zbor acum ca să-i cîrpesc o scatoalcă."

- Mînă!

Birjarul smuci hăţurile.

„De cum intru, îl cîrpesc. Oare va fi nevoie, înainte de scatoalcă, să-i spun cîteva vorbe drept introducere? Nu. Intru şi îl plesnesc. Toţi vor şedea în salon pe scaune, iar el se va lăfăi pe canapea alături de Olimpia. Afurisita de Olimpia! Mi-a rîs o dată în nas şi m-a refuzat. O s-o înşfac pe Olimpia de păr, iar pe Zverkov de urechi! Nu, e mai bine să-l înhaţ de-o ureche şi, răsucindu-i urechea, să-l plimb prin toată camera. Poate că ceilalţi o să sară la bătaie şi o să-mi dea brînci afară. Chiar cu siguranţă aşa se va întîmpla. N-au decît! Totuşi, pentru prima oară, i-am cîrpit cuiva o scatoalcă; iniţiativa mi-a aparţinut; iar după legile onoarei asta-i totul, el va fi deja stigmatizat şi cu bătaia n-o să-şi poată spăla onoarea ştirbită de scatoalca mea; doar prin duel o va putea face. Va fi obligat să accepte duelul. Şi fie, n-au decît să mă bată. N-au decît, nemernicii! Cel mai tare o să mă snopească Trudoliubov: e foarte puternic; Ferficikin o să sară dintr-o parte şi, cu siguranţă, o să mă înşface de păr. Dar n-are decît! Ştiu ce mă aşteaptă. Căpăţînile lor de berbeci vor fi nevoite, în sfîrşit, să simtă în toate astea gustul tragicului! Cînd mă vor tîrî spre uşă, le voi striga că, de fapt, ei nu fac nici cît degetul meu cel mic."

- Mînă, birjar, mînă!

Acesta chiar tresări, pocnind din bici. Într-adevăr,

strigătul meu fusese tare sălbatic.

„În zori ne duelăm, asta-i sigur. Cu departamentul am terminat-o. Mai înainte, în loc de departament, Ferficikin a spus *leprartament*. Dar de unde să iau pistoalele? Fleacuri! Cer să mi se dea leafa cu anticipație și cumpăr. Dar praful de pușcă, dar gloanțele? Asta-i treaba secundantului. Și cum s-apuc să le fac pe toate astea pînă-n zori? Și unde am să-mi găsesc un secundant? Știu doar că n-am pe nimeni cunoscut... Fleacuri! strigai eu, întărîtîndu-mă și mai tare. Fleacuri! Primul om întîlnit pe stradă, dacă-l abordez, e obligat să-mi fie secundant, așa cum e obligat să-l scoată din apă pe unul care se îneacă. Trebuie să fie admise cazurile cele mai excentrice. Chiar și dacă pe directorul meu l-aș solicita mîine să-mi fie secundant, pînă și el - măcar din cavalerism - ar trebui să accepte și să păstreze secretul! Anton Antonîci..."

Problema e că, în chiar clipa aceea, mai clar și mai limpede decît oricine pe lume, eu însumi îmi dădeam seama de josnica absurditate a ipotezelor mele și de întreg reversul medaliei, însă...

- Mînă, birjar, mînă, potlogarule, mînă!

- Of, boierule! zise omul de la coada calului.

Deodată mă luă cu frig.

„Oare n-ar fi mai bine... n-ar fi oare mai bine... să mă duc chiar acum acasă? O, Dumnezeule! De ce, de ce

m-am agățat ieri de ideea dineului? Dar nu, e imposibil! Cum rămîne cu plimbarea de trei ore de la masă pînă la sobă? Nu, ei, ei şi nimeni altcíneva trebuie să-mi dea socoteală pentru plimbarea asta! Trebuie să spele această ruşine!"

- Mînă.

«Şi dacă or să mă ducă la secția de poliție? N-or să aibă curaj? S-ar teme de scandal. Dar ce-ar fi dacă, din dispreț, Zverkov va refuza duelul? Asta aşa va fi cu siguranță; dar atunci o să le demonstrez eu... În cazul ăsta, o să dau buzna în curtea poştei cînd va fi mîine gata de plecare, o să-l înşfac de picior, o să-i smulg mantaua de pe el cînd va urca în diligență. O să-mi înfig dinții în mîna lui, o să-l muşc. „Uitați-vă, oameni buni, în ce hal poate fi adus un om disperat!" N-are decît să mă lovească în cap, iar ceilalți din spate. O să strig ca să mă audă toată lumea: „Uitați-vă, oameni buni, cățelandrul ăsta pleacă la sedus tinere cerkeze avînd scuipatul meu pe bot!"

Desigur, după asta se va sfîrşi cu toate! Departamentul va dispărea de pe fața pămîntului. Voi fi arestat, judecat, dat afară din slujbă, băgat la închisoare, trimis în Siberia cu domiciliu forțat. Puțin îmi pasă! Peste cincisprezece ani voi veni la el în zdrențe ca un cerşetor, după ce voi fi eliberat din închisoare. Îl voi găsi undeva, într-un oraş reşedință de gubernie. Va fi căsătorit şi fericit.

Va avea o fată mărişoară... Îi voi spune: „Uită-te la mine, bestie! Uită-te la obrajii mei scofîlciţi, la zdrenţele astea! Am pierdut totul: cariera, fericirea, arta, ştiinţa, *femeia iubită* şi totul din pricina ta. Uite pistoalele. Am venit să-mi descarc pistolul şi... şi te iert". În clipa aceea aş trage în aer şi m-aş face nevăzut.»

Era cît pe ce să-mi dea lacrimile, deşi ştiam cu certitudine chiar în momentul acela că totul este din *Silvio* şi din *Mascarada* lui Lermontov. Şi deodată mi se făcu îngrozitor de ruşine, atît de ruşine, încît am oprit birja, am coborît din sanie şi m-am proţăpit în ninsoare, pe mijlocul străzii. Birjarul mă privea uimit şi ofta.

Ce era de făcut? Nici acolo nu mă puteam duce, pentru că ar fi ieşit o aiureală; nici nu puteam lăsa aşa lucrurile, pentru că şi din asta ar fi ieşit... „Doamne! Cum să las totul baltă! Mai ales după asemenea jignire! Nu! exclamai eu, sărind iarăşi în sanie. E o predestinare, o fatalitate!"

- Mînă, mînă într-acolo!

Şi, nerăbdător, l-am pocnit pe birjar cu pumnul în ceafă.

- Ce te-a apucat, de ce dai în mine? strigă ţărănuşul, şfichiuindu-şi, totuşi, mîrţoaga, încît aceasta începu să zvîrle din copitele dinapoi.

Lapoviţa îşi prăvălea din cer fulgii mari; m-am descoperit, nu-mi păsa de ea. Uitasem totul, fiindcă mă

hotărîsem definitiv să-i cîrpesc scatoalca şi simţeam cu groază că *negreşit acum*, acum se va întîmpla şi că incidentul *nu mai poate fi oprit de nici o putere din lume.* Felinare singuratice licăreau posomorîte prin pîcla lapoviţei, ca nişte făclii la o înmormîntare. Zăpada mi se băga sub manta, sub redingotă, sub cravată şi se topea acolo; nu trăgeam husa: oricum, şi fără asta, totul era pierdut! În sfîrşit, am ajuns. Parcă neştiind ce fac, am sărit din sanie, am urcat scările în fugă şi am început să bat în uşă cu pumnii şi picioarele. Mai ales picioarele îmi erau grozav de slăbite, din genunchi. Mi s-a deschis repede, ca şi cum s-ar fi ştiut că trebuie să vin. (Într-adevăr, Simonov anunţase că e posibil să mai vină unul, iar aici trebuia să fii anunţat şi, în general, să ţii cont de toate măsurile de precauţie. Era unul din „magazinele de modă" de pe atunci, care au fost demult exterminate de poliţie. Ziua era într-adevăr un magazin; iar seara, cei care aveau recomandaţie puteau veni în vizită.) Cu paşi repezi, am traversat prăvălia întunecoasă, intrînd în salonul pe care îl ştiam, unde nu ardea decît o lumînare, şi m-am oprit nedumerit: nu era nimeni.

- Unde-se ceilalţi? am întrebat la noroc.

Însă ei, desigur, apucaseră să plece pe la casele lor...

Dinaintea mea stătea o persoană, zîmbind prosteşte, chiar patroana, care mă cunoştea măcar cît de

cît. Peste un minut s-a deschis o uşă şi a mai intrat o persoană.

Fără să le acord nici o atenţie, umblam prin cameră şi, pare-mi-se, vorbeam singur. Eram parcă salvat de la moarte şi presimţeam acest lucru, cu bucurie, din toată fiinţa mea: i-aş fi cîrpit scatoalca, negreşit i-aş fi cîrpit-o! Dar acum ei nu mai sînt aici şi... totul a dispărut, totul s-a schimbat!... Mă uitam împrejur. Încă nu-mi puteam da seama de situaţie. Maşinal am privit-o pe fata de-abia intrată: dinaintea ochilor îmi licări o faţă proaspătă, tînără, puţin cam palidă, cu sprîncene drepte şi negre, cu o privire serioasă şi întrucîtva mirată. Asta mi-a plăcut imediat; aş fi urît-o dacă mi-ar fi zîmbit. Am început s-o examinez mai atent şi parcă cu efort: gîndurile încă nu mi se adunaseră la un loc. Ceva ingenuu şi blînd era întipărit pe acest chip, dar cumva bizar de serios. Sînt sigur că, prin asta, avea de pierdut aici şi din proştii aceia n-o remarcase nimeni. De altminteri, n-aş fi putut spune că-i o frumuseţe, deşi era înaltă, voinică, bine făcută. Îmbrăcămintea îi era extrem de simplă. Ceva mîrşav îmi dădu ghes: m-am dus direct spre ea...

M-am privit întîmplător în oglindă. Faţa mea răvăşită mi se păru teribil de respingătoare: palidă, rea, abjectă, cu părul vîlvoi. „N-are decît, mă bucur, mi-am zis, chiar mă bucur că o să mă găsească dezgustător; asta îmi face plăcere..."

VI

... Undeva, dincolo de peretele subţire, începu să hîrîie un ornic, de parcă l-ar fi strivit, l-ar fi sugrumat cineva. După un hîrîit nefiresc de lung, urmară nişte bătăi subţirele, nesuferite şi, nu ştiu cum, neaşteptat de repezi, - ca şi cum, deodată, i-ar fi luat-o cineva înainte. Era ora două. M-am dezmeticit, cu toate că nu dormisem, ci doar zăcusem într-un fel de semiuitare de sine.

În camera îngustă, mică şi scundă, în care aproape tot spaţiul era ocupat de un şifonier uriaş, pe lîngă care erau aruncate la întîmplare cutii de carton, cîrpe şi tot felul de boarfe, era aproape întuneric de tot. Mucul de lumînare de pe masa din capătul celălalt al încăperii era aproape stins, pîlpîia doar din cînd în cînd. Peste cîteva minute urma să se lase o beznă desăvîrşită.

Nu mi-a luat mult timp ca să-mi vin în fire; dintr-o dată, fără eforturi, mi-au revenit toate în minte, de parcă stătuseră la pîndă ca să se repeadă iarăşi la mine. De fapt, în însăşi starea mea de uitare rămăsese permanent un fel de punct, ce nu voia nicidecum să mi se şteargă din memorie, împrejurul căruia se roteau visările mele somnoroase. Ciudat, însă: ceea ce mi se întîmplase în ziua aceea, acum, după ce mă trezisem, mi se părea de domeniul trecutului îndepărtat, de care mă descotorosisem cu totul, şi încă de mult.

Aburii beţiei îmi rămăseseră în creier. Parcă

plutea ceva deasupra mea, mă atingea, mă ațîța şi mă îngrijora. Tristețea şi veninul fierbeau din nou, încercînd să iasă afară. Deodată, lîngă mine, am văzut doi ochi deschişi, care mă cercetau curioşi şi stăruitori. Privirea lor era de o indiferență rece, sumbră, parcă cu totul înstrăinată; era o privire grea.

Un gînd posac încolți în creierul meu şi-mi trecu pe tot trupul cu un fel de senzație scîrboasă, ca atunci cînd intri într-o subterană igrasioasă şi mucedă. Era cumva nefiresc că tocmai acum cei doi ochi se apucaseră să mă cerceteze. Mi-am amintit şi că, în decurs de două ore, nu schimbasem nici o vorbă cu această ființă: mai înainte, asta chiar îmi plăcuse, nici eu nu ştiu de ce. Acum însă, ca un păianjen, mi-a apărut în fața ochilor imaginea absurdă, dezgustătoare a desfrîului, care, fără dragoste, grosolan şi fără ruşine, începe de-a dreptul cu ceea ce încununează o iubire adevărată. Ne-am uitat mult timp unul la altul, dar ea nu-şi pleca ochii şi nu-şi schimba expresia privirii, încît, în cele din urmă, cine ştie de ce, m-am simțit înspăimîntat.

- Cum te cheamă? am întrebat sacadat, ca să termin mai repede.

- Liza, îmi spuse ea aproape în şoaptă, însă cumva duşmănos şi îşi feri ochii.

Am păstrat un moment de tăcere.

- Astăzi e o vreme... O lapoviță... mizerie! am zis

eu mai mult pentru sine, punîndu-mi posomorît mîna sub cap şi privind în tavan.

Ea nu-mi răspunse. Situaţia era urîtă.

- Eşti de-aici? am întrebat-o peste un minut, aproape cu năduf, răsucindu-mi puţin capul spre ea.

- Nu..

- De unde?

- Din Riga, zise ea fără chef.

- Nemţoaică?

- Rusoaică.

- Şi eşti de mult aici?

- Unde?

- În casa asta.

- De două săptămîni. Vorbea cu vocea din ce în ce mai întretăiată. Lumînarea se stinsese de tot; de-acum nu-i mai puteam desluşi trăsăturile feţei.

- Tată şi mamă ai?

- Da... nu... am.

- Unde-s?

- Acolo... la Riga.

- Cine-s?

- Aşa...

- Cum aşa? Cine-s, ce stare au?

- Tîrgoveţi.

- Pînă acum ai stat la dînşii?

- Da.

- Cîți ani ai?
- Douăzeci.
- Şi de ce ai plecat de-acasă?
- Aşa.

Acest *aşa* însemna: lasă-mă-n pace, mi-e greață. Am tăcut amîndoi.

Dumnezeu ştie de ce nu plecam. Eu însumi mă simteam tot mai îngrețoşat şi mai abătut. Imaginile întregii zile din ajun parcă de la sine, fără voia mea, începură să-mi revină haotic în minte. Brusc, mi-am amintit o scenă pe care o văzusem pe stradă, cînd, îngrijorat, mă grăbeam la slujbă.

- Astăzi, nişte oameni au scos un sicriu şi mai că nu l-au scăpat, am rostit eu dintr-o dată cu glas tare, aproape fără să vreau, neintenționînd cîtuşi de puțin să deschid discuția.
- Un sicriu?
- Da, pe Sennaia: l-au scos dintr-o pivniță.
- Dintr-o pivniță?
- Nu chiar din pivniță, dintr-un subsol... ştii... de jos... dintr-o casă deocheată... Era o murdărie peste tot... Coji de semințe, gunoaie... duhnea... oribil!

Tăcere.

- A fost o zi parşivă pentru înmormîntări! am început din nou, numai ca să nu tac.
- De ce să fie parşivă?

- Lapoviță, zloată... (Am căscat.)

- Totuna-i, spuse ea deodată, după cîteva clipe de tăcere.

- Nu, e-o mizerie... (Am căscat din nou.) Groparii au înjurat cu siguranță că-i uda lapovița. Iar în groapă precis băltea apa.

- De ce să băltească apa în groapă? întrebă cu un fel de curiozitate, dar vorbind mai grosolan și mai întretăiat decît pînă atunci. Brusc, începuse să mă întărîte.

- Cum să nu, apă, pe fund, de vreo șase *verșoci*. Aici, la Volkovo, nu-i chip să sapi vreo groapă uscată.

- De ce?

- Cum de ce? Locul e jilav. Peste tot e mlaștină. Morții sînt îngropați în baltă. Am văzut cu ochii mei... de multe ori...

(Nu văzusem niciodată, nici la Volkovo nu fusesem, auzisem doar din povestirile altora.)

- Oare chiar ți-etotuna dacă mori sau nu?

- De ce să mor? întrebă ea, parcă apărîndu-se.

- Cîndva tot o să mori la fel ca răposata de ieri. A fost tot... o domnișoară... A murit de oftică.

- Fata ar fi trebuit să moară la spital... (Asta o știe, mi-am zis, și n-a spus „domnișoară", ci „fată").

- Îi era datoare patroanei, am replicat eu, hazardîndu-mă tot mai mult în discuție, și a lucrat pentru

ea aproape pînă la sfîrşit, cu toate că era bolnavă de oftică. Vorbeau pe-acolo birjarii şi soldații, povesteau istoria asta. Precis că erau foşti cunoscuți de-ai ei. Rîdeau. Voiau să-i facă parastasul la o cîrciumă. (Şi aici am turnat multe minciuni.)

Tăcere, tăcere adîncă. Fata nici nu se clinti.

- Crezi că la spital e mai bine să mori?

- Nu-i totuna?... Şi de ce să mor? adăugă ea irirtată.

- Nu acum; dar mai tîrziu?

- Şi mai tîrziu...

- Ba bine că nu! Uite, acum eşti tînără, frumoasă, proaspătă - ăsta ți-e prețul. Însă dacă un an o să duci viața asta, o să te ofileşti...

- Peste un an?

- În orice caz, peste un an prețul o să-ți fie mai mic, am continuat eu cu bucurie răutăcioasă. O să pleci de-aici, la mai rău, în altă casă. Peste încă un an, o să treci altundeva, tot la mai rău, iar peste şapte ani o să ajungi în pivnița de pe Sennaia. Şi asta încă ar fi bine. Dar ghinionul tău ar fi dacă, pe lîngă asta, te-ar lovi vreo boală, să zicem că ți s-ar şubrezi pieptul... din cauza vreunei răceli sau din altă pricină. Cînd duci o viață ca asta, bolile lasă urme. Te-nhață şi nu te mai scapă din gheare. Nu-i mare lucru să mori.

- Bine, o să mor, îmi răspunse ea duşmănos de-a

dreptul şi se foi repede.

- Păi e păcat.

- De cine?

- De viaţă e păcat.

Tăcere.

- Ai avut un drăguţ?

- Ce-ţi foloseşte d-tale dacă-ţi spun?

- Doar nu te descos. Mie puţin îmi pasă. De ce te superi? Fireşte, se poate să fi avut şi tu necazurile tale. Ce mă priveşte pe mine? Nimic, îmi pare rău.

- De cine?

- De tine îmi pare rău.

- N-are rost... şopti ea abia auzit şi iarăşi se foi.

Imediat m-am simţit şi mai înciudat. Cum! Vorbesc atît de blînd şi ea...

- Şi ce crezi? Eşti pe drumul cel bun?

- Nu cred nimic.

- Rău că nu crezi. Dezmeticeşte-te cît nu-i prea tîrziu. Şi încă nu-i prea tîrziu. Eşti încă tînără, arăţi bine; ai putea îndrăgi pe cineva, să te măriţi, să fii fericită...

- Nu toate femeile măritate sînt fericite, mi-o reteză ea cu acelaşi ton repezit, grosolan.

- Nu toate, fireşte, dar tot li-i mai bine decît aici. Incomparabil mai bine. Şi cînd iubeşti poţi trăi şi fără fericire. Şi la necaz viaţa-i frumoasă, e bine să trăieşti pe lumea asta, oricum ţi-ar fi viaţa. Pe cînd aici n-ai parte

decît de... duhoare. Ptiu!

M-am întors scîrbit cu spatele; deja nu mai eram rece, făcînd-o pe moralistul. Începeam să simt cu adevărat cele spuse şi mă înfierbîntasem. De-acum rîvneam să-mi expun *ideile* sacre, la care, gîndindu-mă, îmi storsesem creierii în ungherul meu. Deodată se aprinsese ceva în mine, „apăruse" un scop.

- Nu te uita că sînt aici, nu judeca după mine. Poate am ajuns mai rău decît tine. De altfel, am intrat aici pentru că eram beat, m-am grăbit eu, totuşi, să mă justific. Pe deasupra, femeia nu trebuie să se ia după ce face bărbatul. E vorba de altceva; eu, chiar dacă mă scîrnăvesc şi mă murdăresc singur, măcar nu sînt sclavul nimănui; am venit, am plecat şi nu mai ştii de mine. Scutur murdăria şi-s iarăşi cel de dinainte. Pe cînd tu, de la bun început, eşti sclavă. Da, sclavă! Tu dai totul, toată libertatea ta. Şi pe urmă vei vrea să rupi aceste lanţuri, dar nu: or să se încolăcească şi mai strîns în jurul tău. Aşa-i afurisitul ăsta de lanţ. Îl ştiu eu. Altceva nici nu mai zic, că tot n-ai înţelege, dar ia spune-mi: nu-i aşa că i-ai ajuns datoare patroanei? Asta-i, vezi! am adăugat eu, deşi ea nu mi-a răspuns, ci mă asculta tăcută, încordîndu-şi întreaga fiinţă. Ăsta-i adevărul tău! N-o să scapi niciodată de datorii. Aşa se întîmplă întotdeauna. E ca şi cum ţi-ai vinde sufletul diavolului...

... Şi dacă vrei să ştii, eu... sînt, poate, la fel de

nenorocit ca tine şi dacă mă scufund în noroi, o fac tot de necaz. Doar mai beau oamenii cînd au necazuri; ei bine, şi eu tot din cauza necazului fac ce fac... Ia spune, ce lucru bun am făcut: eu şi cu tine ne-am... însoţit... mai adineaori şi tot timpul n-am lăsat să ne scape o vorbă, iar pe urmă, tu, ca o sălbatică, ai început să te uiţi la mine; iar eu - la tine. Asta înseamnă a face dragoste? Oare aşa ar trebui să se apropie un om de alt om? Asta-i curată necuviinţă, nimic mai mult!

- Da! mă susţinu ea tăios, în grabă.

Chiar m-a mirat repeziciunea acestui *da*. Deci, poate, şi ea avea în cap acelaşi gînd, cînd se uita la mine? Deci, şi ea e capabilă de unele gînduri?... „Drace, e interesant, avem *afinităţi*, mi-am zis eu, gata-gata să-mi frec mîinile de bucurie. De altfel, cum să nu dai gata un suflet atît de tînăr?..."

Cel mai mult mă atrăgea jocul.

Ea îşi întoarse capul lîngă mine şi, după cum mi se păru în întuneric, şi-l sprijini cu o mînă. Poate că se uita la mine. Îmi părea rău că nu-i puteam desluşi ochii. Îi auzeam respiraţia adîncă.

- De ce ai venit aici? am început cu un ton oarecum autoritar.

- Aşa...

- Păi e-atît de bine să trăieşti în casa părintească! E cald, nu-ţi cere nimeni socoteală; e cuibul tău.

- Şi dacă-i mai rău decît aici?

„Tonul trebuie să-l nimeresc, m-a fulgerat un gînd. Cu sentimentalismul cred că nu se poate face mare lucru."

De altfel, n-a fost decît o fulgerare. Jur că într-adevăr soarta fetei începuse să mă intereseze. Pe deasupra, eram relaxat şi bine dispus. Se ştie doar că potlogăria face lesne casă bună cu sentimentalismul.

- Cine vorbeşte! m-am grăbit eu să răspund. Totul e posibil. Uite, sînt sigur că te-a supărat careva şi că mai degrabă *alţii* sînt vinovaţi de tine decît tu faţă de ei. Istoria ta nu ţi-o ştiu deloc, dar sînt sigur că o fată ca tine nu nimereşte aici de bună voie...

- Cum adică „o fată ca mine"? şopti ea de-abia auzit, însă eu am auzit-o.

„Drace, văd că o măgulesc. Urît din partea mea. Ba nu, poate că-i bine..." Ea tăcea.

- Vezi tu, Liza, mă gîndesc la mine! Dacă aş fi avut o familie din copilărie, aş fi acum altfel decît sînt. Mă gîndesc des la asta. Căci, oricît de rău ar fi în familie, totuşi mama şi tata nu-ţi sînt duşmani, nu-ţi sînt străini. Ştii măcar că eşti la tine acasă. Eu am crescut fără familie; poate de-aceea am ajuns aşa... insensibil.

Am lăsat din nou o pauză.

„Cred că n-o să înţeleagă, îmi ziceam, de fapt, ar fi şi ridicul: doar îi fac morală!"

- Dacă aş fi tată şi aş avea o fiică, mi se pare că aş iubi-o mai mult decît pe băieți, zău aşa, am început pe ocolite, ca şi cum n-aş fi avut nici cea mai mică intenție s-o distrez. Recunosc că roşisem.

- Asta de ce?

Aha, deci mă ascultă!

- Aşa. Nu ştiu, Liza. Vezi tu: am cunoscut un tată, care era un om aspru, dar în fața fiică-sii stătea în genunchi, îi săruta mîinile şi picioarele, o sorbea din ochi, zău aşa. Ea dansează la o serată iar el stă cinci ore în picioare, fără să se mişte din loc, n-o slăbeşte din ochi. Era nebun după ea; asta o înțeleg. Ea noaptea oboseşte şi adoarme iar el se trezeşte şi se duce s-o sărute în somn şi să-i facă cruce. Umblă într-un gheroc jerpelit, e zgîrcit cu toți, iar ei îi cumpără de toate cu ultimii bani, îi face daruri scumpe şi se bucură dacă i-a plăcut cadoul. Întotdeauna tatăl ține mai mult la fiice decît la mama lor. Tare bine o mai duce cîte o fată acasă la ea! Cît despre mine, cred că, dacă aş avea o fată, nici n-aş mărita-o.

- Cum aşa? întrebă ea cu o umbră de rîs în voce.

- Aş fi gelos, zău. Cum, să-l sărute pe altul? Să-l iubească pe-un străin mai mult decît pe taică-său? Mi-ar fi greu să-mi imaginez aşa-ceva. Fireşte, astea-s prostii; fireşte, în cele din urmă, oricui îi vin mințile la cap. Dar eu, pare-mi-se, înainte de a o mărita, aş înnebuni de îngrijorare: pe toți pețitorii i-aş respinge. Şi totuşi, aş sfîrşi

prin a mărita-o cu cel pe care ea îl iubeşte. Ştii doar că cel pe care fata îl îndrăgeşte i se pare tatălui cel mai rău dintre toți. Asta aşa-i. Din cauza asta mult rău îşi fac unele familii.

- Mulți ar fi bucuroşi să-şi vîndă fiica, nu s-o mărite cu cinste! spuse ea dintr-o dată.

Aha, asta era!

- Asta se întîmplă, Liza, în familii blestemate, care nu ştiu nici de Dumnezeu, nici de dragoste, am urmat eu cu însuflețire. Şi unde dragoste nu e, nici judecată nu e. Există asemenea familii, e adevărat, dar nu despre ele vorbesc. Cred că în familia ta n-ai avut parte de bine, dacă spui asta. Poate că eşti cu adevărat nefericită. Hm... Toate astea se întîmplă mai cu seamă din cauza sărăciei.

- Adică la boieri o fi mai bine? Oamenii cinstiți trăiesc frumos şi în sărăcie.

- Hm... da. Se poate. Încă ceva, Liza: omului îi place să-şi cîntărească numai amărăciunea, iar fericirea nu şi-o cîntăreşte. Însă, dacă ar socoti-o cum trebuie, ar vedea că fericire există destulă pentru fiecare. Da, e bine într-o familie în care toate merg ca pe roate, dacă Dumnezeu o binecuvîntează, dacă soțul e un om cumsecade, care te iubeşte, te alintă şi stă lîngă tine! Cîteodată e bine chiar şi cînd o duci cu chiu cu vai, de fapt, unde nu există necazuri? Poate, dacă o să te măriți, *o să-ți dai seama singură*. În schimb, de pildă, dacă am

lua măcar prima perioadă de măritiş, cu cel pe care-l iubeşti; ah, de cîtă, de cîtă fericire ai parte cîteodată, chiar clipă de clipă! În primele luni chiar certurile dintre tine și soț se sfîrşesc frumos. Unele neveste, cu cît îşi iubesc mai mult bărbatul, cu atît mai mult caută ceartă. E adevărat, am cunoscut una: „Aşa, te iubesc, zice, şi te chinuiesc aşa de mult din dragoste, simte şi tu asta!" Ştii tu că din dragoste poți să-l chinuieşti pe-un om cu bună ştiință? Cel mai des o fac femeile. Şi îşi zice în sinea ei: „În schimb aşa o să-l iubesc pe urmă, aşa o să-l mîngîi, încît nu-i păcat să-l chinuiesc acum." Toți ai casei se bucură de fericirea voastră, şi viața-i frumoasă, veselă, paşnică, cinstită... Unele mai sînt şi geloase. Pleacă undeva bărbatul - am cunoscut una - nu rabdă şi fuge în toiul nopții să vadă dacă nu cumva e-n casa aceea, dacă nu cumva e cu femeia aceea. Asta-i deja rău. Ştie şi singură că-i rău, inima i se face cît un purice şi suferă, însă îl iubeşte; totul i se trage din dragoste. Şi ce bine e, după o ceartă, să te împaci, cînd îți ceri tu însăți iertare sau îl ierți! Şi aşa li-e de bine la amîndoi, aşa de bine le cade deodată, ca şi cum s-ar fi întîlnit din nou, ca şi cum s-ar fi cununat a doua oară, ca şi cum dragostea s-ar fi înfiripat încă o dată. Şi nimeni, nimeni n-are voie să ştie ce se întîmplă între bărbat şi femeie, dacă ei se iubesc. Şi orice ceartă s-ar porni între dînşii, nici măcar pe mama vreunuia dintre ei nu trebuie s-o ia de judecător şi să-i

povestească ceva despre celălalt. Ei singuri îşi sînt judecători. Dragostea e o taină dumnezeiască şi trebuie ferită de toţi ochii străini, orice s-ar întîmpla între cei doi. Aşa e mai sfîntă, mai bună. Aşa se stimează mai mult unul pe celălalt şi pe stimă multe se întemeiază. Şi dacă a existat dragostea, dacă s-au cununat din dragoste, de ce dragostea ar trece? Oare chiar nu poate fi păstrată? Rare sînt cazurile cînd nu poate fi păstrată. Şi dacă ai norocul de un soţ bun şi cinstit, cum să laşi dragostea să treacă? Ce-i drept, dragostea din primele luni de căsătorie trece, însă vine în urma ei altă dragoste, mai bună. Cei doi îşi contopesc inimile, toate treburile le orînduiesc împreună; n-au secrete unul faţă de altul. Şi de cum apar copiii, pînă şi zilele cele mai grele par o fericire; numai să iubeşti şi să ai curaj. Aşa şi munca te înveseleşte, aşa îţi rupi cîteodată de la gură de dragul copiilor, dar o faci cu bucurie. Doar şi ei te vor iubi mai apoi pentru asta; deci, prin copii vei fi bogat mai tîrziu. Cresc copiii şi simţi că le eşti exemplu, că eşti un sprijin pentru ei; că vei muri, iar ei vor purta, toată viaţa, sentimentele şi gîndurile tale în sufletul lor aşa cum le-au primit de la tine, că vor fi după chipul şi asemănarea ta. Deci, asta-i o mare îndatorire. Cum să nu se apropie mai mult mama de tată şi tata de mamă? Se zice că, pasămite, e greu să ai copii? Cine zice? E o fericire divină! Îţi plac copiii mici, Liza? Mie îmi plac grozav de mult. Ştii tu - un băieţel rozaliu suge la

pieptul tău, păi nu există bărbat pe lume căruia să nu i se topească inima de dragul soției lui, văzînd-o cum șade cu pruncul în brațe! Copilul e rozaliu, bucălat, se tolănește, se alintă; mînuțele și picioruşele îi sînt dolofane, unghiile curate, mici, atît de mici, încît îți vine să rîzi privindu-le, ochişorii îi tresaltă ca și cum ar înțelege de-acum totul. Şi cînd suge, te strînge cu mînuța de sîn, se joacă. Se apropie taică-su, copilul se desprinde de sîn, se arcuiește pe spate din tot trupuşorul, se uită la taică-su, rîde, ca și cum ar fi într-adevăr ceva foarte caraghios, și iarăși, iarăşi se apucă de supt. Sau, dacă-i ies cumva dinții, muşcă din senin sînul maică-sii și se uită la ea, pieziş, cu ochişorii lui: „Vezi, te-am muşcat!" Păi nu-i în asta toată fericirea, cînd toți trei, soțul, soția și copilul, sînt împreună? Pentru asemenea clipe multe pot fi iertate. Nu, Liza, mai întîi trebuie să înveți singură cum să trăiești și-abia după aceea să dai vina pe alții!

„Cu plăsmuiri, uite, cu plăsmuiri din astea trebuie să te ia omul! mi-am zis în sinea mea, deşi, zău, vorbisem cu înflăcărare. Brusc, am roşit. Şi dacă izbucnește acum în rîs, în ce gaură să dispar?" Această idee m-a înfuriat. Spre sfîrşitul discursului mă înfierbîntasem cu adevărat și acum orgoliul meu parcă suferea. Tăcerea se prelungea. Îmi trecu prin gînd chiar s-o înghiontesc.

- D-ta... începu ea brusc și se opri.

Însă eu apucasem să înţeleg totul; în vocea ei tremura altă coardă, care nu mai era stridentă, grosolană şi duşmănoasă, ca adineaori, ci una catifelată şi ruşinoasă, atît de ruşinoasă, încît mie însumi mi s-a făcut ruşine faţă de ea, simţindu-mă vinovat.

- Ce? am întrebat eu cu gingaşă curiozitate.

- Păi d-ta...

- Ce?

- D-ta... vorbeşti ca din carte, spuse ea şi din nou, în vocea ei, se făcu parcă simţită o umbră de ironie.

Această remarcă m-a înţepat dureros. Nu mă aşteptasem la aşa ceva.

Nu fusesem în stare să pricep că fata îşi luase ironia drept mască şi că era vorba de obişnuita ultimă stratagemă a oamenilor cu inima ruşinoasă şi neprihănită, cărora cineva, cu grosolănie şi insistenţă, li se vîră în suflet şi care, din mîndrie, nu cedează pînă în ultima clipă şi se tem să-ţi mărturisească sentimentul. Ar fi trebuit să-mi dau seama după sfiala cu care, treptat, îşi adoptase ironia înainte de a se hotărî s-o plaseze. Însă nu mi-am dat seama şi m-a cuprins ciuda.

„Stai puţin", mi-am zis.

VII

- Nu, Liza, să nu crezi că-ţi vorbesc ca din carte, cînd şi mie mi-e scîrbă să repet ce-au spus alţii. De fapt,

nu doar de ce-au spus alții. Toate astea mi s-au trezit chiar acum în suflet... Oare, oare chiar ție nu ți-e scîrbă aici? Nu, pesemne că mare lucru-i obişnuința! Naiba ştie ce poate face obişnuința din om. Chiar crezi serios că n-o să îmbătrîneşti niciodată, că vei fi mereu frumoasă şi că patroana o să te țină aici în vecii vecilor? Nu mai zic că şi aici viața-i o pacoste... De altminteri, uite ce-o să-ți zic de asta, de viața pe care o duci acum: chiar dacă eşti tînără, drăguță, frumoasă, cu suflet şi simțire, să ştii că, mai adineaori, cînd m-am trezit aici, imediat mi s-a făcut scîrbă că stau aici cu tine! Numai la beție poate nimeri omul aici. Însă dacă ai fi în alt loc, dacă ai trăi cum trăiesc oamenii cumsecade poate că nu doar m-aş ține după fusta ta, poate m-aş îndrăgosti de tine, poate m-aş bucura de o privire a ta, ca să nu mai zic de cuvinte; te-aş pîndi la poartă, aş îngenunchea în fața ta; m-aş uita la tine ca la viitoarea mea mireasă, ba încă aş socoti că-mi faci o mare cinste. N-aş îndrăzni să gîndesc ceva urît despre tine. Pe cînd aici ştiu că n-am decît să fluier şi tu, vrei nu vrei, trebuie să vii după mine, adică nu mai țin cont de voința ta, ci tu de a mea. Cel mai prăpădit țăran, cînd se tocmeşte la lucru, nu se înrobeşte de tot şi ştie, totuşi, că are un soroc. Dar care-i sorocul tău? Ia gîndeşte-te: ce dai tu aici, ce înrobeşti? Sufletul, sufletul, asupra căruia n-ai nici o putere, ți-l înrobeşti laolaltă cu trupul! Îți dai dragostea ca să ți-o batjocorească oricare bețiv.

Dragostea! Păi dragostea e totul, e diamantul, e comoara oricărei fete! Doar, ca să merite dragostea asta, altul ar fi în stare să-şi dea sufletul, să meargă la moarte. Şi ce preţ are acum dragostea ta? Eşti cumpărată cu totul, pe de-a-ntregul şi n-are rost să-ţi mai cîştige cineva dragostea, cînd se poate şi fără dragoste. Nu înţelegi că nu poate exista batjocură mai mare pentru o fată? Am auzit că aveţi şi voi, proastele, o mîngîiere aici, că vi se permite să aveţi aici ibovnici. Păi asta nu-i decît o joacă, o înşelăciune, o bătaie de joc, şi voi credeţi. Ce zici, ibovnicul tău chiar te iubeşte cu adevărat? Nu cred. N-are cum să te iubească ştiind că la prima chemare trebuie să te duci la altul. Dacă se împacă cu aşa ceva, e un nemernic! Crezi că are vreun pic de respect pentru tine? Ce ai tu în comun cu el? Îşi rîde de tine şi te jecmăneşte - asta-i toată dragostea lui! Măcar bine că nu te bate. Dar poate te şi bate. Ia întreabă-l, dacă-l ai: o să se însoare cu tine? Păi o să-ţi rîdă în nas, dacă nu cumva o să te scuipe sau o să te ia la bătaie; şi cînd te gîndeşti că el însuşi nu face nici cît o ceapă degerată. Şi ia gîndeşte-te: la ce bun ţi-ai nenoroci aici toată viaţa? Pentru că ţi se dă cafea şi mîncare pe săturate? Ia spune: de ce ţi se dă mîncare? Alteia, uneia cinstite, i s-ar opri în gît asemenea dumicat, pentru că ştie de ce i se dă mîncare. Tu eşti aici datoare şi vei fi datoare şi trebuie să fii datoare pînă la cel din urmă sfîrşit, pînă cînd clienţii n-or să te mai vrea. Şi

asta se va întîmpla curînd, nu-ți pune nădejdea în tinerețe. Ştii că aici toate trec precum o diligență trasă de cai de poştă. Or să-ți facă brînci de-aici. Şi n-or să-ți facă brînci pur şi simplu ci, cu mult înainte de asta, or să înceapă a-ți căuta pricină, or să-nceapă să-ți scoată ochii, or să-nceapă să te ocărască, ca şi cum nu tu i-ai dat patroanei toată sănătatea ta, ca şi cum nu tu ți-ai fi nenorocit tinerețea şi sufletul pentru ea, fără să cîştigi nimic, ci parcă ai fi terminat-o, ai fi făcut-o să ajungă cerşetoare, ai fi jecmănit-o. Şi să nu te aştepți la sprijin: celelalte prietene ale tale se vor repezi şi ele la tine ca să-i facă pe plac, pentru că aici toate sînt în sclavie, şi-au pierdut demult ruşinea şi mila. S-au ticăloşit şi, crede-mă, nu există pe lume nimic mai mîrşav, mai ticălos, mai jignitor decît ocările pe care ți le vor arunca ele. Şi îți vei cheltui totul aici în păcat, iar la douăzeci şi doi de ani o să arăți ca de treizeci şi cinci şi bine-ar fi dacă măcar nu te-ai îmbolnăvi - roagă-te lui Dumnezeu pentru asta. De bună seamă, îți zici acum că asta nu-i muncă ci doar o petrecere! Păi muncă, ocnă mai grea ca asta nu este şi n-a fost niciodată pe pămînt. Şi nici un cuvînt, nici o jumătate de cuvînt n-o să îndrăzneşti să îngîni; cînd or să te alunge de aici o să înțelegi cît eşti de vinovată. O să te muți în alt loc, pe urmă în altul, după aceea o să te mai oploşeşti pe undeva şi în cele din urmă o să ajungi pe Sennaia. Iar acolo, printre altele, o să ai parte şi de bătăi;

acolo, aşa ştiu oamenii să fie drăguţi; acolo clientul nici nu se pricepe să dezmierde fără bătaie. Nu crezi că acolo-i viaţa atît de parşivă? Du-te într-o zi şi poate o să vezi cu ochii tăi. Eu am văzut-o pe una acolo, de Anul Nou, în dreptul uşii. O îmbrînciseră afară fetele, în bătaie de joc, ca să îngheţe un pic pentru că se văita prea tare; zăvorîseră uşa pe dinăuntru. Pe la ora nouă dimineaţa era beată criţă, cu părul încîlcit, aproape goală, bătută măr. Pudrată, dar cu vînătăi la ochi; nasul şi dinţii îi sîngerau: o snopise un birjar. S-a aşezat biata de ea pe treptele de piatră, ţinînd în mînă un peşte sărat; urla, îşi văieta „soarta" şi izbea peştele de trepte. Iar lîngă scară se adunaseră birjari şi soldaţi beţi care o zădărau. Nu crezi că vei ajunge şi tu într-un asemenea hal? Nici eu n-aş vrea să cred; dar n-ai cum să ştii, poate că acum zece, acum opt ani, fata aceea cu peştele sărat în mînă a venit aici de undeva proaspătă, ca un heruvim, neprihănită, curată; nu ştia ce-i răul, roşea la fiecare cuvînt. Poate era ca tine, mîndră, supărăcioasă, nu semăna cu altele, se uita de sus ca o regină şi ştia că mare fericire îl aşteaptă pe cel care o va îndrăgi şi îl va îndrăgi şi ea. Şi vezi cum a sfîrşit? Poate că tocmai în momentul cînd trîntea peştele sărat de treptele murdare, beată şi scărmănată, poate că tocmai atunci şi-a amintit de tot ce-a fost cîndva, de anii curaţi petrecuţi în casa părinţilor ei, cînd mergea la şcoală, iar fiul vecinilor o aştepta în drum, îi jura că o

s-o iubească toată viața și-o să-și lege soarta de a ei, cum și-au făgăduit unul altuia să se iubească veșnic și să meargă la altar deîndată ce-or crește mari! Nu, Liza, ar fi o fericire, un noroc pentru tine dacă oftica te-ar ucide de tînără printr-un ungher, la vreun subsol precum cel din care a ieșit fata de care ți-am povestit. La spital, zici tu? Bine, or să te ducă, dar dacă patroana încă mai are nevoie de tine? Oftica nu-i ca tifosul. Avînd boala asta, omul speră pînă în ultima clipă și spune că-i sănătos. Se înșeală singur. Iar patroana profită. Fii pe pace, așa-i: sufletul, adică, ți l-ai vîndut, iar față de cel căruia îi datorezi bani n-o să îndrăznești să zici nici pîs. Și cînd vei fi pe moarte, toți or să te părăsească, toți or să-ți întoarcă spatele, pentru că ce folos să mai aibă de pe urma ta? Pe deasupra, or să înceapă să-ți scoată ochii că ocupi locul degeaba, că nu mori mai repede. Cu mare ce or să-ți dea o gură de apă, neapărat ocărîndu-te: „Cînd, cică, o să crapi odată, ticăloaso? Nu putem dormi din cauza gemetelor tale, clienților li se face silă". Așa-i; am auzit cu urechile mele asemenea cuvinte. Tu ești gata să-ți dai sufletul, iar ei te vîră în ungherul cel mai împuțit din subsol, unde-i întuneric și igrasie; zăcînd singură acolo, la ce te gîndești? De îndată ce mori, te pregătesc de înmormîntare la iuțeală, cu mîini străine, cu bombăneli și nerăbdare, nimeni n-o să te binecuvînteze, nimeni n-o să ofteze după tine, nu-și vor dori decît să scape și de grija

asta. Or să-ți cumpere un sicriu făcut de mîntuială, or să te ducă la groapă cum au dus-o azi pe nenorocita aceea şi pe urmă or să-ți facă parastasul la cîrciumă. N-are a face că groapa-i plină cu noroi, că groparii sînt nişte lepădături, că lapovița se prăvăleşte valuri-valuri - doar n-o să-şi bată capul cu tine, nu-i aşa? «Coboar-o, Vaniuha; chiar că aşa-i e „soarta", şi-aici a pornit cu picioarele-n sus, că din alea a fost. Scurtează frînghia, pezevenchiule!)» «E bine şi-aşa.» «Cum să fie bine? Uite că zace pe-o rînă. N-a fost şi ea om? Gata, astup-o.» Nici să se certe prea mult din pricina ta n-or să aibă chef. Or să astupe cît pot de repede groapa cu lut vînăt şi-or să se ducă la cîrciumă... Asta va fi sfîrşitul amintirii tale pe pămînt; la mormintele altora vin copiii, tații, soții, iar tu n-o să ai parte nici de-o lacrimă, nici de-un oftat, nici de-o vorbă bună, nimeni din toată lumea asta n-o să vină vreodată la mormîntul tău; numele o să-ți dispară de pe fața pămîntului, ca şi cum n-ai fi trăit vreodată pe lume, ca şi cum nici măcar nu te-ai fi născut! Din noroi şi mlaştină, degeaba ai bocăni tu acolo, în capacul sicriului, cînd se scoală morții: „Dați-mi drumul, oameni buni, să trăiesc şi eu pe lume! Trăind, n-am avut parte de viață, viața mea a fost o cîrpă de care oamenii şi-au şters picioarele, mi-au băut-o într-o cîrciumă de pe Sennaia; dați-mi drumul, oameni buni, să mai trăiesc o dată pe lume!..."

Mă apucase patosul pînă într-atît, încît simţeam că mi se opreşte un nod în gît şi... deodată m-am oprit, m-am ridicat speriat într-un cot şi, aplecîndu-mi temător capul, cu inima agitată, am început să trag cu urechea. Aveam motive să mă simt încurcat.

De mult presimţeam că-i răvăşisem sufletul şi îi zdrobisem inima şi, pe măsură ce mă convingeam de asta, doream tot mai mult să-mi ating ţelul cît mai repede şi cît mai în forţă. Jocul, jocul mă pasionase; la drept vorbind, nu doar jocul...

Ştiam că vorbesc dens, stereotip, chiar livresc, într-un cuvînt, nu mă pricepeam să vorbesc altfel decît „ca din carte". Dar asta nu mă deranja; ştiam, doar, presimţeam că mă va înţelege şi că, poate, stilul livresc va fi de folos intenţiei mele. Dar acum, obţinînd efectul scontat, mă speriasem. Nu, niciodată, niciodată nu mai fusesem martorul unei asemenea disperări! Ea zăcea cu faţa înfundată în perna pe care o îmbrăţişase. Plînsul îi sfîşia pieptul. Tot trupul ei tînăr tremura, zguduit parcă de convulsii. Hohotele ei de plîns, înăbuşite în interior, clocoteau şi, brusc, răbufneau în afară, purtate de gemete şi ţipete. Atunci îşi afunda şi mai mult faţa în pernă: ţinea ca nimeni din casa asta, nici un suflet viu să nu afle de lacrimile şi chinurile ei. Muşca perna, şi-a muşcat şi mîna pînă la sînge (am văzut asta mai tîrziu), sau, înfigîndu-şi degetele în cosiţele ei încîlcite, încremenea de încordare,

cu răsuflarea oprită şi dinţii încleştaţi. Am dat să încep a-i vorbi, s-o rog să se liniştească, dar am simţit că n-am curaj şi deodată, cuprins parcă de friguri, aproape îngrozit, pe pipăite, m-am pregătit iute de plecare. Era întuneric: oricît mă grăbeam, nu puteam termina repede cu îmbrăcatul. Bîjbîind, am dat dintr-o dată de o cutie de chibrituri şi de un sfeşnic, în care era înfiptă o lumînare neîncepută. De îndată ce lumina a împrăştiat bezna, Liza s-a ridicat brusc în capul oaselor cu faţa cumva schimonosită, cu un zîmbet pe jumătate smintit, privindu-mă cu un aer stupid. M-am aşezat lîngă ea şi i-am luat mîinile; ea s-a dezmeticit, s-a repezit la mine, a dat să mă îmbrăţişeze dar n-a îndrăznit şi şi-a înclinat încet fruntea către mine.

- Liza, draga mea, degeaba ţi-am... iartă-mă... am dat eu să încep, dar ea mi-a strîns cu degetele atît de tare mîinile, încît mi-am dat seama că vorbele mele sînt nepotrivite şi am tăcut.

- Uite adresa mea, Liza, treci pe la mine.

- O să trec... şopti ea cu hotărîre, fără să-şi ridice capul.

- Atunci, eu plec, rămîi cu bine... la revedere.

M-am ridicat, a coborît şi ea din pat şi dintr-o dată a roşit, a tresărit, a luat o broboadă de pe scaun, şi-a aruncat-o pe umeri, strîngîndu-şi-o pînă sub bărbie. Făcînd toate astea, zîmbi iarăşi cumva dureros, roşi şi se

uită ciudat la mine. Eram şi eu îndurerat; mă grăbeam să plec, să mă retrag.

- Stai puţin, spuse ea deodată, de-acum în vestibul, chiar în dreptul uşii; trăgîndu-mă de mîneca mantalei şi oprindu-mă, puse jos lumînarea şi fugi înapoi; probabil îşi amintise de ceva sau voia să aducă şi să-mi arate ceva. Fugind, se înroşise din nou, ochii îi străluceau, pe buze îi licărise un zîmbet - ce să fie? Am aşteptat-o fără să vreau; s-a întors după un minut, privindu-mă ca şi cum m-ar fi rugat s-o iert pentru nu ştiu ce. Acum nu mai avea faţa, nu mai avea privirea ursuză, neîncrezătoare şi îndîrjită de adineaori. Ochii îi erau acum rugători, catifelaţi şi tctodată încrezători, tandri, sfioşi. Aşa se uită copiii la persoanele pe care le iubesc foarte mult şi cărora le cer ceva. Avea ochii căprui, doi ochi minunaţi, vii, care se pricepeau să oglindească şi dragostea, şi ura posomorîtă.

Fără să-mi explice nimic - ca şi cum eu, precum nu ştiu ce fiinţă superioară, trebuia să ştiu totul fără explicaţii - mi-a întins o foaie de hîrtie. În clipa aceasta faţa îi era plină de triumful cel mai naiv, cel mai copilăresc. Am despăturit hîrtia. Era o scrisoare primită de la un student medicinist sau cam aşa ceva, o declaraţie de dragoste foarte emfatică, cu înflorituri, dar extrem de respectuoasă. Nu-mi aduc aminte exact expresiile, dar ţin bine minte că de sub stilul pretenţios răzbătea un

sentiment veritabil, imposibil de falsificat. După ce am terminat de citit, i-am întîlnit privirea fierbinte, curioasă şi copilăresc de nerăbdătoare, care mă fixa. Îşi pironise ochii pe fața mea şi aştepta nerăbdătoare să vadă ce voi spune. În cîteva cuvinte, grăbită, dar parcă bucuroasă şi mîndră, mi-a explicat că fusese undeva la o serată dansantă, la o familie, în casa unor „oameni foarte, foarte cumsecade, *familişti*, care *nu ştiu încă nimic*, absolut nimic", pentru că ea e încă nouă aici şi doar aşa... nu-i încă deloc hotărîtă să rămînă şi va pleca negreşit, de îndată ce-şi va plăti datoria... „Ei, acolo era studentul, toată seara a dansat, a vorbit cu ea şi au constatat că o cunoaşte de la Riga, încă de pe cînd erau copii, că se jucaseră împreună, numai că asta a fost demult, - că îi cunoaşte şi pe părinții ei, dar de *asta* el nu ştie şi nu bănuieşte nimic-nimic-nimic! Şi a doua zi după serată (acum trei zile), prin prietena care a însoțit-o acolo, i-a trimis scrisoarea... şi asta-i tot."

După ce termină de povestit, îşi coborî parcă ruşinată ochii strălucitori.

Biata de ea, păstra scrisoarea ca pe un lucru de preț şi dăduse fuga după singurul lucru de preț, nedorind ca eu să plec înainte de a afla că şi pe ea o iubeşte cineva cinstit şi sincer, că şi cu ea vorbeşte respectuos cineva. Precis că scrisorii îi era hărăzit să zacă într-o casetă, fără urmări. Dar oricum, sînt sigur că toată viața

ar fi păstrat scrisoarea ca pe un lucru de preț, ca pe mîndria şi justificarea ei; şi iată, într-un asemenea moment, şi-a adus aminte de scrisoare şi mi-a adus-o, pentru a se mîndri naiv cu ea față de mine, ca să-mi fac o altă impresie despre ea şi s-o laud. N-am spus nimic, i-am strîns mîna şi am plecat. Nu puteam să nu plec... Tot drumul am mers pe jos, cu toate că lapovița continua să-şi cearnă fulgii mari, îndoiți cu apă. Eram istovit, zdrobit, plin de nedumerire. Dar dedesubtul nedumeririi licărea deja adevărul. Un adevăr dezgustător!

VIII

De altminteri, n-am acceptat prea curînd să recunosc acest adevăr. Trezindu-mă dimineață după cîteva ore de somn adînc, de plumb, şi amintindu-mi imediat toată ziua din ajun, chiar m-am mirat de sentimentalismul meu față de Liza, „de toate ororile şi milele de ieri". „Uite-aşa, te-apucă uneori cîte-o zdruncinare muierească de nervi, ptiu! mi-am zis. Şi de ce i-oi fi împins adresa mea? Dacă vine? De fapt, n-are decît să vină; nu-i nimic... Însă, *pesemne*, nu asta era acum prima şi cea mai importantă problemă: trebuia să mă grăbesc, cu orice preț, să-mi salvez reputația în ochii lui Zverkov şi ai lui Simonov. Asta era grija mea cea mai de căpătîi. Şi luîndu-mă cu treburile, chiar am uitat de Liza în dimineața aceea.

Mai întîi şi mai întîi, trebuia să-i restitui imediat datoria lui Simonov. M-am decis să fac un pas disperat: să împrumut o mulţime de bani, cincisprezece ruble, de la Anton Antonîci. Ca un făcut, în dimineaţa aceea era extraordinar de bine dispus şi mi i-a dat pe loc, de la prima rugăminte. M-am bucurat atît de mult, încît semnînd chitanţa, cu o figură bravă, *dezinvolt*, i-am spus că ieri „ am tras un chef cu nişte prieteni la Hôtel de Paris, ne-am luat adio de la un coleg, pot zice chiar prieten din copilărie, ştiţi, un mare petrecăreţ şi un răsfăţat, dar, desigur, de familie bună, cu avere însemnată, cu o carieră strălucită, ştiţi dv. de care; am întrecut măsura cu o *juma' de duzină* şi..." Şi nimic; toate astea le-am rostit foarte uşor, degajat şi cu satisfacţie.

Întorcîndu-mă acasă, i-am scris de îndată lui Simonov.

Şi acum mă apucă încîntarea, amintindu-mi tonul de veritabil gentleman al scrisorii, stilul ei amical şi sincer. Cu ingeniozitate şi nobleţe şi - ceea ce e mai important - fără nici un cuvînt de prisos, am luat asupra mea toată vina. Mă justificam, „dacă mai am dreptul să mă justific", prin faptul că, neobişnuit deloc cu băutura, m-am îmbătat de la primul pahar, pe care (pasămite) l-am băut înainte de venirea lor, cînd îi aşteptasem la Hôtel de Paris, între ora cinci şi şase. Scuzele mele i le oferеam mai ales lui Simonov; tot pe el îl rugam să le transmită şi celorlalţi

scuzele mele, mai ales lui Zverkov, pe care, „îmi aduc aminte ca prin vis", mi se pare că l-am jignit. Am adăugat că aş fi luat o birjă ca să trec pe la fiecare dintre ei, dar că mă doare capul şi, mai presus de toate, mi-e ruşine. Am rămas mulţumit mai cu seamă de „uşurinţa", mai bine zis, dezinvoltura (de altfel, întru totul decentă) care îmi purta subit condeiul şi, mai bine decît orice argument, le dădea de înţeles că privesc destul de detaşat „toată porcăria de ieri"; totuşi, nu sînt cîtuşi de puţin omorît dintr-o lovitură, cum, probabil, vă închipuiţi, domnilor, ci dimpotrivă, văd lucrurile calm, aşa cum trebuie să le vadă un gentleman care se respectă. „Ce-a fost a fost, adică, am făcut-o şi gata."

- Păi nu-i o cochetărie de marchiz? mă minunam eu, recitind misiva. Şi toate datorită faptului că sînt un om evoluat şi cult! În locul meu, alţii n-ar fi ştiut cum să se descîlcească, pe cînd eu m-am descurcat şi îmi fac iarăşi de cap, deoarece sînt „un om cult şi evoluat al timpului nostru". La o adică, poate că ieri totul s-a întîmplat din pricina vinului. Hm... nu, nu din pricina vinului. N-am băut deloc votcă, de la cinci la şase, cît i-am aşteptat. L-am minţit pe Simonov; l-am minţit fără ruşine; de fapt, nici acum nu mi-e ruşine...

La urma urmei, mă doare-n cot! Principalul e că mi-am luat de-o grijă.

Am pus în plicul cu scrisoarea şase ruble, l-am

lipit şi l-am înduplecat pe Apollon să i-l ducă lui Simonov. Aflînd că sînt bani în plic, Apollon a devenit ceva mai respectuos şi a acceptat să meargă. Spre seară am ieşit să mă plimb. După beţia de ieri, capul mă durea şi mi se învîrtea. Dar pe măsură ce se lăsa seara şi amurgul devenea tot mai întunecat, cu atît mai mult mi se schimbau şi mi se încîlceau impresiile şi, în urma lor, gîndurile. Ceva era pe moarte în interiorul meu, în adîncul inimii şi conştiinţei mele, însă nu voia să moară şi se îmi provoca într-o tristeţe arzătoare. Cel mai adesea, mă înghesuiam pe străzile cele mai aglomerate, cu ateliere muncitoreşti: Meşceanskaia, Sadovaia, pe lîngă Parcul Iusupov. Îmi plăcea mai ales să mă plimb pe aceste străzi în amurg, cînd creştea forfota mulţimii de trecători, muncitori şi meseriaşi, care, avînd întipărită pe feţe o îngrijorare înrăită, se duceau pe la casele lor după munca de peste zi. Îmi plăceau tocmai pentru vînzoleala de două parale, tocmai prozaismul obraznic. De data asta viermuiala străzii doar mă irita şi mai mult. Nu izbuteam nicidecum s-o scot la capăt cu mine însumi. Ceva se ridica necontenit în sufletul meu, dureros şi nu voia să se potolească. Mîhnit de tot, m-am întors acasă. Parcă aş fi săvîrşit o fărădelege.

Mă chinuia permanent gîndul că va veni Liza. Ciudat mi se părea că, dintre toate întîmplările de ieri, amintirea ei mă chinuia cumva deosebit, fără legătură cu

celelalte. Spre seară izbutisem să uit de toate celelalte, dădusem a lehamite din mînă şi încă mai eram pe deplin satisfăcut de scrisoarea pe care i-o trimisesem lui Simonov. Dar în privinţa ei, parcă nu mai eram mulţumit. Parcă numai gîndul la Liza mă chinuia. „Ce-ar fi dacă vine? mă întrebam întruna. Nu-i nimic, n-are decît să vină. Hm. Partea urîtă e că o să vadă, bunăoară, cum trăiesc. Ieri m-am înfăţişat dinaintea ei ca un... erou... iar acum, hm! De fapt, e-o porcărie că am ajuns în halul ăsta. Casa mi-e de-o mizerie lucie. Şi am avut curajul să merg ieri la dineu cu hainele astea! Ce să mai zic de canapeaua, de sub muşamaua căreia ies bucăţi de burete? Dar halatul, cu care nu mă pot acoperi! Ce zdrenţe... Şi ea o să vadă toate astea; şi pe Apollon o să-l vadă. Precis că măgarul o s-o jignească. O să-i caute nod în papură ca să-mi facă o bădărănie. Iar eu, se înţelege, după cum îmi e obiceiul, o să fiu laş, o să-ncep să umblu cu paşi mărunţi prin faţa ei, să mă înfăşor în pulpanele halatului, o să-ncep să zîmbesc, o să spun minciuni. Ptiu, mare porcărie! Şi încă nu asta-i marea porcărie! Nu, aici sînt lucruri mai grave, mai urîte, mai abjecte, da, mai abjecte! Şi iarăşi, iarăşi va trebui să-mi pun pe faţă masca asta necinstită, mincinoasă..."

Ajungînd la acest gînd, am explodat:

„De ce să fie necinstită? Care necinstită? Ieri am vorbit sincer. Mi-aduc aminte că şi-n sufletul meu era un

sentiment adevărat. Am vrut să trezesc în ea sentimente nobile... şi dacă a plîns puţin, asta-i bine, o să aibă un efect benefic..."

Totuşi nu reuşeam să mă liniştesc nicidecum.

Toată seara, după ce m-am întors acasă, cînd trecuse de-acum de ora nouă şi, conform calculelor mele, Liza nu mai putea veni, parcă o vedeam totuşi în faţa ochilor şi, mai cu seamă, mi-o aminteam într-una şi aceeaşi poziţie. Din toată ziua precedentă îmi revenea în minte cu deosebită claritate: atunci cînd am iluminat camera cu chibritul şi i-am văzut faţa palidă, schimonosită, cu privirea de muceniţă. Şi în clipa aceea, ce jalnic, ce nefiresc, ce strîmb era zîmbetul întipărit pe faţa ei! Însă pe-atunci încă nu ştiam că pînă şi peste cincisprezece ani mi-o voi închipui pe Liza tot aşa, cu zîmbetul acela jalnic, strîmb, inutil, pe care-l avusese în clipa aceea.

A doua zi eram deja gata să consider că toate sînt nişte inepţii, nervi care au luat-o razna şi, în primul rînd - o *exagerare*. Fusesem întotdeauna conştient de această coardă slabă a mea şi uneori mă temeam foarte tare de ea: „exagerez totul şi tocmai de asta calc pe alături" îmi repetam în fiecare oră. Dar, de altfel, „de altfel, Liza va veni" - iată refrenul cu care se încheiau toate reflecţiile mele de atunci. Eram atît de neliniştit, încît uneori simţeam că turbez. «Va veni! Va veni negreşit!

exclamam eu, umblînd repede prin cameră. Poate nu astăzi, însă mîine va veni, mă va găsi pînă la urmă! Aşa-i afurisitul de romantism al tuturor acestor *inimi curate*! Ah, mîrşăvie, ah, perfidie, ah, mărginire a tuturor acestor „infecte suflete sentimentale"! Ei, cum să nu înţelegi, cum, adică, să nu înţelegi!...» Dar aici mă opream, chiar foarte încurcat.

„Şi, mă gîndeam eu în treacăt, ce puţine, ah, ce puţine cuvinte mi-au trebuit, ce idilă de tot nimicul (şi încă o idilă prefăcută, livrescă, studiată) ca să întorc pe dos, la repezeală, un suflet omenesc. Mare lucru şi virginitatea, glia prielnică!"

Cîteodată îmi trecea prin minte să mă duc chiar eu la ea, „să-i povestesc tot" şi s-o înduplec să nu vină. Dar în aceste momente, la acest gînd, se stîrnea în mine o furie atît de mare, încît, pare-mi-se, aş fi fost în stare s-o zdrobesc pe „blestemata" de Liza, dacă s-ar fi nimerit prin preajmă, aş fi jignit-o, aş fi insultat-o, aş fi alungat-o, aş fi lovit-o!

Totuşi, trecură o zi, două, trei, ea nu mai venea şi eu începusem să mă liniştesc. Mă învioram şi mă înseninam mai ales după ora nouă, uneori chiar începeam să visez şi încă destul de dulce. «Bunăoară, o salvez pe Liza tocmai prin faptul că mă vizitează şi eu îi vorbesc... O cultiv, o educ. În cele din urmă, observ că mă iubeşte, mă iubeşte cu patimă. Mă prefac a nu înţelege (de fapt,

nu-mi dau seama de ce mă prefac; probabil, aşa, de frumuseţea gestului). În sfîrşit ea, tulburată cu totul, frumoasă, tremurînd şi plîngînd, se aruncă la picioarele mele şi-mi spune că sînt salvatorul ei, că mă iubeşte mai presus de orice pe lume. Mă arăt, uimit, dar... „Liza, îi zic, chiar crezi că nu ţi-am remarcat dragostea? Am văzut, am ghicit totul, dar n-am îndrăznit să atentez primul la inima ta, pentru că aveam influenţă asupra ta şi m-am temut că tu, din recunoştinţă, îţi vei impune cu forţa să răspuzi iubirii mele, că îţi vei provoca silnic în suflet un sentiment pe care, poate, nu-l ai, lucru pe care eu nu l-am vrut pentru că ar fi... un despotism... N-ar fi fost delicat (ei bine, într-un cuvînt, o luam razna prin cine ştie ce subtilităţi europene, à la George Sand, inexplicabil de fine...). Dar acum, acum eşti a mea, eşti creaţia mea, eşti pură, superbă, eşti splendida mea soţie."

Şi-n casa mea, cu fruntea sus
Tu intră liberă, stăpînă!

Apoi începem să trăim omeneşte, călătorim în străinătate etc. etc.» Într-un cuvînt, ajungeam să mi se facă mie însumi ruşine şi sfîrşeam prin a mă lua singur peste picior, scoţîndu-mi limba în oglindă.

«Păi nici n-o s-or lase pe „ticăloasă"! îmi ziceam. Pare-mi-se că patroana nu le prea dă voie să se plimbe, mai ales seara (nu ştiu de ce mi se părea că trebuia să vină neapărat seara, exact la ora şapte). De altfel, mi-a

spus că încă nu s-a înrobit de tot, că are un statut special, aşa că, hm! La naiba, va veni, negreşit va veni!»

Bine măcar că între timp mă distrăgea Apollon cu mitocăniile lui. Mă făcea să-mi pierd şi ultima picătură de răbdare! Era ciuma mea, flagelul prăvălit de Providență asupra mea. Mă ciorovăiam mereu, de cîțiva ani, şi-l uram. Doamne, ce mult îl uram! Cred că n-am mai urît pe nimeni în viață aşa cum îl uram pe el, mai ales în anumite momente. Era un om în vîrstă, sobru, care se mai îndeletnicea şi cu croitoria. Nu ştiu de ce, însă, mă dispreţuia, întrecea chiar orice măsură cu dispreţul şi se uita la mine de sus, insuportabil de sus. De altfel, privea de sus pe oricine. Era de-ajuns să-i vezi ţeasta blondă, părul lins, moţul pe care şi-l înfoia pe frunte şi şi-l ungea cu untdelemn, gura cu buzele ţuguiate într-un triunghi, şi simţeai deja că ai dinaintea ta o ființă care nu se îndoia niciodată de sine. Era pedant în cel mai înalt grad, cel mai mare pedant din cîți mi-a fost dat să întîlnesc pe lume; şi pe deasupra, avea un amor propriu cum poate numai lui Alexandru Macedon i-ar fi stat bine. Era îndrăgostit de fiecare nasture al lui, de fiecare unghie, îndrăgostit cu adevărat, ceea ce se vedea din prima clipă! Se purta cu mine întru totul despotic, vorbea extrem de puţin cu mine şi, dacă se întîmpla să-mi arunce o privire, aceasta era fermă, maiestuos de înfumurată şi permanent batjocoritoare, ceea ce mă făcea cîteodată să turbez de

furie. Slujba şi-o făcea cu aerul că-mi acordă cea mai mare favoare. De altminteri, nu făcea pentru mine aproape nimic şi nici măcar nu se socotea cîtuşi de puţin obligat să facă ceva. Nu mai încape nici o îndoială că mă socotea prostul proştilor din lumea asta şi dacă „mă ţinea pe lîngă el", o făcea numai şi numai pentru că putea căpăta de la mine simbrie în fiecare lună. Era de acord „să nu facă nimic" la mine pentru şapte ruble pe lună. Multe păcate mi se vor ierta pentru el. Uneori ajungeam să-l urăsc atît de tare, încît tremuram de furie numai văzînd cum păşeşte. Dar mai ales mă scîrbea vorbirea lui peltică. Avea limba un pic mai lungă decît trebuie, sau cam aşa ceva şi, din această pricină, şuiera şi sîsîia mereu, lucru cu care, pare-mi-se, se mîndrea grozav, închipuindu-şi că-i conferea extrem de multă demnitate. Vorbea încet, măsurat, punîndu-şi mîinile la spate şi plecîndu-şi ochii în pămînt. Cel mai mult mă înfuria cînd, uneori, începea să citească Psaltirea, în cotlonul lui, despărţit de camera mea printr-un perete de scînduri. Multe lupte am avut de îndurat din pricina acestei lecturi. Însă lui îi plăcea grozav de mult să citească seara, cu voce scăzută şi monotonă, îngînată, ca şi cum s-ar fi aflat la căpătîiul unui mort. Curios e că pînă la urmă aici a ajuns: acum se tocmeşte ca să citească Psaltirea pentru morţi şi, totodată, extermineazăşobolani şi face vacs. Dar pe-atunci nu-l puteam alunga, de parcă ar fi fost contopit

chimic cu viața mea. Pe deasupra, nici în ruptul capului nu s-ar fi lăsat înduplecat să plece din casa mea. Mi-era imposibil să locuiesc în *chambres garnies*[4], apartamentul era palatul meu, găoacea mea, carapacea mea, în care mă ascundeam de restul umanității, iar Apollon, naiba mai ştie de ce, mi se părea a aparține acestui apartament, aşa că timp de şapte ani nu i-am putut face vînt.

Bunăoară, era imposibil să-l amîn cu plata simbriei măcar două-trei zile. Ar fi ieşit o istorie, de n-aş mai fi ştiut cum să mă descîlcesc din ea. Dar în zilele acelea eram atît de pornit împotriva tuturor, încît - nici eu nu ştiu de ce şi pentru ce - m-am hotărît *să-l pedepsesc* pe Apollon şi să-l mai amîn cu plata simbriei încă două săptămîni. Demult, de vreo doi ani, aveam de gînd s-o fac, numai ca să-i demonstrez că nu trebuie să-ndrăznească s-o facă pe grozavul cu mine şi că, dacă am eu chef, pot oricînd să nici nu-i plătesc simbrie. Mi-am propus să nu-i spun nimic şi chiar să nu aduc dinadins vorba de asta, ca să-i înfrunt mîndria şi să-l silesc să pomenească el primul despre simbrie. Atunci voi scoate şapte ruble din sertar, îi voi arăta că le am şi că intenționat le-am pus deoparte, dar că, „nu vreau, pur şi simplu nu vreau să-i dau simbria, nu vreau pentru că *aşa*

[4] Camere mobilate (pentru închiriat) (fr.).

vreau eu", pentru că „asta mi-e voia de stăpîn", din cauză că nu-i respectuos, din cauză că-i mitocan, dar că, dacă mă roagă respectuos, poate mă îmbunez şi-l plătesc; dacă nu, o să mai aştepte încă două săptămîni, o să aştepte şi trei, o lună întreagă o să aştepte...

Însă tot el a biruit, cu toată încrîncenarea mea. N-am rezistat nici patru zile. A început ca întotdeauna în asemenea cazuri, pentru că mai fuseră cazuri din acestea, mai existaseră încercări (şi, notez, ştiam totul dinainte, îi cunoşteam pe dinafară tactica ticăloasă); începea prin a mă ţintui din cînd în cînd cu o privire extrem de severă, necoborîndu-şi-o cîteva minute la rînd, mai ales cînd intram sau cînd ieşeam din casă. Dacă, de pildă, rezistam şi mă prefăceam că nu-i observ privirile, ca şi altădată, tăcut, trecea la celelalte torturi. Se întîmpla că, deodată, hodoronc-tronc, intra lin şi neauzit în cameră, în timp ce eu citeam sau mă plimbam încoace şi încolo, se oprea lîngă uşă, îşi punea o mînă la spate, îşi împingea un picior înainte şi mă ţintuia cu o privire care nu mai era doar severă, ci de-a dreptul dispreţuitoare. Dacă-l întrebam ce vrea, nu-mi răspundea nimic, continua să se uite în ochii mei încă vreo cîteva secunde, apoi, strîngîndu-şi buzele într-un chip aparte, cu o expresie semnificativă, se răsucea încet în loc şi ieşea agale din cameră. Peste două ore iar intra pe neaşteptate şi mi se înfăţişa în acelaşi fel. Se întîmpla că, turbat de furie, îl

întrebam ce pofteşte sau, pur şi simplu, îmi ridicam, brusc şi poruncitor, capul, începînd să-l privesc şi eu drept în ochi. Ne uitam aşa, unul la altul, cam două minute; apoi, încet şi plin de importanţă, îmi întorcea spatele şi ieşea din nou pentru alte două ore.

Dacă nici după asta nu-mi veneau minţile la cap şi continuam să mă răzvrătesc, începea dintr-o dată să ofteze privindu-mă, să ofteze prelung, adînc, ca şi cum prin acest oftat mi-ar fi măsurat întreaga adîncime a prăbuşirii mele morale şi, fireşte, sfîrşea prin a mă birui cu totul: turbam, zbieram, dar eram totuşi nevoit să cedez în problema care-l interesa pe el.

Acum, de îndată ce începuseră obişnuitele manevre cu „privirile severe", mi-am ieşit din fire şi, înfuriat, m-am năpustit asupra lui. Eram prea scos din sărite şi fără asta.

- Stai! am strigat eu cu frenezie, pe cînd el se răsucea încet şi tăcut, cu o mînă pusă la spate, ca să se retragă în camera lui. Stai! Întoarce-te, întoarce-te, îţi zic! Cred că mă răstisem la el atît de nefiresc, încît s-a întors şi, oarecum mirat, a început să mă măsoare din ochi. De altminteri, continua să nu-mi spună o vorbă, ceea ce mă exaspera.

- Cum îndrăzneşti să intri la mine fără să-ţi ceri voie şi să te holbezi aşa la mine? Răspunde!

Însă, privindu-mă calm vreo jumătate de minut, el

dădu iarăşi să se răsucească.

- Stai! am zbierat eu, repezindu-mă după el. Nu te mişca din loc! Aşa. Acum răspunde: ce-ai vrut să vezi, intrînd?

- Dacă acuşilea vrei să-mi porunceşti ceva, treaba mea-i să fac, răspunse el, după încă un moment de tăcere, sîsîind încet şi măsurat, ridicîndu-şi sprîncenele şi aplecîndu-şi calm capul de pe un umăr pe celălalt; şi toate astea cu un calm îngrozitor.

- Nu asta, nu asta te întreb, călăule! am strigat eu, tremurînd de furie. Îţi spun eu, călăule, de ce vii aici: vezi că nu-ţi dau simbria, eşti mîndru şi nu vrei să te ploconeşti, să mă rogi şi de asta vii - ca să mă pedepseşti, să mă chinuieşti cu privirile tale prosteşti şi nu bă-nu-ieşti, călăule, ce prostie-i asta, ce prostie, prostie, prostie!

Tăcut, el dădu iarăşi să se răsucească, dar eu m-am agăţat de el.

- Ascultă, i-am strigat. Vezi, uite banii, uite-i! (I-am scos din sertar). Şapte ruble, toate, dar n-o să le capeţi, n-o să le ca-peţi pînă cînd n-o să vii, respectuos şi cu fruntea plecată, să-mi ceri iertare. Ai auzit?

- Asta nu se poate! mi-a răspuns el cu nefirească siguranţă de sine.

- Se poate! i-am strigat. Îţi dau cuvîntul meu că aşa va fi!

- N-am de ce să-mi cer iertare de la d-ta, continuă el, de parcă nici nu mi-ar fi auzit țipetele. Pentru că d-ta ești cel care m-a făcut „călău" și pentru asta pot să te reclam oricînd la poliție.

- Du-te! Reclamă-mă! am zbierat eu. Du-te chiar acum, în minutul, în secunda asta! Oricum ești călău! călău! călău! Însă el doar m-a privit, apoi mi-a întors spatele și, fără să-mi mai asculte țipetele prin care-l chemam înapoi, a intrat agale în camera lui, fără a mai întoarce capul.

„Dacă nu era Liza, nu s-ar fi întîmplat nimic din toate astea!" mi-am zis în sinea mea. Apoi, după ce am stat pe loc cam un minut, grav și solemn, dar cu inima bătîndu-mi cînd mai încet, cînd mai repede, m-am dus în odaia lui, îndărătul peretelui de scînduri.

- Apollon, i-am spus eu încet, tărăgănat, dar simțind că mă înăbuș. Chiar acum, fără întîrziere, du-te după comisar!

Între timp el apucase să se așeze la masa lui, își pusese ochelarii pe nas și începuse să coase ceva. Dar, auzindu-mi porunca, a pufnit dintr-o dată în rîs.

- Acum, în clipa asta, du-te! Du-te, du-te, nici nu-ți imaginezi ce se întîmplă dacă nu te duci!

- Chiar că nu ești în toate mințile, observă el fără să-și ridice măcar capul, sîsîind tot atît de rar și continuînd să-și bage ața în ac. Unde s-a mai pomenit să

vrea cineva să se pîrască singur la poliție? Şi dacă vrei să mă sperii, te bucuri degeaba, pentru că n-o să se întîmple nimic.

- Du-te! am urlat, înşfăcîndu-l de umăr. Simțeam că-s gata să-l lovesc.

Şi n-am auzit cum în clipa aceea s-a deschis încet uşa de la vestibul şi a intrat cineva, care s-a oprit şi a început să ne măsoare cu nedumerire din ochi. M-am uitat peste umăr, am înlemnit de ruşine şi m-am repezit în camera mea. Acolo, apucîndu-mă de păr cu amîndouă mîinile, mi-am lipit capul de perete şi am încremenit în această poziție.

Peste vreo două minute se auziră paşii domoli ai lui Apollon.

- A venit *una* care întreabă de d-ta, spuse el, privindu-mă deosebit de sever, apoi se dădu deoparte şi-i făcu loc Lizei să treacă. Nu voia să plece şi ne privea în batjocură.

- Du-te! Du-te! i-am dat eu comanda, zăpăcit de tot. În clipa aceea ornicul meu s-a sforțat, a hîrîit şi a bătut ora şapte.

IX

Şi-n casa mea, cu fruntea sus
Tu intră liberă, stăpînă!

(Din poezia aceluiaşi autor)

Stăteam în picioare în fața ei, zdrobit, făcut de

ruşine, dezgustător de fîstîcit şi, pare-mi-se, zîmbeam, încercînd din răsputeri să mă acopăr cu pulpanele halatului meu vătuit, jerpelit - exact cum, cu puţin timp înainte, într-un moment de depresiune sufletească, îmi imaginasem că se va întîmpla. După ce-a stat pe capul nostru vreo două minute, Apollon plecase, dar eu nu mă simţeam mai uşurat. Cel mai rău era că şi ea se fîstîcise subit într-un hal la care nu m-aş fi aşteptat.

- Ia loc, i-am spus eu maşinal şi i-am împins un scaun lîngă masă, iar eu m-am aşezat pe canapea. Docilă, ea s-a aşezat imediat, privindu-mă cu ochii mari şi aşteptînd în mod evident ceva de la mine. Tocmai această naivitate a aşteptării m-a înfuriat, dar mă stăpîneam.

Ar fi fost cazul să se străduiască a nu observa nimic, ca şi cum toate ar fi fost obişnuite, dar ea... Şi am simţit vag că-mi va plăti scump *pentru toate astea*.

- M-ai surprins într-o situaţie ciudată, Liza, am început eu, bîlbîindu-mă şi ştiind că tocmai aşa n-ar trebui să încep.

- Nu, nu, să nu-ţi închipui mai ştiu eu ce! am strigat, văzînd-o că roşeşte brusc. Nu mi-e ruşine de sărăcia mea... Dimpotrivă, sînt mîndru de ea. Sînt sărac, dar curat... Se poate să fii sărac şi curat, am bîiguit eu. De fapt... vrei un ceai?

- Nu... dădu ea să refuze.

- Stai puțin!

Am sărit de pe canapea şi am dat fuga la Apollon. Doar trebuia să dispar undeva.

- Apollon, i-am şoptit eu cu o grabă înfrigurată, aruncîndu-i pe masă cele şapte ruble pe care le ținusem tot timpul în pumnul strîns, ia-ți simbria; vezi şi tu, ți-o dau; în schimb, eşti obligat să mă salvezi; adu imediat de la bodegă nişte ceai şi zece pesmeți. Dacă nu vrei să te duci, mă nenoroceşti! Nu ştii ce femeie e... Ea e totul! Poate că-ți închipuieşti ceva... Dar nu ştii ce femeie e!

Apollon, care se apucase deja de lucru şi îşi pusese ochelarii, fără să-şi lase acul jos, s-a uitat mai întîi pieziş la bani; apoi, fără să-mi acorde nici o atenție şi nerăspunzîndu-mi nimic, a continuat să-şi facă de lucru cu ața pe care încă nu apucase s-o treacă prin urechile acului. Am aşteptat vreo trei minute, în picioare, cu brațele încrucişate à la Napoleon. Tîmplele îmi erau umede de transpirație; simțeam că sînt palid la față. Dar, slavă Domnului, pesemne că, uitîndu-se la mine, i s-a făcut milă. Terminînd cu ața lui, s-a ridicat încet de pe scaun, a împins scaunul încet, şi-a scos încet ochelarii, a numărat încet banii şi, în cele din urmă a ieşit încet din cameră, întrebîndu-mă peste umăr dacă să ia o porție întreagă. Întorcîndu-mă la Liza, mi-a venit o idee: ce-ar fi să fug aşa cum sînt, în halat, unde-oi vedea cu ochii şi pe urmă - fie ce-o fi?

M-am aşezat din nou. Fata mă privea neliniştită. Cîteva minute am tăcut amîndoi.

- Îl omor! am strigat eu deodată, bătînd cu pumnul în masă atît de tare, încît din călimară săriră stropi.

- Vai, cum poţi vorbi aşa? strigă ea, cutremurată.

- Îl omor, îl omor! zbieram eu, bătînd în masă, înfuriat la culme, dar în acelaşi timp dîndu-mi foarte bine seama ce prostie e din partea mea să fiu atît de furios.

- Nu ştii, Liza, ce înseamnă călăul ăsta pentru mine. E călăul meu... Acum s-a dus după pesmeţi; el...

Şi deodată m-au podidit lacrimile. Aveam o criză. Mi-era tare ruşine printre sughiţurile de plîns; dar nu mă mai puteam stăpîni.

Ea s-a speriat. „Ce-i cu d-ta! Ce-i cu d-ta!" striga mereu, agitîndu-se împrejurul meu.

- Apă, dă-mi nişte apă, de-acolo! bîiguiam eu cu vocea slăbită dîndu-mi, de fapt, prea bine seama că m-aş putea lipsi de apă şi că nu-i nevoie să bîiguiesc cu vocea slabă. Dar, cum se zice, *mă dădeam în spectacol* ca să salvez aparenţele, deşi criza era veritabilă.

Mi-a dat apă, privindu-mă pierdută. În momentul acela Apollon a adus ceaiul. Brusc, mi s-a părut că ceaiul acela obişnuit şi prozaic este groaznic de indecent şi mizerabil după tot ce-a fost; am roşit. Liza se uita la Apollon şi chiar părea speriată. Acesta a ieşit fără să ne

arunce măcar o privire.

- Liza, mă dispreţuieşti? am întrebat, privind-o în ochi şi tremurînd de nerăbdare să aflu ce gîndeşte.

Era fîstîcită şi n-a fost în stare să răspundă nimic.

- Bea-ţi ceaiul! am spus eu înciudat. Mi-era necaz pe mine însumi, însă fireşte, ea trebuia să plătească oalele sparte. O furie grozavă împotriva ei începu brusc să fiarbă în inima mea; cred că eram în stare s-o omor. Ca să mă răzbun pe ea, m-am jurat în gînd să nu scot o vorbă pe toată durata vizitei ei. „Din pricina ei s-a iscat totul", mi-am zis.

Tăcerea noastră ţinea deja de cinci minute. Ceştile cu ceai rămăseseră pe masă; nu ne atingeam de ele: ajunsesem atît de departe, încît, într-adins nu voiam să-mi beau ceaiul ca s-o fac să se simtă şi mai prost; iar ea se jena să înceapă discuţia. De cîteva ori, cu tristă nedumerire, s-a uitat la mine. Eu tăceam cu încăpăţînare. Principalul mucenic eram, fireşte, eu însumi, pentru că eram pe deplin conştient de dezgustătoarea josnicie a prostiei mele duşmănoase şi, în acelaşi timp, nicidecum nu mă puteam abţine.

- De-acolo... vreau... să plec de tot, dădu ea să înceapă, ca să rupă într-un fel tăcerea, dar, biata de ea, tocmai de asta nu trebuia să aducă discuţia în această clipă şi aşa stupidă, cu un om şi aşa stupid, cum eram eu. Pînă şi inima mea începu să geamă de milă pentru

stîngăcia şi sinceritatea ei inutilă. Dar ceva infam reprimă imediat în mine toată mila; chiar mă întărîtă şi mai mult: ducă-se toate la naiba! Mai trecură încă cinci minute.

- Nu cumva te deranjez? începu ea sfios, de-abia auzit şi dădu să se ridice.

Însă de îndată ce am văzut această primă scînteie de demnitate jignită, am început să tremur de furie şi m-am dezlănţuit.

- De ce ai venit la mine? Ia spune! am început eu, înăbuşindu-mă şi chiar nemaiţinînd cont de ordinea logică a gîndurilor mele. Voiam să spun totul dintr-o dată, dintr-o suflare; nici măcar nu-mi puneam problema cu ce să încep.

- De ce ai venit? Răspunde! Răspunde! am strigat eu, de-abia păstrîndu-mi luciditatea. Îţi spun eu, drăguţo, de ce ai venit. Ai venit pentru că ţi-am spus atunci *vorbe miloase*. Aşa că te-ai înduioşat şi ţi-a venit iar pofta de *vorbe miloase*. Află dar, află că atunci mi-am rîs de tine! Şi acum rîd. De ce tremuri? Da, am rîs! Înainte de a te întîlni, mă jigniseră cei cu care luasem dineul, chiar cei care au sosit atunci înaintea mea. Venisem ca să-l burduşesc în bătaie pe unul dintre ei, pe ofiţer; dar n-am apucat, nu i-am mai găsit acolo; aşa că trebuia să-mi vărs pe cineva supărarea, să-mi fac cheful, s-a întîmplat să dau de tine şi asupra ta mi-am deşertat răutatea, mi-am bătut joc de tine. Fusesem umilit, voiam

să umilesc şi eu pe cineva; făcuseră din mine o cîrpă de şters picioarele, voiam şi eu să-mi arăt puterea... Asta a fost, doar nu ţi-ai închipuit că am venit înadins ca să te salvez pe tine? Asta ţi-ai închipuit? Asta ai crezut?

Ştiam că, poate, ea se va încurca şi nu va înţelege amănuntele; dar ştiam şi că va înţelege foarte bine esenţialul. Chiar aşa a fost. S-a făcut albă la faţă ca varul, a vrut să spună ceva, buzele i s-au crispat dureros; însă a căzut pe scaun ca şi cum i-ar fi dat cineva cu toporul în cap. Şi pe urmă, în timp ce mă asculta, a rămas cu gura căscată, cu ochii mari şi tremurînd de-o spaimă cumplită. Cinismul, cinismul vorbelor mele o strivise...

- Să te salvez! am continuat eu, sărind de pe scaun şi alergînd încoace şi încolo prin faţa ei. De la ce să te salvez? Poate că sînt chiar mai rău decît tine. De ce nu mi-ai strigat de la obraz atunci, cînd îţi dădeam poveţe: „Da' tu ce cauţi aici, mă rog? Ai venit să-mi ţii lecţii de morală?" De putere, de putere aveam nevoie atunci, de joc aveam nevoie, ţineam morţiş să te văd plîngînd, înjosită, isterizată - iată de ce aveam nevoie atunci! Ai văzut doar că nici eu n-am rezistat pînă la capăt, pentru că-s un om de nimic, m-am speriat şi naiba ştie cum s-a făcut că, din prostie, ţi-am dat adresa. Păi încă nici nu apucasem bine să ajung acasă şi mă blestemam de mama focului pentru că ţi-am dat adresa.

Te şi uram pentru că te-am minţit. Aşa-s eu: îmi place să mă joc cu vorbele, să-mi împuiez capul cu visări, dar în realitate, ştii ce: să vă ia dracul pe toţi, uite ce-i! Am nevoie de linişte. Pentru ca să fiu lăsat în pace, aş fi în stare să vînd toată lumea, chiar acum, pe o copeică. Să se dărîme lumea sau eu să nu-mi beau ceaiul? Dacă-i pe-aşa, zic: dărîme-se lumea, dar eu să-mi pot bea ceaiul întotdeauna. Ştiai asta, ori nu? Uite, eu ştiu că sînt un nemernic, un ticălos, un egoist, un leneş. Şi trei zile am tremurat de teamă că o să vii. Ştii ce m-a neliniştit mai ales în aceste trei zile? Faptul că atunci am făcut-o pe eroul în faţa ta şi că o să mă vezi în halatul ăsta zdrenţuit, o să-ţi dai seama că-s calic şi respingător. Ţi-am spus mai înainte că nu mi-e ruşine de sărăcia mea; află că mi-e ruşine, mai mult decît orice mi-e ruşine, mă tem mai mult decît orice, mai mult decît dacă aş fura, pentru că-s atît de vanitos, de parcă aş fi fost jupuit de piele şi m-ar durea atingerea aerului. Nu-mi vine-a crede că încă nu ţi-ai dat seama că nu te voi ierta niciodată pentru că m-ai găsit în halatul ăsta, repezindu-mă, ca un căţeluş rău, la Apollon. Ia te uită: mîntuitorul, fostul erou, se repede, ca o potaie parşivă, flocoasă, la lacheul lui, iar lacheul îşi rîde de el! N-o să-ţi iert niciodată nici lacrimile mele de adineaori, cînd, ca o muiere făcută de ocară, nu mi-am putut stăpîni plînsul în faţa ta! Nici mărturisirile pe care ţi le fac acum tot *ţie* n-o să ţi le iert niciodată! Da, tu,

numai tu trebuie să dai socoteală pentru tot, pentru că tu mi te-ai nimerit în cale, pentru că sînt un ticălos, pentru că sînt viermele cel mai scîrbos, cel mai caraghios, cel mai meschin, cel mai prost, cel mai invidios dintre toți viermii, care nu-s cîtuşi de puțini mai buni ca mine dar - naiba ştie de ce! - nu se fîstîcesc niciodată; pe cînd eu o să primesc toată viața bobîrnace de la fel de fel de lepădături: şi ăsta mi-e caracterul! Nu mă priveşte că tu n-ai cum înțelege toate astea! Şi de ce, de ce m-ar durea pe mine în cot dacă o să crăpi sau nu acolo? Nu-ți dai seama că, după ce ți-am spus toate astea, o să te urăsc şi pentru că ai fost aici şi ai ascultat? Doar omul se exprimă astfel numai o dată în viață, ba încă şi-atunci e cuprins de isterie!... Ce mai vrei? De ce, după toate astea, mai stai în fața mea şi mă chinuieşti, de ce nu pleci?

Dar în acest moment s-a întîmplat deodată ceva ciudat.

Mă obişnuisem pînă-ntr-atît să gîndesc şi să-mi imaginez totul cum scrie la carte, ca şi cum toată lumea ar fi exact aşa cum am făurit-o eu în visele mele, încît nici nu mi-am dat seama din prima clipă că se întîmplă ceva ciudat. Şi iată ce s-a întîmplat: Liza, jignită şi călcată în picioare, a înțeles infinit mai mult decît îmi imaginam eu. Din toate acestea a înțeles ceea ce femeia, dacă iubeşte sincer, înțelege întotdeauna de la bun

început şi anume: că eu însumi sînt nefericit!

Sentimentului de spaimă şi jignire întipărit pe fața ei îi luă locul o mirare amară. Iar cînd m-am categorisit singur drept nemernic şi ticălos şi cînd mi-au dat lacrimile (debitasem toată tirada cu lacrimi în ochi), toată ființa ei păru cutremurată de convulsii. Voia să se ridice şi să mă oprească; iar cînd am terminat, nu a dat importanță țipetelor mele: „De ce eşti aici, de ce nu pleci?" ci faptului că, probabil, mi-a venit foarte greu să rostesc aceste cuvinte. Era şi timorată, biata de ea; se considera infinit mai prejos decît mine; cum să se înfurie, cum să se supere? Deodată a sărit de pe scaun cu un avînt de nestăvilit şi, avîntată cu toată ființa ei spre mine, dar încă timidă şi neîndrăznind să se clintească din loc, îşi întinse mîinile spre mine... Atunci şi inima mea s-a muiat de tot. Atunci Liza s-a repezit brusc spre mine, mi-a înlănțuit gîtul cu brațele şi a izbucnit în plîns. N-am mai rezistat nici eu şi am început să plîng cum nu mai plînsesem niciodată pînă atunci.

- Nu sînt lăsat... Nu pot fi... bun! de-abia am reuşit să spun, apoi am ajuns pînă la canapea, m-am prăbuşit pe ea cu fața în jos şi, cuprins de-o adevărată isterie, am plîns cu hohote un sfert de oră. Ea s-a lipit de mine, m-a îmbrățişat şi a încremenit aşa.

Partea proastă era că, totuşi, isteria trebuia să-mi treacă odată şi-odată. Şi iată-mă (ştiu că scriu un adevăr

dezgustător) zăcînd cu fața în jos pe canapea, trîntit de lipcă şi cu fața înfundată în prăpădita mea de pernă de piele, am început să simt cîte puțin, de departe, fără voie, dar implacabil, că acum îmi va fi jenă să-mi salt capul şi s-o privesc pe Liza în ochi. De ce-mi era ruşine? Nu ştiu, dar îmi era ruşine. Pe deasupra, în mintea mea tulburată, a fulgerat ideea că rolurile noastre s-au inversat definitiv, că acum ea era eroina, iar eu eram o creatură la fel de umilită şi zdrobită cum fusese ea în fața mea atunci, noaptea, cu patru zile în urmă... Şi toate astea mi-au trecut prin cap încă din momentul cînd zăceam cu fața în jos pe canapea!

Dumnezeule! Oare o invidiam atunci?

Nu ştiu, nici pînă acum nu mi-am putut da seama, însă atunci, desigur, înțelegeam lucrurile şi mai puțin decît acum. Ştiu că nu pot trăi fără să-mi manifest puterea, fără să fiu tiranul cuiva... Dar... dar reflecțiile nu explică nimic şi, în consecință, n-are rost să-mi duc reflecțiile mai departe.

Totuşi, mi-am învins jena şi am ridicat puțin capul; oricum tot trebuia să-l ridic odată şi-odată... Ei bine, şi acum sînt convins: tocmai din cauză că-mi era ruşine s-o privesc, deodată, în inima mea s-a aprins şi a răbufnit un alt sentiment... sentimentul dominației şi al posesiunii. Ochii mi-au scînteiat de patimă şi i-am strîns mîinile cu putere. Cît o uram şi cît o doream în clipa

aceea! Un sentiment îl amplifica pe celălalt. Aproape că semăna a răzbunare!... Mai întîi pe fața ei păru să treacă o umbră de nedumerire, chiar parcă de spaimă, dar numai pentru o clipă. Mă îmbrățişă frenetic şi fierbinte.

X

Peste un sfert de oră, cuprins de o nerăbdare turbată, alergam încoace şi încolo prin cameră, mă apropiam de peretele de scînduri şi, printr-o crăpătură, o urmăream pe Liza. Stătea în genunchi pe duşumea, cu capul pus pe marginea patului şi, probabil, plîngea. Dar nu pleca şi tocmai asta mă scotea din sărite. De-acum ştia totul. O jignisem definitiv, dar... n-are rost să povestesc. Îşi dăduse seama că elanul pasiunii mele fusese într-adevăr o răzbunare, o nouă umilire a ei şi că urii mele de dinainte, care era aproape fără obiect, i se adăugase de-acum ura mea *personală, invidioasă* față de ea... De fapt, nu susțin că ea a înțeles totul exact; în schimb, înțelesese că eu sînt un om mîrşav şi, mai ales, că nu-s capabil s-o iubesc.

Ştiu, mi se va spune că e incredibil, că e incredibil ca un om să fie atît de rău, de prost ca mine; se va spune, poate, că a fost incredibil să n-o îndrăgesc sau măcar să-i prețuiesc dragostea. De ce să fie incredibil? În primul rînd, n-o mai puteam îndrăgi deoarece, repet, pentru mine a iubi înseamnă să tiranizez

şi să domin moral. Toată viaţa nici măcar nu mi-am putut imagina altfel de dragoste şi am ajuns pînă acolo, încît acum mă gîndesc uneori că dragostea constă tocmai în dreptul de a-l tiraniza pe cel pe care îl iubeşti, drept pe care chiar el ţi-l dăruieşte de bună voie. Nici în visele mele din subterană nu-mi imaginam altfel dragostea, aceasta era pentru mine ca o luptă, o începeam întotdeauna cu ură şi sfîrşeam cu victoria mea morală, după care habar n-aveam ce să fac cu persoana cucerită. De fapt, nu-i nimic incredibil în asta, dacă am izbutisem să ating un asemenea grad de descompunere morală, pînă-ntr-atîta mă dezobişnuisem de „viaţa vie", încît fusesem în stare mai înainte să-i reproşez că a venit la mine ca să asculte „vorbe miloase"; dar nu-mi dădusem seama că nu venise cîtuşi de puţin ca să asculte vorbe de milă, ci ca să mă iubească, deoarece pentru o femeie învierea este conţinută tocmai în dragoste, mîntuirea ei de la orice pierzanie şi renaşterea ei numai în dragoste pot fi aflate. De altminteri, n-o mai uram chiar foarte tare cînd mă agitam prin cameră şi-o pîndeam prin crăpătura din peretele de scînduri. Mi-era doar insuportabil de greu că se afla aici. Vciam să dispară. „Linişte" îmi doream, doream să rămîn singur în subterană. Neobişnuit cu ea, „viaţa vie" mă apăsa atît de tare, încît îmi era greu să respir.

Dar mai trecură zece minute şi ea tot nu se

ridica, parcă uitase de toate. Am avut neruşinarea să ciocănesc încet în peretele de scînduri ca să-i aduc aminte... Deodată, a tresărit, s-a ridicat din loc şi s-a repezit să-şi caute basmaua, pălăria, haina de blană, parcă vrînd să dispară undeva ca să scape de mine... Peste două minute a ieşit încet de după paravanul de scînduri şi mi-a aruncat o privire grea. Eu am zîmbit răutăcios, de altminteri forțat, doar *de conveniență* şi am întors capul.

- Rămîi cu bine! a spus, îndreptîndu-se spre uşă.

Brusc, m-am repezit la ea, am înşfăcat-o de mînă, i-am desfăcut palma, am pus... şi i-am strîns-o la loc. Apoi, m-am răsucit imediat cu spatele şi am fugit repede în colțul celălalt al camerei, măcar să nu văd...

Era cît pe ce să mint acum, să scriu că am făcut-o fără să vreau, nedîndu-mi seama, pierzîndu-mi capul din prostie. Dar nu vreau să mint şi spun de-a dreptul că i-am desfăcut palma şi i-am pus în ea... din răutate. Ideea de a face una ca asta îmi venise de cînd umblam înainte şi înapoi prin cameră, iar ea stătea îngenuncheată dincolo de paravanul de scînduri. Dar iată ce pot spune cu siguranță: deşi intenționat, n-am făcut totuşi din inimă această cruzime, ci m-a împins la asta prostia pe care o aveam în cap. Această cruzime era atît de simulată, atît de cerebrală, atît de plăsmuită, *livrescă*, încît eu însumi n-am rezistat nici un minut, - mai întîi

m-am retras iute în colț ca să nu văd, iar apoi, cuprins de rușine și disperare, m-am repezit pe urmele ei. Am deschis ușa ce dădea în vestibul și am început să trag cu urechea.

- Liza! Liza! am strigat eu pe casa scării, însă fără curaj, cu jumătate de gură...

N-am primit nici un răspuns, însă mi s-a părut că-i aud pașii pe treptele de jos.

- Liza! am strigat mai tare.

Nici un răspuns. Dar în aceeași clipă am auzit cum, jos, s-a deschis greu, scrîșnind, ușa cu geam care dădea în stradă, după care, trîntită cu putere, s-a închis la loc. Bufnitura s-a rostogolit în sus pe scară.

Plecase. Îngîndurat, m-am întors în cameră. Mi-era cumplit de greu.

M-am oprit în dreptul mesei, lîngă scaunul pe care stătuse ea; priveam în gol. S-a scurs așa un minut, cînd, dintr-o dată, m-am cutremurat: chiar în fața mea, pe masă, am văzut... într-un cuvînt, am văzut o hîrtie albastră de cinci ruble, boțită, aceeași bancnotă pe care, acum cîteva minute, i-o îndesasem în palmă. Era bancnota *aceea*; alta nu putea fi; alta nici nu mai era în casă. Deci, cînd eu mă retrăsesem în colțul celălalt, Liza apucase s-o arunce pe masă.

Ce să zic? Puteam să mă aștept că așa va face. Puteam să mă aștept? Nu. Eram atît de egoist,

pînă-ntr-atîta nu-i respectam pe oameni, încît nici măcar nu-mi imaginasem că va proceda aşa. Asta n-am mai suportat-o. Peste o clipă, ca un nebun, m-am îmbrăcat în grabă, am aruncat pe mine ce-am apucat la repezeală şi am dat buzna pe scară în urma ei. Cînd am ieşit în stradă, ea n-avea cum să se îndepărteze mai mult de două sute de paşi.

Era linişte, ninsoarea cernea din cer şi fulgii cădeau aproape perpendicular, aşternînd o pernă pe trotuar şi pe strada pustie. Nu se vedea nici un trecător, nu se auzea nici un zgomot. Felinarele clipoceau trist şi inutil. Am străbătut în fugă cei două sute de paşi pînă la intersecţie şi m-am oprit. „Ce drum o fi apucat? Şi de ce fug după ea?

De ce? Ca să cad în genunchi în faţa ei, să izbucnesc în lacrimi de căinţă, să-i sărut picioarele, s-o implor să mă ierte! Asta aş fi vrut să fac; mi se rupea inima şi niciodată, niciodată nu-mi voi aminti fără durere această clipă. Dar la ce bun? m-am întrebat. Oare n-o voi urî, poate chiar mîine, tocmai pentru că astăzi i-am sărutat picioarele? Parcă sînt în stare s-o fac fericită? Oare astăzi, pentru a suta oară, nu mi-am aflat din nou preţul? Oare n-aş nenoroci-o?

Stăteam în ninsoare, scrutam ceaţa tulbure şi mă gîndeam la asta.

„Şi nu-i mai bine, oare nu-i mai bine, mă întrebam

eu mai apoi, întors deja acasă, înăbuşind cu fantezii durerea vie din inimă, nu-i mai bine că duce acum cu ea, pe vecie, jignirea? Păi jignirea e un fel de purificare; e conştiinţa cea mai usturătoare şi mai dureroasă! Chiar mîine i-aş întina sufletul cu fiinţa mea şi i-aş istovi inima. Pe cînd jignirea nu va mai muri de-acum niciodată în fiinţa ei şi, oricît de abjectă ar fi mocirla care o aşteaptă, jignirea o va înălţa şi o va purifica... prin ură... hm... poate, şi prin iertare... Şi la drept vorbind, o să-i fie oare mai uşor din pricina asta?"

Chiar aşa: acum, din partea mea, pun o întrebare superfluă: ce-i preferabil - fericirea ieftină sau suferinţele sublime? Ei, ce-i preferabil?

Aşa mi se năzărea în seara aceea, stînd acasă, aproape doborît de durerea din suflet. Niciodată n-am mai îndurat atîta suferinţă şi atîtea păreri de rău; dar oare, cînd ieşeam în fugă din apartament, exista vreo îndoială că nu mă voi întoarce acasă de la jumătatea drumului? N-am mai întîlnit-o niciodată pe Liza şi n-am mai auzit nimic de ea. Adaug şi că pentru mult timp am rămas mulţumit de *fraza* despre foloasele oferite de jignire şi ură, cu toate că atunci era cît pe ce să mă îmbolnăvesc de inimă rea.

Chiar şi acum, după atîţia ani, îmi aduc aminte de toate astea, nu ştiu cum, parcă prea *penibil*... Acum multe mi le amintesc penibil, dar... n-ar fi bine să-mi

închei aici *Însemnările*? Cred că am făcut o greşeală, începînd să le scriu. În orice caz, mi-a fost ruşine tot timpul cît am scris această *nuvelă*: deci, asta nu mai e literatură, ci o pedeapsă corecţională. Căci, nu-i deloc interesant să înşir lungi poveşti despre felul cum, bunăoară, mi-am ratat toată viaţa din pricina descompunerii morale în ungherul meu, din pricina insuficientei comunicări cu lumea, dezobişnuindu-mă de tot ce-i viu şi măcinîndu-mă în subterană cu răutatea mea vanitoasă; într-un roman e nevoie de un erou, iar aici sînt *înadins* adunate toate trăsăturile pentru un antierou şi - ceea ce-i mai important - toate astea vor produce impresia cea mai neplăcută cu putinţă, deoarece ne-am dezobişnuit cu toţii de viaţă, şchiopătăm cu toţii în privinţa asta, unii mai mult, alţii mai puţin. Ne-am dezobişnuit chiar într-o asemenea măsură, încît simţim uneori un fel de dezgust faţă de adevărata „viaţă vie" şi de aceea nici nu suportăm să ne amintească cineva de ea. Doar am ajuns pînă acolo, încît adevărata „viaţă vie" mai că n-o considerăm drept o muncă, aproape un fel de slujbă şi sîntem de acord cu toţii, în sinea noastră, că tot mai bine e ca din carte. Şi la ce bun ne frămîntăm cîteodată, la ce bun ne facem de cap, ce tot vrem? Nici noi nu ştim. Tot nouă ne-ar fi mai rău dacă ne-ar fi satisfăcute toanele. Ia încercaţi, ia daţi-ne, bunăoară, mai multă independenţă, dezlegaţi-i mîinile oricăruia dintre noi, lărgiţi-i sfera de

activitate, slăbiți-ne tutela și noi... păi vă încredințez: imediat ne vom ruga să fim luați iarăși sub tutelă. Știu că, poate, domniile voastre vă veți supăra pentru asta pe mine, veți începe să țipați și să bateți din picioare: «Pasămite, vorbește numai de d-ta și de *misères* din subterana d-tale și să nu îndrăznești să spui: „noi toți"». Dați-mi voie, domnilor, doar să mă justific prin această *toțime*. În ce mă privește, în viața mea n-am făcut decît să împing pînă la extrem ceea ce domniile voastre n-ați îndrăznit să duceți nici pînă la jumătate, ba încă și lașitatea v-ați luat-o drept prudență, consolîndu-vă cu asta, amăgindu-vă singuri. Așa că se prea poate ca eu să apar „mai viu" decît domniile voastre. Ia uitați-vă mai cu atenție! Noi nici măcar nu știm unde-o mai fi trăind viul acum, nici ce-i el, nici cum s-o fi numind. Lăsați-ne singuri, fără să avem cartea la îndemînă și ne vom încurca imediat, ne vom pierde - nu vom ști la ce să aderăm, la ce să ne conformăm; nu vom ști ce să iubim și ce să urîm, ce să stimăm și ce să disprețuim. Nouă pînă și oameni ne e greu să fim, - oameni cu trup *propriu* și sînge, adevărat; ne e rușine de asta, socotim că-i un lucru de ocară și ne tot încăpățînăm să fim un fel de oameni universali, ceva ce încă nu s-a pomenit. Sîntem născuți morți, de fapt de mult nu ne mai naștem din părinți vii și asta ne place din ce în ce mai mult. Prindem gust. Curînd vom scorni o modalitate de a ne naște

cumva din idee. Dar ajunge; nu mai vreau să scriu „din Subterană”...

*

De altfel, „însemnările” acestui paradoxalist nu se sfîrşesc aici. N-a rezistat şi le-a continuat. Dar şi nouă ni se pare că ne putem opri aici.

Note

pag. 24 „... *asesor de colegiu*" - grad inferior în ierarhia administrativă (de clasa a VIII-a) după *Tabela rangurilor civile* din Rusia, instituită de Petru I.

pag. 26 „... *tot ce e frumos și sublim*" - referire la titlul unei lucrări de Immanuel Kant: *Observații despre simțul frumosului și sublimului.*

pag. 31 „... *l'homme de la nature et de la vérite*" - „omul naturii și al adevărului" - citat inexact din *Confesiunile* lui Jean Jacques Rousseau: „Voiesc să arăt semenilor mei un om în întregul adevăr al naturii; și acest om voi fi eu".

pag. 36 „... *toți Wagenheimii posibili*" - numele unor dentiști, anunțurile cărora apăreau frecvent în ziarele din Petersburg.

pag. 42 „... *vinurile Lafite*" - soiuri de vin roșu; din fr. „lafite".

pag. 43 „... *un tablou în maniera lui Ghe*" - Ghe. Nikolai Nikolaevici, pictor (1831-1894).

„... *cum vrea fiecare*" - referire la cunoscutul articol al lui Saltîkov Șcedrin, cu acest titlu, apărut în 1863.

pag. 44 „... *tocmai în bunătate și-ar vedea propriul folos*" - referire polemică la o afirmație a lui N.G.Cernîșevski: „Calculate sînt numai faptele bune; rațional este doar ce este bun și numai în măsura în care este bun" (*Principiul antropologic în filosofie*, 1860).

pag. 48 „... *urmîndu-l pe Buckle*" - Buckle, H.T. (1821-1862), autorul unei *Istorii a civilizației în Anglia*, a cărei traducere rusă a apărut în 1864.

„... *ăsta-i Napoleon, și cel mare, și cel de acum*" - este vorba de Napoleon III, devenit împărat al Franței în 1851 și supranumit „Napoleon cel Mic".

„... *asta-i America de Nord, alianța eternă*" - referirea vizează războiul de secesiune din SUA (1861-1865).

„... *ăsta-i [...]caricaturalul Schleswig-Holstein*" - în perioada 1863-1864 Danemarca purta război cu Austria și Prusia pentru stăpînirea ducatului Schleswig-Holstein.

pag. 50 „... *că toată ființa lui nu-i altceva decît o clapă de pian sau un buton de orgă*" - referire polemică la adresa lucrării *Convorbire*

între l'Alembert și Diderot, în care Diderot aseamănă simțuriie omului unor clape de pian, asupra cărora acționează natura, lumea înconjurătoare.

„... *atunci se va clădi palatul de cleștar*" - referință la romanul *Ce-i de făcut?* de N.G.Cernîșevski, în care un personaj visează societatea viitorului sub forma unui palat de cleștar.

„... *vor apărea niște ediții bine intenționate de felul actualelor lexicoane enciclopedice*" - în 1861, guvernul finanțează editarea *Dicționarului Enciclopedic alcătuit de oamenii de știință și de litere ruși.*

pag. 57 *Anaevski, A.E.* (1788-1886) scriitor minor.

pag. 73 „... *pornind de la lapoviță*" - element al peisajului Petersburgului, des utilizat de scriitorii ce aparțineau așa-zisei „școli naturale".

pag. 74 *N.D.Nekrasov* (1821-1878), important poet rus.

pag. 79 „... *dîndu-se în vînt după Kostanjogli și nenișori de-alde Piotr Ivanovici*" - *Kostanjoglu*, personaj din volumul al doilea al *Sufletelor moarte* de Gogol; *Piotr Ivanovici* - personaj din cartea lui Goncearov, *O poveste obișnuită.*

pag. 80 «... *dus, poate, la casa de nebuni în chip de „rege al Spaniei"*» - referire la Poprișcin, personajul lui Gogol din *Însemnările unui nebun.*

pag. 84 „*ofițerul era un zdrahon înalt de vreo zece verșoci*" - *verșok* - unitate tradițională de măsură, egală cu 4,4 cm; Dostoievski, probabil, utilizează cuvîntul mai mult pentru sonoritatea arhaică, necunoscînd lungimea reală a *verșokului.*

pag. 86 *Otecestvennîie zapiski* - revistă politică și literară care apare între anii 1818-1884.

pag. 95 „... *ceva manfredian*" - referire la Manfred, eroul piesei cu același nume, creație a lui Byron.

pag. 133 „... *totul este din Silvio*" - autorul are în vedere povestirea *Împușcătura* de Pușkin.